

LUND UNIVERSITY

Tre senmedeltida godsorganisationer

Kraft, Salomon

1971

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kraft, S. (1971). *Tre senmedeltida godsorganisationer*. (Skånsk senmedeltid och renässans; Vol. 9). CWK Gleerup.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

SKRIFTSERIE UTGIVEN AV
VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

9

Tre senmedeltida godsorganisationer

AV
SALOMON KRAFT

LUND
C W K GLEERUP

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund

SKÅNSK SENMEDELTID
OCH RENÄSSANS

*Skriftserie utgiven av
Vetenskaps-Societeten i Lund*

9

Tre senmedeltida godsorganisationer

AV

SALOMON KRAFT

MIT DEUTSCHER ZUSAMMENFASSUNG

LUND
C W K GLEERUP

REDAKTIONSKOMMITTÉ

NILS ARVID BRINGÉUS

ERIK CINTHIO

BIRGITTA ODÉN

OSCAR REUTERSVÄRD

AXEL ROOS

JERKER ROSÉN

AV DETTA VERK SOM ÄR TRYCKT PÅ BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

I LUND ÅR 1971 HAR ÄVEN FRAMSTÄLLTS EN NUMRERAD

UPPLAGA OM 100 EXEMPLAR

SKRIFTSERIEN »SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS»
HAR TILLKOMMIT MED EKONOMISKT BISTAND
AV FÖLJANDE PERSONER OCH FÖRETAG:

DIREKTÖR EDW. BERGER, HALMSTAD (†)
KONSUL THORSTEN BERGH, MALMÖ (†)
DIREKTÖR HOLGER CRAFOORD, LUND
FRÖKEN GERDA COLLIANDER, LUND (†)
DIREKTÖR JÖRGEN FAXE, MALMÖ
DIREKTÖR P. EG. GUMMESON, ÖRKELLJUNGA
HOVJÄGMÄSTARE G. A. HAGEMANN, BJERSJÖHOLM
DIREKTÖR EINAR HANSEN, MALMÖ
ADVOKAT EMIL HEIJNE, STOCKHOLM (†)
AMBASSADÖR GUNNAR JARRING, VIKEN
BYGGMÄSTARE HARRY KARLSSON, LUND
DISPONENT NILS KJELLSTRÖM, MALMÖ
PLANTSKOLEÄGARE BIRGER LINDBERG, ÅKARP
DIREKTÖR SVEN LUNDBERG, HELSINGBORG (†)
FRU MARGIT LUNDSTRÖM, HILDESBOG
DIREKTÖR FRANS MÖLLER, LUND
CIVILINGENJÖR J. O. NAUCLÉR, PERSTORP
BYGGMÄSTARE ANDERS NEVSTEN, MALMÖ (†)
BYGGNADSIINGENJÖR GOTTFRID NILSSON, MALMÖ (†)
ADVOKAT WILH. PENSER, ESLÖV
TRÄVARUHANDLARE P. PERSSON, MALMÖ (†)
DOCENT GAD RAUSING, LUND
DIREKTÖR HANS RAUSING, LUND
DIREKTÖR RUBEN RAUSING, BLENTARP
HERR SVEN RAUSING, MALMÖ

DIREKTÖR MED. LIC. BO SAHLIN, ESLÖV (†)
INGENJÖR SVEN D. SONESSON, STOCKAMÖLLAN
KAMMARHERRE NILS SWARTLING, SVÄNGSTA (†)
GREVE STIG THOTT, SKABERSJÖ (†)
ÖVERINTENDENT MED. OCH FIL. DR ÅKE WIBERG, APERTIN (†)
FRU KLARA WIJKANDER, F. KOCK, GÖTEBORG
BANKDIREKTÖR ANDERS WINBLAD, LUND
AB ALLHEMS FÖRLAG, MALMÖ
BLEKINGE MUSEI- OCH HEMBYGDSFÖRBUND, KARLSKRONA
BRYGGERI AB FALKEN, FALKENBERG
BRÖDERNA EDSTRAND AB, MALMÖ
EBBE KOCKS STIFTELSE, LUND
GAMLA SPARBANKEN I LUND (NUV. SPARBANKEN I LUND)
GAMLA SPARBANKEN I LUND (NUV. SPARBANKEN I LUND)
AB CWK GLEERUP BOKFÖRLAG, LUND
AB GLEERUPSKA UNIVERSITETSBOOKHANDELN, LUND
GULDVARUAKTIEBOLAGET G. DAHLGREN OCH CO, MALMÖ
JUNEX KONFEKTIONS AB, HUSKVARNA
KARLSHAMNS YLLEFABRIKS AB, ÅKEHOLM
AB KLIPPANS FINPAPPERSBRUK, KLIPPAN
KNUT OCH ALICE WALLENBERGS STIFTELSE, STOCKHOLM
KOCKUMS JERNVERKS AB, KALLINGE
KOCKUMS MEKANISKA VERKSTADS AB, MALMÖ
AB LANDSVERK, LANDSKRONA
AB MALCUS HOLMQUIST, HALMSTAD
MALMÖ SPARBANK, MALMÖ (NUV. MALMÖ SPARBANK BIKUPAN)
MALMÖ YLLEFABRIKS AB, MALMÖ (NUV. MAB OCH MYA AB)
MANUFAKTUR AKTIE BOLAGET I MALMÖ (NUV. MAB OCH MYA AB)
NYA SPARBANKEN I LUND (NUV. SPARBANKEN I LUND)
AB HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI, LUND
OXIE HÄRADS SPARBANK, MALMÖ
SKANDIAKONCERNEN, STOCKHOLM
SKANDINAVISKA BANKEN, STOCKHOLM
SKÅNSKA BANKEN, MALMÖ
SKÅNSKA BRANDFÖRSÄKRINGSINRÄTTNINGEN, LUND
(NUV. FÖRSÄKRINGSBOLAGET SKÅNSKA BRAND-HERMES ÖMSESIDIGT)
SKÅNSKA CEMENT AB, MALMÖ

SKÅNSKA HYPOTEKSFÖRENINGEN, LUND
SPARBANKEN BIKUPAN i Malmö (nuv. Malmö Sparbank Bikupan)
STRÖMMA BOMULLS SPINNERI AB, KARLSHAMN
SVENSKA AB BROMSREGULATOR, MALMÖ
SVENSKA SOCKERFABRIKS AB, MALMÖ
SYDSVENSKA DAGBLADET AB, MALMÖ
TORNA BARA OCH HARJAGERS HÄRADS SPARBANK, LUND
TRELLEBORGS GUMMIFABRIKS AB, TRELLEBORG
ÖRESUNDSVARVET AB, LANDSKRONA

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund

9

Tre senmedeltida godsorganisationer

AV

SALOMON KRAFT

MIT DEUTSCHER ZUSAMMENFASSUNG

LUND
C W K GLEERUP

LUND 1971
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

Till Henry Bruuns minne

Innehållsförteckning

Förord	xv
Skarhult	I
Vallösa	21
Vittskövle	45
Noter	74
Förkortningar	83
Zusammenfassung	84

Förord

Vetenskaps-Societets uppdrag åt mig avsåg från början, att jag skulle bedriva forskning rörande de senmedeltida godsorganisationerna i Skåne. Jag lade upp mitt arbete på bred front och ägnade det i första hand åt de större godsen och främst Bollerup. Så kom 1968 Erik Ulsigs omfattande och i allo förnämliga verk om »Danske adelsgodser i middelalderen». Ulsigs mångåriga forskningar visade sig i detalj ha omfattat även godsen östansunds, och jag kunde blott konstatera, att jag – vid jämförelse med hans djuplodande studier – ännu arbetade mera på ytan. Detta gällde icke minst med hänsyn till att han jämväl förvärvat en ingående känedom om arvs- och godsförhållandena under tidigare medeltidsskeden. Med hänsyn härtill har min undersökning ändrats till att gälla trenne gods, för vilka källmaterial av mera särpräglade typer står till förfogande.

Skarhults gods erbjuder ett speciellt forskningsläge genom existensen av en gillesstadga från slutande 1400-tal, vilken åtföljes av en förteckning på inemot 400 poster med själamässogåvor inom skilda sociala skikt och ofta angivna bostadsorter. Vallösa godset i Vollsjö socken ger ett östdanskt exempel på de problem inom lågadelns senmedeltida kris, som analyserats av Troels Dahlerup (1969). Arbetet i skilda former och sammanhang i den katolske ärkebiskopens tjänst var språngbräde och gav ekonomiska garantier för ägaren av Vallösa. Hans dotter och hennes make hade en hård ekonomisk kamp mot stiftsledningen; maken, som var huvudintressent i Vittskövlegodset, skulle ända till stupstocken strida på Kristian II:s sida och dömas förlustig liv och ägodelar. Hans beslagtagna egendomar förtecknades i en »jordebok» av säregen art, som omvittnar en godssprängning av stort format.

Till Vetenskaps-Societeten, som både beviljat mig forskningsbidrag och låtit mina arbetsresultat ingå i serien om skånsk medeltid och renässans, framför jag mitt varma tack. Professor Troels Dahlerup har haft god-

heten att genomläsa mitt manuskript i dess helhet och har skänkt mig kritik och synpunkter, som jag med största tacksamhet utnyttjat. Värdefulla har för mig ock varit överläggningar rörande specialproblem med professor Anders Bjerrum, arkivarie Ingemar Ingers och chefen för utgivningen av det svenska diplomatarieverket Jan Liedgren. Juris doktor Ebbe Kock har alltid beredvilligt för mig klargjort juridiska sammanhang. Jag tackar dem alla hjärtligt. Jag bringar också nu mitt tack till dem som i danska riksarkivet räckt mig hjälpande händer. Detta tack kan ej nå förste arkivarien Henry Bruun, som städse var redo att med mig diskutera problem med anknytning till senmedeltidens Danmark.

Malmö i april 1971

Salomon Kraft

KAPITEL 1

Skarhult

För studiet av Skarhults senmedeltida godsorganisation står ett säreget källmaterial till förfogande: en gillesstadga från år 1488 tillsammans med en registrering av avgifter för själamässor fram till den katolska tidens utgång.¹

Bevarade stadgar för danska medeltidsgillen är till vida övervägande antalet knutna till städerna och deras arbetsliv. Här möter köpmanna- och hantverkssammanslutningar, prästerliga kalendegillen o.a. Från danska landsbygdsgillen är stadgarna bevarade blott i ett fåtal fall, inklusive Skarhults. Men därmed är ingalunda konstaterat, att dylika gillen skulle ha existerat blott i undantagsfall. I själva verket rör man sig här inom eller i randen av vad man skulle kunna kalla byordningarnas värld under ett tidskede, från vilket inga byordningar i sedvanlig bemärkelse bevarats. »Att dømme efter de bevarede gildeskråer har gildene på landet haft samme karakter som de allm. gilder i købstæderne, men de har derudover varetaget opgaver i forbindelse med landbrugedriften» (Poul Meyer).² Bornholms gillen företer en särtyp, alldenstund de tilldelats sockenstyrelsens alla funktioner.³ I övrigt är gillen kända från byar i trakten av Næstved tack vare att de stått i broderskapsförbindelse – närmast avseende själamässor – med kloster i staden. Sålunda fanns ett vårfrugille i Gunderslev, ett S:t Andreas' gille i Ladby och S:t Peters gillen i Gjødstrup, Skudderlöse och Brandelev. De fyra sistnämnda angives ha både bröder och systrar, och så var tvivelsutan även fallet med vårfrugillet, men annotationen om detta har tydligen blivit sammandragen. I Snese nära Prestö fanns ett S:t Johannes gille, i Hellestad på Stevns ett S:a Gertruds gille och i Herslev nära Roskilde ett jungfru Marias gille.³ Tre landsbygdsgillen är kända allenast genom sina sigill. Från Södra Mellby norr om Simrishamn och Färlöv nordväst om Kristianstad är sigillen bevarade, medan Snesegegillet sigill är känt blott genom avbildning.⁴

Efter att tidigare ha tillhört andra prästmän hamnade Skarhults gilles-

stadga hos den lärde prästen Peder Syv i Hellested väster om Store Heddingen, som för sina insatser som språkforskare i nåder tilldelades titeln »Philologus regius lingvæ Danicæ».⁵ Syvs samlingar av böcker och handskrifter inköptes av Frederik Rostgaard och kom 1726 i Arne Magnússons ägo. Härvid omnämnes Skarhultsstadgans original, men detta har troligen gått till spillo vid den stora branden två år senare. I sin bevarade form föreligger stadgan som en 1692 års kopia av handskriften i Syvs ägo och ingår i Additamenta 4° nr 204 i Kungl. Biblioteket i Köpenhamn. I samma kvartsband finns även en avskrift av en stadga av år 1404 för ett S:a Gertruds gille i Hellestad samt – i original – en »byelov och vedtegt» av år 1598 för Sönder-Jernlöse sydväst om Holbek.⁶

I praktfullt original på pergament och under signum Ny kgl. Samling 8° nr 298 d i Kongl. Biblioteket möter stadgan för S:t Johannes gille »in Ygheløse».⁷ Vi får anledning att återkomma till denna 1300-talsstadga.

Skarhultsgillet stadga har bevarats i både latinsk och dansk version. Latintexten har färre antal paragrafer än den nordiska texten, men det är den senare som – på latin! – åtföljes av en notis med tillkomståret 1488. Här omnämnes tillika dels en cantor, vilket torde vara avskrivningsfel för curatus (=präst, i detta fall den s.k. skråprästen, som vid gillet sammankomster uppläste för medlemmarna gillet stadgar, dess s.k. skrå), dels en senator, dvs. åldermannen. Det heter: »Hæc statuta scripta sunt anno Domini mcdlxxxviii^o procurante domino Haquino canteri et Svenone Tymmerman sodalitiî Skarholte senatori.» Och det tillfogas: »Orate pro ipsis Deum!» Bed Gud för dem!

Latintexten har färre antal bestämmelser än den nordiska texten och företer tydligt den ursprungliga versionen. Till och med § 16 råder samstämmighet mellan texterna, även om latinets §§ 8 och 9 bytt plats med varandra i den danska texten. Latinets § 17 måste diskuteras i samband med både § 17 och § 18 i den danska texten, och dennas §§ 19–22 motsvarar därför §§ 18–21 i latinets, vars sista paragrafer, 22 och 23, korresponderar mot dansktextens § 28.

Latinets saknar alltså vad som på danska är §§ 23–29. Men båda versionerna avslutas – i bägge fallen på danska! – med en notis, som avskrivaren anger vara tillagd av annan hand än texten i övrigt och som avser böter till gillet om dess sammanträde ignoreras.

Den latinska texten inledes med att gillesstadgarna, »hanc legem nostri convivii», tillkommit till heder och ära för S:t Johannes, apostel och evangelist. Den danska texten säger gillet vara stiftat »Gud till heder, lov och ära, jungfru Maria och S:t Johannes, apostel och evangelist» och säger

stadgarna vara »ett statutum, som allmänligt kallat vare skrå».

En närmare granskning av stadgebestämmelserna ger vid handen, att de praktiskt taget genomgående ansluter sig till äldre gillens statuter. Att källkritiskt teckna bakgrunden till alla dessa senmedeltida paragrafer, som förts i pennan av skråprästen Håkan, tvivelsutan kyrko- präst, »curatus ecclesiæ» i Skarhult, skulle – som ovan bemärkts – kräva en utredning om det danska gillesväsendets samfällda medeltidshistoria. I det följande kommer blott vissa anknytningar till äldre gilleskrå- texter att belysas.

Redan de fem första paragrafernas skyddsföreskrifter för oss långt tillbaka genom århundradena. Om någon gillesbroder vill slå eller dräpa gillesbroder, skall de gillesbröder, som är i närheten, frälsa denne om de det förmår; den, som ej ingriper, böte en halv mark till gillet. Om en gillesbroder i nödtvång slår ihjäl en man, som ej tillhör gillet, skall varje broder deltaga i viteserläggandet. Varje gillesbroder, som uttager stämning på gillesbroder, skall erlægga 2 öre i böter. Om en gillesbroder ej bistår en annan broder vid edgång inför domstol eller vittnar mot honom, skall han likaledes erlægga 2 öre. Detsamma blir fallet, om han på uppdrag av en icke-gillesbroder stämmer en gillesbroder inför domstol (»po thing eller for høfdynge»).

I anslutning till dessa bestämmelser i §§ 1–5 må §§ 16 och 17 beaktas. I den förra paragrafen stadgas 1 öres vite i det fall, att en gillesbroder blir stämd inför »höfdinge» och anmodar en gillesbroder att följa med men denne vägrar. Latinet har här ett tillägg, som nedan skall närmare diskuteras.

Latinets § 17 föreskriver, att om någon gillesbroder behöver hjälp att försvara sig (»causa defencionis»), skall åldermannen utse bröder i lämpligt antal, som på gilletts bekostnad skall åtfölja den hjälpbehövande. Den som vägrar skall erlægga 1 öre, om han ej kan åberopa godtagbart förhinder, i vilket fall en ersättare för honom utses. Paragraf 17 i den danska texten konkretiserar det hela att gälla gillesbroder som blivit bestulen: om någon mister sitt gods och finner det i tjuvs besittning, skall åldermannen »nämna honom till så många, som han behöver att lösa sitt gods med, både till konungs ting så ock till ärkebiskops ting». Den som får uppdraget och ignorerar det, böte 1 öre. Vi möter här i något sammandragen form § 33 i det beslut, som 18 knutsgillesåldermän lät kodifiera vid sin stora synod i Skanör år 1256 och som i detalj ger oss kunskap om gillesproblemen i Danmarks högmedeltid.⁸ Danska textens § 18, som saknar direkt motsvarighet i latinet, säger att om någon broder dömes fredlös, skall hans gillesbröder – under hot att i annat

fall erlægga vite om 2 öre – följa honom »till skogs och till strandbacke», alltså så långt att han kommer utom räckhåll för alla myndigheter. Allitterationen visar till en tid långt före alla bevarade danska gillesstadgar.

En andra grupp statuter möter i §§ 6–15, som avser den sällskapliga samvaron. Den, som utsetts att ordna för gilessammankomsten och ej fullgjort uppdraget på »rätt lagdag», skall böta en halv mark och ändock ordna det hela. Om någon kallar sin gillesbroder för niding eller tjuv eller rövare (latinet tillfogar servum, träl), skall han betala 2 öre åt denne och lika mycket åt gillet. Samma bötesbelopp erlægges av den, som i vredesmod drager sin gillesbroder i håret eller ger honom »pust av näve». Den, som slår sin gillesbroder med käpp eller stång eller tillfogar honom sår med svärd eller annat vapen, så att honom göres läkedomns behov, erlägger bot till honom efter lagen och betalar en mark penningar till gillet. Om någon bär svärd eller annat vapen i gilleshus eller gillesgård »att förarga sin gillesbroder med», böte han 2 öre. Om två gillesbröder råkar i tvist, skall andra gillesbröder förlika dem; om någon sviker härvidlag, blir vitet 1 öre. Detsamma gäller för den, som bryter sönder gillesljusen, och därtill måste han »sno dem upp igen» (latinet påbjuder dessutom 5 öres böter för den, som slår bågaren ur någons hand). »Ho, som spyr i gilleshus, böte 1 öre», likaså den, som gör det på gillesgården »och går sedan in till dricks igen». Gillets organisation röjes i straffbestämmelsen om att den som sitter kvar i gilleshuset, sedan åldermannen och skråprästen brutit upp, får erlægga 5 öre men att detta ej gäller »gärdemännen», som ordnar hela sammankomster («fratres qui ministrant») och alltså motsvarar stolsbröderna i många andra gillen. Böter uttages av den som för oljud då åldermannen eller skråprästen talar.

§§ 18–20 (danska textens 19–20) bildar en tredje grupp av statuter. Den avser religiösa förhållanden. När en gillesbroder avlidit, skall några bröder tillsägas att hålla likvaka över honom. Böter erlægges i händelse att uppdraget ej fullgöres. 5 öre uttages, om gillesbroder ej anländer förrän liket bäres till kyrkan, om han ej bevistar själamässan, om han helt uteblir eller om han ej erlägger offer till själamässan. Strax innan prästen går in i kyrkan, skall gillesljusen tändas. De brinner, medan själamässan läses. Åt den, som vill vallfärda till helgedomar, skall varje broder lämna hjälp, med 5 öre om färden skall ställas till S:t Olof i Trondheim, med 1 skilling om färden skall gå till den heliga graven, till S:t Jakob eller S:t Nicolaus, alltså till Jerusalem, Santiago de Compostella i Spanien eller Bari i Italien. 10 penningar avkräves den, »som hær imodh sigher, mann eller quinna».

De tre sista på latin avfattade paragraferna, n. 21–23, motsvaras i danska texten, som dock här blivit mera utförlig, av §§ 22, 24–26 och 29. Den, som ej gör rätt för sig på rätt lagdag i fråga om böter, skall betala dubbelt och dessutom 1 öre till gillet. Vad som gillesbroder tillåter sig att göra med broder i tvenne gillesmedlemmars närvaro och åsyn kan ej förnekas, om dessa sanningsenligt vittnar därom. Den som ej vill uppehålla denna skrivna lag må gå ut ur gillet med nidings namn och heta mensvärje, och han kan återvända till det gamla broderskapet blott efter att ha erlagt 6 öre. Samma belopp skall erläggas av den som ertappats som tjuv. »Han vare niding utanför gillet.»

Att den danska texten efter § 23 företer en mindre fast disposition än tidigare torde förklaras av att den erhållit sin utformning i etapper, som dock kan ha legat nära inpå varandra. § 27 säger att full betalning för ölet, »maltbrygd», skall erläggas för femton vintrar gammalt barn och för gäst, som gillesbroder tager med till stämman, och § 26 låter broder, som inbjudit en gäst, bära ansvaret för dennes ord och gärningar i gilleshuset och gillesgården.

Det är som redan antytts ogörligt att källkritiskt följa vägar, på vilka olika stadgeparagrafer – eller snarare grupper av sådana – omsider nått fram till gillet i Skarhult. En utredning av det danska gillesväsendets samfällda senmedeltida historia vore av nöden för att man i alla detaljer skulle kunna teckna bakgrunden till detta »skrå», som förts i pennan av herr Håkan, tvivelutan kyrkopräst, »curatus ecclesiae», i Skarhults församling år 1488. För att nå en viss uppfattning om de arbetsuppgifter, som varit skarhultsgillet, måste vi först lita till de forskningsresultat rörande äldre landsbygdsorganisationer, som Poul Meyer framlagt i sin banbrytande undersökning om de danska byalagen. Sina studier rörande »jordfællesskabets hovedproblemer» har han – som ovan nämnts – främst ägnat de äldre byordningarna i Danmark, kallade »vider og vedtægter». Blott ett fåtal sådana är i behåll från slutande medeltid. Men den kungliga förordningen »Fyens vedtægt» av år 1492, som alltså utfärdats i kronologiskt grannskap av skarhultsstatuterna, ger vid handen att byordningar då varit allmänna och mestadels länge existerat. Att flertalet spårlöst försvunnit har berott på att förvaringsmöjligheterna varit minimala: brandhärjade bondgårdar har aldrig varit någon sällsynthet. Från hela Malmöhus län är från tiden före 1742, vilket år den kungliga förordningen om byordningar enligt viss mall utfärdades, visserligen endast en byordning bevarad, men Meyer har konstaterat, att de sydvästkånska häradsdomböckerna vimlar av vittnesbörd om skrivna vedtægter. I Oxie härad har sådana existerat i praktiskt taget varenda

by. Kristianstads län är rikast i fråga om bevarade stadgar. Allra främst kommer Västra Göinge härad, vars byordningar utgivits av Sven Ljung.⁹

Enligt Meyers uppfattning måste rättssedvänjor ha utvecklats inom byalagen redan under deras allra äldsta tid, och Svend Aakjær gör gällande, att landskapslagarna från äldre vedtægter upptagit stoff om vägar, hägnader, markaskäl och åkerfred. Å andra sidan har landskapslagstiftningen i sin tur tjänat som mönster för byordningar, och sådana har undan för undan gått igen i yngre variationer. »Sædvanerne har» – säger Meyer – »med fantastisk livkraft holdet sig uænrede igennem aarhundereder och i 1600-talets skrevne vedtægter finder vi nedfældet mange af landsbyens ældgamle sædvaner». Sistnämnde forskare har även konstaterat, att de äldsta kända landsbygdsgillena inte särskilt sysselsätter sig med arbetslivets förhållanden och i regel saknar bestämmelser om dem i statuterna.¹⁰

S:t Johannes döparens gille, »in Ygheløse», är det äldsta danska landsbygdsgillet med bevarade stadgar. De föreligger i latinskt original på pergament och har daterats till c:a år 1375.¹¹

Gillet förklaras stå öppet för goda människor och stängt för onda. Vid inträde i gillet betalar varje man 1 öre, medan varje kvinna betalar med vax till ljusen. Bestämmelser möter även här om inbördes bistånd vid konfliktfall, även vid uppgörelser med icke-gillesbröder. Broder, som ordnat det särskilt obehagligt för sig, skall även här ledsagas av gillesbröder till strand eller till skogs (»in littore – – – seu ad siluam»). Ej heller här får gillesbroder instämma gillesbroder inför ting och makt-havande (»ad placitum seu potentes»). Bråk av låt oss säga sedvanligt slag vid gillesammanskomster är strängligen förbjudet: om någon knuffar gillesbroder eller gillesyster från hans eller hennes plats, blir det 1 öres böter etc. I samband med Johannes döparens dag vid midsommartid hålles gillesstämma, kallad »stephne», varvid varje gillesbroder erlägger 4 öre för mässor och psalterier, som läsas för alla döda gillesmedlemmar.

Allt detta verkar likt vad man konfronteras med i de ett århundrade yngre gillesstatuterna från Skarhult. Några föreskrifter för det äldre gillet, som anknyter till arbetslivet, har vi ej mött i vad som ovan refererats. I en paragraf talas det om trångmål, som gillesbroder kan råka i på åker eller äng, men det är här fråga om hans möjligheter att i rent yttre måtto kunna försvara sig mot illasinnade (§ 9).

Två paragrafer ger oss emellertid äntligen bilden av vardagslivets vedermodor. Om någon broder förlorar sitt dragdjur, »jumentum dictum økanøt», under tiden från mitten av april till sådden av vintersäden,

skall varje broder hjälpa honom *en* dag med ett dragdjur eller ge honom 5 öre (§ 24). Om någon broder hemsökes av sjukdom mellan S:t Olofs dag och Mikael's dag, alltså under skördetiden mellan den 29 juli och den 29 september, skall varje broder bistå honom en dag i skördearbetet eller ge honom 3 öre (§ 25).

Vi konstaterar, att detta äldre gille är en sammanslutning, som anknyter till arbetslivet på landsbygden. Vi har därmed fått en vink om var man närmast har att söka även skarhultsgillet's *raison d'être*. För att komma längre måste vi ägna uppmärksamhet åt den namnlista, som åtföljer skråtextens versioner och som står i samband med avgifter för själamässor jämlikt § 18 i latintexten, resp. § 19 i den danska texten.¹²

Då förteckningen blott föreligger i en yngre avskrift, anmäler sig vissa problem i fråga om dess tillkomst i form av fortlöpande annotationer under minst ett halvt århundrade. Medlemsförteckningen för köpmansgillet i Ålborg, »Guds legems lov», ger oss en vink om hur skarhultslistan efter hand vidgats. Ålborgsförteckningen spänner över nära tvåhundra år (1431–1624). Att handskriften, som omfattar 129 foliobladd, har upplagts vid 1400-talets mitt, framgår av att den alltigenom har en och samma vattenstämpel, en druvklase av 4 centimeters längd.¹³ Exempel på den fortskridande annoteringen kan hämtas i förteckningens »Nomina mobilia militum, capitaneorum sine militarium egregiorum.»¹⁴ Först möter man här idel namn ur Danmarks högaristokratiska 1400-talsvärld. Främst står Esge Jensen (Brok), omnämnd 1435 och 1441 som lensmand i Ålborg, och honom följer medlemmar av släkterna Gyldenstjerne, Banner o.a. De 10 första posterna är skrivna av den hand, som genomgående lagt upp alla rubrikerna, och sannolikt är även nästföljande 3 poster av samma hand om ock i senare ronder. Därefter har så tre olika händer infört var sin post:

Her Axel Laweson

Her Niclis Högh

Her Mogens Gjõe aff Clasholm ridder Danmarks riges marsk.

Herr Axel Lavesen (Brok) var med i spelet redan vid 1400-talets mitt. Sålunda pantsatte han den 13 september 1454 fyra gårdar till priorinnan i S:a Agnes kloster i Roskilde; Niels Högh (Banner) var lensmand i Ålborg 1506, och Mogens Gjõe var en av förgrundsgestalterna i Danmarks politiska liv fram under 1520- och 30-talen.¹⁵

Man skulle önska att mot bakgrunden av den härmed exemplifierade – så att säga normala – uppläggningsen av en efter hand fortskridande

medlemsförteckning kunna skärskåda skarhultslistan men tyvärr låter detta sig icke göra. Visserligen har i avskriften vid två poster annoterats, att dessa införts »alia manu», och härtill kommer ytterligare ett »insertum alia manu», ett »alia manu insertæ» och ett »alia manu additum». Men tre av dessa fem påpekanden sker redan i samband med 4:e, 10:e och 12:e posterna i en längd om inalles 354 poster. Det är i dessa fall fråga om högadliga personer och detsamma gäller även posten nr 165, där »Jomfru Gertrud oc jomfru Elnæ, landsdommers dötther» försetts med var sitt »al. man.». Däremot heter det efter den 273:e posten, att allt det föregående varit infört av en och samma hand, vartill fogas orden: »sed quæ sequuntur alia minus quæ legi potest.» Den förteckning, som Peder Syv en gång haft i händer, och som sedan gått förlorad, kan alltså till c:a 3/4 betecknas som en avskrift av en förlaga, som ej utgjort den efter hand tillkomna, ursprungliga förteckningen. Men fastän denna blott skymtar fram genom några tillägg »av annan hand», vilka som sådana fått gå igen i en mellanliggande text, måste 1690-talets avskrift betecknas som en källa av värde. Därför borgar icke minst den vederhäftiga stavningen av många ortnamn i Frosta härad.

En post kan avse en eller flera personer, någon gång även anonyma familjemedlemmar, t.ex.:

Jon Nielsen cum uxore et liberis suis /med hustru och
sina barn/.

Item Torbiorn Bentsson af Beltinge med sine two hustruer
Elnæ og Margrete.

Item Johanne Jess Mortensens af Beltinge ok hendis søn
Ole Nielsen.

Item Tyre Jess Lauridsons af Skarholt med syne iij
husbönder og hendis børn.

Själamässeavgiften kunde erläggas för både levande och döda. Detta framgår redan av den andra och den fjärde av de nu återgivna posterna, som ju jämte bidragsgivaren avser resp. två hustrur och tre äkta män. Som generell regel gäller för Skarhult, att det första namnet anger den som erlagt avgiften. I en del fall möter man poster av typen: »Item Jep Jenssen for sin gofwa.»

Den textkritiska granskningen må fortsätta med de 19 första posterna. De har följande lydelse:

Hær Jep Scarolth cum uxore fru Helena
 Jess Jepsen cum uxore fru Mæristo.
 Torbern Jensen, jomfru Gertrud och fru Cristina.
 Item Erich Torbensen, insertum alia manu.
 Item unghæ Jep Scarholt.
 Jon Nielsen cum uxore et liberis suis.
 Truoud.
 Elnæ Andersæ.
 Item fru Lanthæ Torbørss.
 Item Jens Torbiorsen mit syn søsther Ingefrid, alia manu insertæ.
 Herr Tyge oc hans tienista qvenne Inghefrid.
 Item jomfru Rufgords Skavesdatter, alia manu.
 Jens Loff.
 Johan Truitsen cum uxoribus suis
 Niels Jensen cum uxore Thora.
 Tryels Østritsen cum uxoribus Boild oc Karina.
 Anders Tryelsen cum uxore Christina.
 Item Østrith Skelliæ cum uxoribus Cæcilia et Estret.
 Torkill cum uxore Margareta.

Som synes börjar sex poster med »Item» (=vidare). Vid tre av dem har i avskriften angivits, att i den äldre texten införts med annan handstil. Item-posterna har tydligen icke tillhört en allra äldsta förteckning. I denna har i så fall ingått 13 av de 19 återgivna posterna jämte förteckningens 30:e post: »Her Jens Shib.» I övrigt återkommer »item» i enformig upprepning till och med förteckningens sista post, som avser ett äkta par med båda makarna tydligen ännu i livet: »Item Niels Jepsen med syn hustru Kristine for deris gofwe.»

I det in extenso återgivna inledande textavsnittet möter vi medlemmar av den ätt, som tidigare kallades »Skarhult» (=på Skarhult) men efter 1526 års kungl. förordning om ättenamn skulle anlägga namnet Rosensparre.¹⁶

Alltsedan den 27 oktober 1387 möter Jep (Jakob) Jensen i Skarhult som riddare. Han var avliden före den 26 maj 1427. En gårdsdel vid Allmänningsgatan i Malmö var då på tal. Den låg närmast öster om den gård, som »Hr Jaeypp Scharholte gaf til en evig messe i Lund».¹⁷

Jep hade sönerna Jens och Truid. I det bevarade källmaterialet kallas Jens Jepsen understundom Niels Jepsen. Identifikationen mellan bärare av namnen Jens och Niels var vanlig i senmedeltiden (den återkommer nedan beträffande sonsonen: Niels och Jens Torbernsen). Alls ingen

tvekan kan råda om att det är fråga om en och samma person, då namnens bärare har titeln varierad med landstingssakförare, landstingshörare och landsdomare i Skåne. Den 8 mars 1430 fästes sålunda sigill med »iohann» och rosensparrevapnet under ett dokument, i vilket »Niels Jepsen i Skarholta» kallas landsdomare i Skåne.¹⁸ Jens var i sitt andra äktenskap förenad med Märitslöv Jakobsdatter (Bille).

Truid Jepsen, vars namn i avskrifts avskrift smält ned till endast »Truoud», var den 29 september 1431 jämte brodern sigillant vid en överlåtelse av gårdar i Kyrkheddinge sn i Bara hd (»cum sigillis nobilium Johannes Jacobi justituarium placiti generalis Scanie et Trugoti Jacobi fratrum»). Hans hustru, Elne av Assertorp (i Lyngby sn i Bara hd), har råkat ut för att gilletstextförlaga tett sig otydlig, »Elnæ Anderson». Hon höll sig med eget sigill (»s hostro elna aff aserto») och hennes son – eller styvson? – Jep Truidsen och dennes son Erik Jepsen skulle skriva sig till Assertorp. Anförvanten Evert Truidsen var gift med Helle Jepsdatter av Skaveätten, och en släkting till henne möter i gilleslängdens femte item-post. Evert hade sannolikt äktenskapet att tacka för egendomsinnehav på Lolland och Själland. Han skrev sig tidigare till klosterlänet Grimstrup i Næstveds landsförsamling och senare till Nörregård i Slimminge sn i Musse hd på Lolland (liksom hans maka efter hans bortgång). 1490 gav han riksmarsken Eskil Gjõe rätt att inlösa tvenne gårdar i Lollands Söndre hd, den ena i Askö i Landet sn och den andra i Toreby i Ryde sn. Några år skrev han sig till ett klosterlän Grimstorp, och slutligen var han Evert Trugotsen till Töllösa och alltså innehavare av biskopslänet med detta namn i socknen med samma namn i Merlöse hd på Själland. Det sistnämnda länet anförtroddes honom av hans makas syssling, Niels Nielsen (Skave), sedan 1485 biskop i Roskilde. Denne skulle ofta anlita honom som vittne vid ekonomiska uppgörelser.¹⁹

»Velburdig kvinde og ærlig fru Maeritzlöff, Jens Jeepssens efterleve i Skarhult a.w.», köpte den 2 augusti 1473 en gård vid Bredgatan i S:t Peters församling i Lund. Hennes make torde ha avlidit före den 29 september 1458, då hon erhållit gården i pant, och i varje fall före den 25 juni 1460, då hon som änka beseglade sonen Torberns arrendering av allt domkapitlets gods i Vemmerlövs sn i Skytts hd för 9 lödiga mark årligen.²⁰ Rikast avspeglas i källmaterialet Märitslövs tvist med Bosjökloster om vad som kallades Lejestada mark. Tvisten skulle bli långvarig, och i den skulle även hennes son och sonson engagera sig (varom närmare nedan).

Torbern Jensen kallas väpnare i aktstycken från 1470- och 80-talen. I hyllningsbrevet av den 22 september 1487 för hertig Kristian som bli-

vande konung ingår han som en av de 49 väpnarna. Den 28 oktober samma år medverkade han som Skånes landsdomare vid en uppgörelse om jordar i Stora och Lilla Tvären vid Ystad. Hans innehav av befattningen hade varit kortvarig, alldenstund väpnaren Axel Saxtorp bekläder densamma den 23 mars 1487. Om Torberns jordinnehav är – utöver arrenderingen av domkapitelsgodset i Skytts Vemmerlövs socken – blott känt, att han den 27 september 1489 sålde till den svenske adelsmannen Karl Bengtsson i Vinstorp 4 gårdar och ett ålfiske i Fjärås sn i Fjäre hd i norra Halland, vilka tillsammans gav 41 pund smör. Uppgörelsen som ägde rum på Skarhult avslutar vår kännedom om Torberns levnad, som i övrigt blott avspeglar sig i form av medbesegling av aktstycken, i några fall tillsammans med Peder Lang, ägare till Vallösa godset (varom nedan i kap. 2).²¹ Överraskande nog ger oss allenast försäljningen av egendomarna i norra Halland närmare kännedom om vad Torbern Jensen ägt utöver sitt »Skarolt».

Vad ger oss källmaterialet om nästa innehavare av godset, Torberns son Jens/Niels? Vi har nått fram till det nya århundradets början.

Rikets hovmästare Poul Laxmand ligger i tvist med Niels Torbernsen om några bodar vid Lilla Rostocksgatan i Malmö, som herr Poul köpt av riddaren Peder Oxe. Denna hade emellertid enligt Niels' uppfattning ej haft full rätt till bodarna. En andel tillhörde Niels och hans syskon som arv efter Erik Bille, broder till deras farmor, Märitslöv.²²

Kring vad som kallades Lejestada mark skulle som redan nämnts en konflikt bliva långvarig mellan Bosjöklostret och Skarhults ägare. Den var ju aktuell redan under fru Märitslövs tid. Den återspeglas i flera annotationer i förteckningen över handlingar rörande klostret. Den 18 maj 1492 kunde en kanik i Lund omvittna, att Märitslöv givit landgille åt klostret för nämnda »byymarck, kallad Leyestade», och den 15 januari 1493 utställdes brev, som omvittnade, att hon – som det heter i registens starkt sammandragna form – med orätt sökt tillvälla sig Lejestada mark, som hon »till leijis hade af closteret». Åtta dagar tidigare hade en viss Laurents Laurentssen, helt visst kaniken med detta namn i Skadelandsläkten, fått legobrev på »een jord liggjandis i Leijestada i Skarholta socken». En registanteckning med blott året 1493 som bevarad datering ger vid handen, att det nu var Bengte Axelsdatter (Saxtorp), Torbern Jenssens änka och väl identisk med gilleslängdens avskrifts »Lenthae Torbørss», som var ena parten i fråga om ett »ängestycke», som hörde till klostret men var »beliggjandes i Leyestadh hardt när Skarholte». Nunneklostrets intressen hävdades av väpnaren Tage Hen-

riksen (Hollunger). Han var klostrets prior, dvs. ekonomidirektör, och hade finansiellt sett rik träning och framgång i samband med sitt eget förvärv i Dybecks herresäte i Vemmenhögs härad.²³

Nio år senare var situationen åter tillspetsad och ärendet hade av Jens Torbernsen förts upp på högsta juridiska nivå. I februari och mars 1502 kom vittnesskrifter. Det kan synas överraskande, att även några borgare i Malmö intygade, att marken med dess ängar rätteligen hörde klostret till men att den innehades som förläning av Skarhultsgodsets ägare; nunneklostret ägde emellertid icke mindre än 7 gårdar i staden, vilka givetvis spelade en betydande roll i klostrets varuutbyte och ekonomiska tillvaro i övrigt, och bland deras innehavare saknades säkerligen icke personer med närmare kännedom om klostergodset i Frostahäradet. Liknande vittnesbörd lämnades av flera prästmän och av sockenstämman i Höör. I helt bevarat skick befinner sig vittnesmålet från sockenstämman i Skarhults östra grannsocken, Gudmundtorp. En kanik Oluf Esbernsen samt sockenprästen och klockaren i Gudmundtorp intygade den 6 mars 1502, att Tage Henriksen hållit stämma med socknens meniga allmoge. Fråga hade ställts, om »Leyæstade mark och ey delle mesten dæll hawær ligghet till Bosiaæ closter och aarlighæ haffwer høsthet till for:ne closters nøtte och gafn, eller om the hadhæ hørth, ath then mark och eyædel skwlle liggæ till Skaraltæ gardh». Den goda meniga allmogen svarade, att man aldrig av äldre personer hört annat och för eget vidkommande ej funnit annat, än att samma äng och ägodel hörde klostret till. Några hade bevittnat, att välbördig man Torbern i Skarhult givit klostret 6 skånska mark i arrende för ängen och fördenskull »kwnnæ the merkæ, ath closter varæ rettæræ ther till meste parten». Den 24 maj 1502 var tiden inne för ärkebiskop Birger Gunnarsen att i hithörande spörsmål besöka Bosjökloster i sällskap med experter från Lunds domkapitels- och klostervärld, däribland kaniken Oluf som agerat på sockenstämman i Gudmundtorp och väl även på sammankomsten i Höör. Tage Henriksen meddelade, att han av junker Kristian, utvald konung i Danmark och Sverige, instämts att möta Jens Torbernsen inför hans nåde om Lejestadsfrågan. På väpnarens anmodan avgavs vittnesmål. Priorinnan och ytterligare fem äldre klostersystrar intygade, att fru Märitslöv, Jens Torbernsens farmor, fått legobrev på marken för sin och sonens Torberns livstid mot en årlig avgift på skånska mark. Efter hennes död infann sig sonen i klostret och anhöll om legobrev för sin och sina barns livstid. Då detta förvägrades honom, erbjöd han klostret vederlagsgods för Lejestad. När även detta avböjdes, lämnade han klostret i vredesmod, men han erlade legan så länge han levde. Bland klerkerna i stiftschefens

följe var även en kanik vid namn Tomas Mortensen. Denne kunde nästföljande dag, alltså den 25 maj, redovisa resultatet av sina studier i en gammal pergamentsbok, kallad Bosjö klostrets jordebok: klostret ägde en gård i Lejestad, kallad Espegård, och ett kvarnfall vid Skarhult. Espinge by ligger söder om ängmarkerna i Lejestad, och den ifrågavarande gården har väl legat närmast till att utnyttja dem.²⁴

Den 2 maj 1503 kom resultatet av syneförrättningarna i riksrådets dom-brev. Tyvärr är detta känt endast genom referat i Skånebrevsförteckningen av år 1693. Parterna var å ena sidan Tage Henriksen i egenskap av klostrets föreståndare och å den andra sidan välbördiga »swäna Jens Torbiornson och Erich». Klostret tillerkändes marken sunnan Lejestada bäck jämte »all Swertinge marck», medan »Jöns och Erich Torbiörns-söner» erhöll marken nordan bäcken alltifrån det gårde, som löpte från Skarhults vång och vilket dess ägare alltid skulle hålla i gott hägn.²⁵

Svertinge är felskrivning för Snärtinge. Beskrivningen till en karta från år 1766 meddelar, att en del av Snärtinge mark »har varit inom gårdsle med gårdens Leijesta äng och förr brukats till åker men sedermera legat till äng». Den öster om herresätets Lejestad liggande fäladen delades först år 1845 mellan byarna Skarhult, Källstorp, Hundsäng och Klem-medstorp.²⁶ Att Lejestadsområdet varit av särskilt intresse kan delvis ha berott på att vägen från Getingebro gick nära ängsmarkerna ifråga. Men åter till 1500-talets värld!

Bosjöklostrets dagar var räknade efter reformationens genombrott. Det gavs som världslig förläning åt stiftets siste archielectus, Torbern Stensen Bille, vars syster Birgitte äktat Jens Torbernsen. Klosterstiftelsen skulle efter hand försvinna ur källmaterialet. Några Lejestadsproblem existerade knappast, sedan Birgitte efter makens frånfälle (1530) omhänderhaft ledningen av Skarhultsgodset under sonen Stens minderårighet. Hon skulle dessutom för egen del övertaga tre förutvarande ärkebiskopslän i Skåne; det ena var Reslövs län i socknen med samma namn i Onsjö härad.²⁷ Så mycket mera skakande ter sig slutvinjetten till den långvariga Lejestadskonflikten.

Klosterkonventet tillställde den 1 september 1529 Danmarks riksråd en – blott i regist bevarad – klagoskrift, »innehållande hurulunda Jöns Torbiörnsen väpnare orættelige haade afhændt och borttagit Leijostada ägodeel och 3ne closterbönder eller tienare ihielslagit».²⁸

I gilleslängden åtföljes Jens Torbernsen av systemen Ingefrid. Hon skulle äkta väpnaren Erik Jensen (Urup) till Ugerup i Gärds-Köpinge. Honom gav ärkebiskop Birger den 8 januari 1504 förläningsbrev på Skarhults

prästgård och på Ignaberga prästgård i Västra Göinge härad. Som stiftschefens officialis var han förtrogen med ärkestiftets hela organisation, och med hänsyn till äktenskapet kunde han väl knappast betraktas som inträngling i Skarhultsorten.³⁰

Jens Torbernsen anförtroddes 1516 Halmstads härad som län. Halland var sedvanligen uppdelat på tvenne kronolän, Laholms och Varbergs, vardera omfattande fyra härader. Laholmslänet minskades alltså med ett härad, vilket först efter hans död skulle återgå i en större länskombination.³⁰ Strax efter sin kröning gav Fredrik I, den 11 augusti 1524, innehavaren nytt brev på förläningen. Han skulle göra tillbörlig tjänst och årligen inleverera den vissa räntan, varvid en tunna korn räknades för 12 skilling, en tunna havre för 4 skilling, en tunna smör för 10 mark, en ko för 2 1/2 mark, en gås för 1 skilling, 2 höns för likaledes 1 skilling samt en skäppa mjöl för 2 skilling, allt varupriser som väl även gällde i länsinnehavarens skånska hembygd.³¹

Riksrådets dödsdom över Niels Nielsen Brahe avkunnades den 17 augusti 1525 (varom närmare i ett följande kapitel). Blott två dagar senare tillerkändes Jens Torbernsen av den dödsdömdes gods 2 gårdar i Bältinge – den ena »öde» – i Skarhults socken och en gård i Jeppstorp i grannsocknen Östra Strö. De båda förstnämnda gårdarna gav 3 skilling grot till landgille och 3 skilling för »dagsværk» medan gården i Jeppstorp svarade för 4 skilling grot.³² Holger Gregersen (Ulvstand) till Torup i Bara härad, på mödernets kusin till fru Birgitte, erhöll den 1 september 1525 nytt förläningsbrev på Laholms län *för 12 år* och samtidigt på Halmstads härad »i samme tid for slig afgift, som Iens Torbernsenzen nu giver». Emellertid torde redan nu, fastän intet direkt källmaterial är bevarat därom, Jens ha utlovats eller rentav erhållit förläningsbrev på Frosta län. Ett år senare, närmare bestämt den 4 juli 1526, tillerkändes han nämligen *för 11 år* framåt ett årligt avdrag å 100 mark för vad han skulle erlægga för länet i hembygden, som överlämnats till honom emedan han måste »ombere Halmstetherred til Lagholm». Överlåtelsen lät emellertid vänta på sig. Den 22 september samma år fick herr Holger besked om att han fick vänta med tillträdet tills de år förflutit, »hvori Iennes Torbernszen har brev paa Halmstedtherred». Och den 6 december avblåstes tydligen eventuella misshälligheter genom att Jens bebrevades Frosta härad som pantelän för sex år och Holger Gregersen samtidigt gavs förläningsbrev på Torna härad.³³

Den 18 juli 1528 fick herr Holger nytt brev på Halmstads härad med förbehåll, att Jens Torbernsens 6-års-period först skulle utlöpa; den halva vissa räntan var densamma som den 10 augusti 1525 och varuvär-

deringarna oförändrade. Fyra dagar tidigare hade väpnaren fått nytt brev på sex år för Frosta härad som pantelän. Efter hans bortgång löstes utan vidare problemen kring Halmstadshäradet. Riddaren Axel Brahe till Krageholm, även han en förgrundsfigur i det politiska skeendet, gavs 1530 tillstånd att inlösa och övertaga Frosta pantelän, och den 27 mars 1532 kunde dåvarande dekanen Torbern Bille för systemens räkning utkvittera vad häradet stått i pant för: 500 rhenska gyllen i guld och 1.500 mark danska.³⁴

Gillesstadgan är från år 1488. Dess aristokratiska bakgrund visar entydigt mot Skarhult och den adelssläkt, som senare skulle kallas Rosensparre. Man drives mot slutsatsen, att det är skarhultsgodsets ägare Torbern Jensen, som mot slutet av sin levnad varit gilletts primus motor. Men tanken på ett gille var då ej ny och oförberedd. Redan bäraren av listans allra första namn, Jep (Jakob) Jensen, var djupt religiöst engagerad. Han blev vid den heliga graven slagen till riddare av Jerusalem.³⁵ Gillesstadgans föreskrift om ekonomisk hjälp till pilgrimer hade visserligen många förebilder i äldre stadgebestämmelser men har tydligen även haft en djupare religiös innebörd för släktgruppen. Själamässolängden har redan i sin tredje rond Torbern Jensen, medan den första »item»-posten avser hans son Erik. De poster, som saknar »item» och kan betraktas som en enhet, visar mot en tidpunkt i Torberns yngre dagar. Låt oss gissa på 1450-talet och förmoda, att det till en början varit fråga om själamässor för släktmedlemmar och andra närstående. Mässor knutna till Skarhults tempel; några av ännu äldre datum.

Själamässolängden skänker oss ytterligare ett par ledtrådar, när det gäller att närmare fastställa godsorganisationens karaktär. I en del fall anges yrkestitlar. Någon gång kan en prästman tänkas bakom herretiteln. Men även ur låga sociala skikt har personer intagits i gillet och »med sin gåva» ordnat själavård för sig och sina närmaste.

I en rad fall har namn kombinerats med typiska landsbygdsyrken. En reservation, att yrkestitlarna blivit släktnamn, kan ej här tillmätas någon betydelse; ännu i Frosta härads jordeböcker från 1660-talet gäller detta, och yrkestitlarnas bärare bor i gatehus eller i gårdar med lägre hemmantal.

Skarhultslängden upptager nedannämnda yrkesmän och/eller deras nära anförvanter.

Smeder:

Elnæ Nils Smetz høstru,
Tryels Smith,
Per Smidh,
Bentha Truils Smids,
Anders Smidt i Jæfnerødh,
Benthe Matthies Smidts,
Madthies Smid.

Skomakare:

Olaf Sutær,
Balter Sutær,
Olaf Skomager,
Anna Matthies Skomagere dotther,
Lawe Skomager af Beltingæ med syn hustru Nille.

Mjölhnare:

Olafs Mølles børn,
Poel Møller,
Poild Møllers børn,
Oluf Møllere med sin hustru Carinæ.

Timmermän:

Sven Timmermand,
Olaf Tømmermann af Strøø.

Det är som synes fråga om 5 smeder, 4 (eller 5) skomakare, 2 mjölnare och 2 timmermän. Man torde emellertid ha rätt att förmoda, att även bakom en del son-namn döljer sig funktionärer inom landsbygdens hantverksyrken. »Diegn», som möter i tre fall, torde beteckna gilletts skrivare, sekreterare. En tjänstekvinna vid namn Ingefrid och Christina, »Per Matthiæ pighe», är listans enda kvinnliga yrkesutövare.

Sven timmerman var gilletts första ålderman. Ytterligare två åldermän känner vi till namnet men blott till namnet: Per Astreson (Asserson?) och Per Monson.

Ännu en inblick i gilletts medlemmarnas vardagstillvaro ger oss själamässolistan. Vid en del personnamn står tillika adressen, men skiftande praxis har medfört, att bostadsangivelsen mestadels uteblivit. Nära Skarhults slott ligger vid vägen norrut Bältinge, som har rekordet i fråga om omnämmande med 23 gånger (i ett fall »i samme staed»). Något

längre åt norr kommer Attarp, omnämnt 4 gånger, och därbortom Hassleröd och Vännberga, nämnda var sin gång, för så vitt ej även »Viaend» är Vännberga i mindre lyckad avskriftsform. At öster i Skarhults socken ligger Hundsäng och Källstorp med resp. 4 och 1 omnämmande, om inte ännu ett enstaka »Hillesaeng» från början varit Hundsäng. I Östra Strö socken nämnes kyrkbyn Strö 7 gånger, medan Tofta blott är på tal en enda gång (namnet har i den tryckta texten blivit Toste). Böstofta västerut i Gudmundtorps socken nämnes 2 gånger. Annotationen »Item Gruby Amundson» måste vara resultat av en förkortning, vari ingår Grydby, som numera ligger inom Eslövs stad. Damstorp söder om staden i Borlunda socken är på tal en gång, likaledes Slogstorp åt sydväst i Hammarlunda socken och Odarslöv i socknen med samma namn i Torna härad vid vägen mot Lund och Malmö. Slutligen uppträder »Bolrødh», »Jæfnerødh», »Oretorp» och »Oventorp» var sin gång. Vi kommer i tre av dessa fyra fall ännu längre upp i Ringsjöbygden – på vägen förbi Bältinge – till Attorp, Hassleröd och Vännberga. »Bolrødh» och »Jefnarødh» är nämligen Vålaröd i Västra Sallerups socken och Emnaröd i Stehags socken, vilkas stiliserade begynnelsebokstäver vantolkats vid avskrivningen. »Oretorp» är det välkända Orup, och »Ovenstorp» är Osarp i Höörs socken.³⁶

En jämförelse mellan de redovisade ortnamnen och godsets innehav vid 1600-talets mitt bestyrker ytterligare – trots att åtskilliga ändringar kunnat ske under mellantiden – att vi i gilleslängden mött människor knutna till Skarhultsgodset. Decimantjordsboken av år 1651 är även den delvis baserad på förändringar under den långa mellantiden; sålunda erhöll den 24 augusti 1563 Sten Rosensparre 13 gårdar i Östra Strö socken i samband med en penningförsträckning till kronan inför sjuårskrigets kraftmätning med Erik XIV och svenskarna.³⁷ Skarhults och Östra Strö socknar intog 1651 en särställning inom Frosta härad genom att allt inordnats under rubriken »Adelns thienner» och att alltså här inga kronans eller kyrkans bönder var med i bilden. Härtill kommer, att alla adelns tjänare var gehejmerådet Corfitz Trolles underlydande.³⁸ Vi igenkänner många av gilleslängdens ortnamn i förteckningen över hans egendomar, tabell 1.

Corfitz Trolles egendomar i början av den svenska tiden är än mera kända i detalj. Tabell 2 anger vad som tillhörde godset i Skarhults socken i form av veckodagshemman och gatehus.³⁹

I Östra Strö socken ingick i godset 1 helt, 4 halva och 16 fjärdedels hemman samt 7 gatehus. Godsorganisationen har följt med i den allmänna utvecklingen med arbetskoncentration i centrum.⁴⁰ Arbetslivet har varit

Tabell 1. Corfitz Trolles egendomar i Frosta härad (enligt decimantjordsboken) 1651

Socken	Hela hemman ^a		Halva hemman ^a		Gatehus
Skarhult ^b	12 ^b	(2) ^c	17 ^d	(6) ^e	6
Östra Strö	4 ^f	-	19 ^g	(9) ^g	8
Borlunda	2 ^h	-	-	-	1
Skeglinge	2	-	-	-	-
Gårdstånga	-	-	1 ⁱ	(1) ⁱ	-
Hammarlunda	1 ^j	-	-	-	-
	21	(2)	37	(16)	15

Dessutom 4 fjärdedelshemman i Holmby socken.

- a) Härav antalet »öde» inom parentes.
 b) 4 i Hundsäng, 1 i vardera Källstorp, Klemmedstorp, Attarp, Jeppstorp, Bältinge, Skeglinge och »Sögård» (?).
 c) 1 i vardera Attarp och Bältinge.
 d) 7 i Skarhults by och 10 i Bältinge by.
 e) 3 i vardera Skarhults by och Bältinge by.
 f) 2 i Trulstorp, 1 i vardera Hassleröd och Östra Strö by.
 g) Alla i Östra Strö by.
 h) 1 i vardera Brönneshöv och Grydby.
 i) 1 Roslöv.
 j) 1 Slostorp.

Tabell 2. Corfitz Trolles egendomar i Skarhults socken 1661

Sockendel	Hemman				Gatehus
	Helt	3/4	1/2	1/4	
Lilla Skeglinge	1				
Källstorp	1				
Hundsäng	1	1	1		
Klemmedstorp		1			
Skarhult			4	5	11
Bältinge			4	8	
Jeppstorp			1		
Attarp			1		
Getahuset			1		
Summa	3	2	12	13	11

»risbygdens» och präglats av läget »mellan skogen och plogen», såsom i 1740-talets sockenbeskrivningar från Frosta härad skulle anges för Skarhults och Östra Strö socknar.⁴¹

Lågadelns starka tillbakagång mot medeltidens slut har varit ett av den danska historieforskningens större problem. Här må blott erinras om de senaste inläggen, respektive av Svend Aage Hansen (1964), Erik Ulsig (1968) och främst Troels Dahlerup (1969).

Till Skånes lågadel räknar Ulsig bl.a. Rosensparrarna på Skarhult, Tottsläktens gren i Alnarp i Bara härad, Drefeldssläkten i Gärsnäs i Ingelstads härad och Urupsläkten i Ugerup i Gärds härad. En av de vägar längs vilka knapadelns män visste att hålla och förbättra sina positioner var ingifte i mera förnäma familjer, en annan var att bekläda befattningar i kronans eller kyrkans tjänst. Evert Truidsen och Erik Jensen inordnade sig under stiftscheferna i respektive Roskilde och Lund. Danmarks oldenburgska monarker förstod att, såsom S. A. Hansen särskilt framhållit, omgiva sig med lågadliga ämbetsinnehavare; som exempel härpå har vi mött Torbern Jensen i hans egenskap av landsdomare i Skåne och Jens Torbernsen som innehavare av Halmstadshäradets visserligen blygsamma län. Först och sist gällde det, att på alla tänkbara vägar förbättra den ekonomiska positionen, att – som Troels Dahlerup uttryckt saken – ordna livränte- och pensionsförsäkringen.⁴²

Härvidlag synes ej Rosensparre-släkten ha gjort några större framsteg under medeltidens slutskede. Det faller utom ramen för denna undersökning att följa Skarhultsägarnas marsch uppåt efter reformationens genombrott. Godsets utökande med gårdar i Östra Strö är en detalj i det hela. Sten Jensen Rosensparres stolta karriär som kommandant på Kalundborg, ledamot av riksrådet och krigskommissarie i Danmarks kamp mot Sverige tills döden mötte honom i slaget vid Axtorna 1565, bär budskap om att Rosensparre-släkten inträtt i Danmarks högadel.⁴³

Exkurs till kap. 1

En gillesorganisation i Igelösa socken i Torna härad

I samband med Skarhults gillesstadga har ovan omnämnts en stadga för ett gille i »Yghelöse». Den föreligger i praktfullt skick på pergament.⁴⁴ Den har avsetts gälla i Uggelöse sn i Lynges hd på Själland. Namnets stavning vore emellertid unik, om den skulle anknyta till nämnda ort. Mot »Yghe-» svarar i samtliga andra fall – inalles ett tjugotal – de sinsemellan närstående stavningarna »Vgge-», »Ugge-», »Wegge-», »Wg-» och »Uger-». Yghelöse överensstämmer däremot otvetydigt med stavningar av namnet Igelösa sn i Frosta hd, och vi möter alltså här ännu ett skånskt

landsbygds-gille.⁴⁵ Detta måste ha varit nära knutet till Svenstorps gods i nämnda församling. Utgivarens datering av stadgan till c:a 1375 är en gissning, men då Skarhult och Svenstorps godscentra ligger på blott halvannan mils avstånd från varandra, kan Skarhults gillesstadga här ha haft sin allra närmaste förebild.⁴⁶

KAPITEL 2

Vallösa

Den 22 september 1487 daterades det i Lund församlade riksrådets utfästelse till prinsen Kristian, att han skulle bliva faderns efterträdare på valriket Danmarks tron. Hyllningsbrevet beseglades av de 37 riksrådsledamöterna och försågs med bekräftelse av ytterligare 78 män, även dessa i sträng inbördes rangordning med abbotar och kyrkliga ämbetsinnehavare i täten och därefter riddare och på slutet väpnare. Bland de sistnämnda mötte även män med anknytning närmast till Skåne, bl.a. Axel Saxtorp, Torbern (rosensparre) till Skarhult, Axel Olufsen (Skanke) till Gunnerlöv (numera Ruuthsbo) och Tage Henriksen (Hollunger). Peder Lang var nr 39 bland de 49 väpnarna, vilket omvittnar en blygsam position, vare sig det är fråga om ålder eller rangordning.

Dessa lågadliga män ingick tydligen långt ifrån i någon högre socialgrupp inom det danska riket, men att de fått medverka vid hyllningen tyder på att de ej levt ett liv i skymundan. Axel Saxtorp och Torbern i Skarhult har vi ovan – i kapitlet om Skarhult – mött som landsdomare i Skåne; Tornberns syster Birgitte var gift med Holger Henriksen (Ulvs-tand) i Glimminge; den norskfödde Axel Olsen hade en syster ingift i Brahesläkten; Tage Henriksen hade under många år omhänderhaft Bosjöklostrets ekonomi och hade just åt sig inlett förvärvet av Skånes sydligaste storgods, Dybeck.¹

Och Peder Lang? Den första dagen i samma september månad 1487 hade han och Axel Saxtorp besökt Torsjö herregård i Solberga sn i Vemmenhögs hd. Ägaren, den skrupelfrie godssamlaren Johan Oxe, köpte då med dem som vittnen 7 gårdar på Lolland av väpnaren Anders Hack på Häckeberga för 500 mark i guld och gängse pengar och 8 alnar scharlakan. Peder Lang kallas prior i Lwnde kloster».²

Som »Peder Lang af Waløse» – Vallösa gård i Vollsjö sn i Färs hd³ – bevittnar han vid årets slut, den 26 december, att hans kusin Anders Galen av *sin* kusin Strange Galen köper 5 gårdar i Öja sn i Herrestads hd.⁴

Flyttar vi oss i tiden in på nästföljande år, finner vi Peder Lang i det ridebrev av den 12 august 1388, vari konung Hans söker bringa reda i den långvariga fejden om arvet efter Stig Olsen (Krogno) på Bollerup, en strid mellan å ena sidan dennes änka och son och å den andra sidan svärsonerna Bent och Sten Bille, kusiner till Peder Langs maka. Johan Oxe och Peder ingick i den femmannagrupp, som av monarken beordrades rida närmast med herr Bent eller hans ombud och införa honom i den rättighet, som tillkom honom i arv efter maka och dotter.⁵

Den 28 oktober 1488 befann sig Peder Lang i Ystad och medbeseglade då det köpebrev, enligt vilket Johan Oxe förvärvade en gård i Horns härad i norra Själland. Säljare var väpnaren Jens Nielsen (Rotfelt), som vanligen skrev sig till släktens jylländska herregård Bratskov men ännu ägde Bergsjöholm nordväst om Ystad. Peder Lang titulerades nu »officialis i Lundh».⁶

En regest i ärkestiftets godsregister omförmäler vid år 1488 – utan närmare datering – stiftschefens »medh capitels consens uthgifne leijobreef åth Petro Lang angående ett dombkyrkans lään, Bierkebierna benämmt, liggiandes i Gyngie häradt».⁷

I dessa strödda notiser från ungefär ett års tid har vi mött Peder Lang i skilda verksamheter. De må ge en bakgrund till hans position som godsägare och infogas i något vidare sammanhang.

Prior kallades Peder Lang endast den nämnda septemberdagen 1487. Han var »forstander i Nynne closter i Lund» redan 1477, föreståndare i »Vor Frue closter for Lwnd» 1484, 1486 och troligen även – enligt ett något skadat brev – 1491 samt föreståndare »i S. Pedhers closter i Lund» 1478, 1484, 1492 och 1495. Det är här hela tiden fråga om benediktionerklostret i Lund, även om skyddshelgonen fått alternera med varandra. Peder Langs administrativa ämbetsfunktion belyses av ett kontrakt om den årliga ränta, som priorissan och klostersystrarna till ett antal av tolv personer skulle »haffwe aff theris priore eller forstondere til samme kloster». Kontraktet stadfästes 1508 av ärkebiskopen Birger Gunnensen och förklarades helt ansluta sig till vad som hans företrädare Jens Brostrup stadgat i sin egenskap av »sancti Benedicti ordens fader» i Danmark. Först och främst skulle ordenssystrarna ha öl och bröd, som de plägar, nämligen 7 skäppor korn och 4 tunnor öl per vecka, vidare årligen bl.a. 7 tunnor smör, 4 tunnor sill, 5 tunnor torsk, 1 tunna havregryn, 3 tunnor korngryn, 3 tunnor bremersalt, all ved och alla tejeinkomster (1 teja = 1 lamm + 1 gås + 2 höns) som hörde klostret till, 6 lödiga mark av laxfisket i Halland, 6 pund olja »ath feste met». På priorgården

skulle hållas 6 mjölkkor med stall och foder, varjämte höns och gäss skulle utfodras med korn och havre. Klosterbönderna skulle för syst-rarnas räkning uppföda 6 kalvar. Vidare hade priorn att hålla kyrkan, klosterbyggnaden och priorgården i gott skick.

Peder Langs funktion har som synes närmast varit ekonomidirektörens och berörde ej direkt klostrets andliga verksamhet, även om han själv-fallet hade att sörja för att denna icke utsattes för störningar. Detta be-lyses av ett öppet brev, vari priorissan i S:t Peters kloster den 21 mars 1487 utarrenderat åt Johan Oxe, hans hustru och det av hans barn, »som lengst liffue kan», tvenne klostrets gårdar i S:t Jakobs församling i stifts-staden. I överenskommelsen ingick, att klostersystrarna skulle årligen hålla två begängelser för riddaren och hans föräldrar och svärföräldrar. »Till ydhermere bewising ok bæther forwaringh, at swo er, tha henghe wii wor closther ingsegll næden for thette breff med hetherlig ok wel-burdug manns insegl, som er Per Langh, forstandere til samme sancti Pædhers closter i Lundh».⁸

Befattningen som prior innebar ju redan den en tjänsteställning i för-hållande till ärkebiskopen, »ordens fader» i hela Danmark. Bland de många aktstycken som ger Peder Lang klosterföreståndartiteln anknyter dock få till kyrkliga intressen. Detta synes emellertid vara fallet, när han redan 1477 och 1478 tillsammans med Torbern (rosensparre) i Skarhult på Skånes landsting beseglar brev rörande Hardeberga gård öster om Lund. Efter långvariga arvstvister skulle denna hamna som egendom hos väpnaren Nils Olsen (Baad) i Smålarp i Norra Åsbo härad, som skulle skänka sitt gods-komplex till en altarestiftelse i domkyrkan; efter sekelskiftet anslöts denna till ärkebiskopen Birger Gunnersens mo-numentala stiftelse i domens krypta.⁹

Att Peder 1484 brukar titeln i fråga, när en borgmästare i Lund köper en gård därstädes, är ej överraskande. I flertalet fall dyker titeln upp i samband med några av Johan Oxes egendomsförvärv. Härvidlag kan dess bärares medverkan som vittne och/eller medbeseglare delvis för-klaras av hans arbete i stiftschefens direkta tjänst.¹⁰

Som officialis var Peder Lang främste man inom ärkestiftets förvaltnings-personal. I bevarat källmaterial möter han som befattningens innehavare i oktober och november 1488 och i januari och oktober 1491.¹¹

Hans närmast kände föregångare i ämbetet var Christiern Glob, »offi-cialis til Lundegard» i januari och juli 1485, och hans närmaste efter-trädare, väpnaren Oluf Griis, fungerade i juni 1497 och dels i oktober och dels utan närmare känt datum 1499.¹²

I fråga om *daterbar* yrkesutövning var Christiern Glob närmast kän-

de föregående innehavare av ämbetet, Tage Henriksen (Hollunger), i tjänst som officialis i maj 1472 och april 1476.¹³ I intervallen mellan sistnämnda tidpunkt och Christiern Globbs enda kända verksamhetsår, 1485, torde ännu en utövare av ämbetet kunna infogas: nyss nämnde Nils Olsen (Baad) i Smålarp. Hardeberga kommer ånyo i blickpunkten. Då godset vid sekelskiftet överlämnades till domkyrkan, fungerade Peder Lang »aff Wallose» som Niels Olsens befullmäktigade ombud på Skånes landsting. Bl.a. kunde Peder meddela, att hans uppdragsgivare var villig att lämna ersättning för ett gärde mellan Ornaskärr och Gärdslov på Kullen, som han skulle ha låtit avbränna »i ærchebiscop Iens Brodsttrop tidh, tha han war hans officialis». Ärendet bragtes ur världen 1501, när Peder Lang – nu på stiftschefens uppdrag – erlade betalning för gärdet, som avbränts, när Niels Olsen »war erchebiscops Jenns Brostorps officialis». Då denne 1476 innehade befattningen som fodermarsk i stiftschefens tjänst synes det sannolikt att han blivit officialis omkring år 1480, när han med stiftsledningens gillande kämpade hårt om Hardeberga.¹⁴

1480-talet hade tydligen tre officialer i Lund: Niels Olsen, Christiern Glob och Peder Lang. Källställena är få och ger föga detaljer om ämbetsövningen; mest gäller det bevittnande av andra adelsmäns ekonomiska uppgörelser. Närmast sin ämbetsfunktion kommer Peder Lang den 14 januari 1491, när väpnaren Oluf Jensen upplåter till ärkebiskopen och domkyrkan i Lund all egendom, som hans föräldrar lagt till Bjergegården på Bornholm; denna hade de haft på arrende av stiftsledningen.¹⁵ Men Peder Lang hade själv på Bornholm sin mest betydande ekonomiska förankring.

När upphörde Peder Langs officialiefullmakt att gälla? Peder kunde i oktober 1499 i detalj förtälja om ärkebiskop Jens Brostorps sista resa: från Åhus gick dennes färd via Gärds Köpinge och via Fulltofta öster om Ringsjön till ärkebiskopsgården Flyinge, där döden mötte honom den 3 juni 1497. Redan två dagar senare jordades han i Lund. Och efter ytterligare blott tvenne dagar valdes till stiftschef ärkedjåknen Birger Gunneren i Roskilde, som var knuten till ärkestiftet redan genom sin halländska börd och bl.a. som innehavare av ett kanikdöme. Den 24 i samma juni-månad 1497 är tidigast kända datum för väpnaren Oluf Griis' verksamhet som official; han medbeseglar då jämte Peder Lang ett gårdsköp i Lund.¹⁶ Fältet är fritt för gissningar om tidpunkten för ämbetsskiftet, men i varje fall måste den nyvordne stiftschefen utfärda nya fullmakter för sina tjänstemän. Man behöver ej härvidlag inläsa ett kärvare förhållande mellan denne och den förutvarande officialen. Denne skulle ju vid det nya

seklrets ingång lämna Birger Gunnersen värdefullt bistånd i samband med Hardebergastiftelsen.

Som ämbetsfunktioner hade officialis bl.a. att med korta mellanrum »rida i de gods», som lydte under Lundagård, att insätta och avhysa landbor och medverka vid tillsättning av länsmän. Självfallet var Peder Langs intresse starkt förknippat med hans eget län. Som ovan nämnts anförtroddes han 1488 ärkesätets län Björkeberga i Västra Göinge härad. Han är den ende kände innehavaren av detta län. »Paltebokens» förteckning över ärkestolens godsinnahav har tillkommit efter år 1506 och före 1517, sannolikt något av åren 1513–1516. Då Peder Lang avled troligen 1511 – med säkerhet före den 6 september detta år – får beskrivningen av länet anses passa väl in på hans arbetsuppgifter.¹⁷

Länet hade namngivits efter en by i Verums socken. Av de arrendepfiktiga var enligt Palteboken 27 bosatta inom socknen och allenast en i vardera av de båda närliggande församlingarna Osby och Vittsjö. I Verum bodde ärkestiftets underlydande förutom inom själva kyrkbyn i Skeinge, Magnarp, Tågarp, Stavshult, Maltseröd, Maglaröd, Mejarp, Horsaskog, Bolberöd och Overdal. Redan de många namnen anger odlingar i en glesbygd i nordligaste Skåne, och stiftets bönder torde ha utgjort ett betydande och väl rentav dominerande befolkningsinslag. Alla utom bonden i Vittsjö, vilken låg till länet »med alla retzler uden landgillet», erlade avraden i smör; skudgården och en gård i Magnarp varder 1/2 tunna, de övriga 3 1/2 à 8 skäppor (inalles 133 skäppor). En av gårdarna i Stavshult lämnade för en tillhörande mölla 4 skäppor smör och dessutom 4 skäppor mjöl »til schudgarden at holle kielleren med».¹⁸

Smörräntans totala dominans inom Verums socken var något unikt inom stiftsförvaltningen, även om smörproduktionen genomgående var rätt så väsentlig inom stiftets värld. Nära till hands ligger en förmodan, att här avspeglas ett väsentligt inslag i Peder Langs affärsverksamhet. Smörhandeln ingick i de ekonomiska förbindelser, som högadliga herrar odlade med hanseatiska köpmän. Som företrädare för hithörande intressen nämner Grethe Ilsøe i främsta ledet bl.a. Bent Bille, som var en av storexportörerna i smör.¹⁹ Peder Lang hade nära relationer till denne »store og håndfaste jorddrott på Sjælland», som under sina sista levnadsår (1486–1494) även innehade Hälsingborgs län och därmed hade ansvaret för kronans skatteinkomster jämväl inom Göinge härad. Sin privata ekonomi har Peder Lang säkerligen förstått att inordna i tidens – inklusive stiftsledningens och vissa högadliga herrars – handelsliv.

Inom länet låg Skeviaborg, som ännu under slutande medeltid torde ha varit upplagsplats för varor, som på Helgeåns viktiga trafikled fördes

ned till ärkebiskopens borg och stad Åhus.²⁰ Peder Lang ägde ett hus i staden (varom närmare nedan).

I närvaro av bl.a. Hartvig Lang, »canonico nostro et decano terre nostre Borendeholm», intygade ärkebiskop Jakob Gertsen (Ulvstand) den 7 januari 1407, att en änka gett sin dotter i hemgift en gård i Östermarie socken på ön. Kanikens nära samhörighet med de bärare av namnet Lang (med tre ekblad i vapenskölden), som längre fram i tiden möter i kontakter med stiftledningen, kan knappast betvivlas.²¹ Han hade den 1 november 1396 bevittnat hur Tuve Galen, tidigare rikets marskalk och gälkare i Skåne, avstått hälften av en stenhushård i Malmö till en ledamot av domkapitlet. Tuve Galens sonson med samma namn var gift med Elseff Clausdatter Lang. Hon var dotter till Claus Lang, 1392 hövitsman på Tustrupsö och därmed tillika fogde i Vemmenhögs härad, som ingick i ärkebiskoparnas permanenta innehav av skånska kronolän. Sex år senare omnämnes han som »Clauus Lang in Valby», medan en annan person fungerar som fogde. Att här avses Vallby i Östra Klagstorps sn i Vemmenhögs hd framgår dels av att ärkestiftets uppbördsjordebok upptager ett »Valdby len», dels av att Claus Lang 1398 som medbeseglare hade häradets biskopsfogde samt väpnare knutna till platser inom samma härad, respektive Stora Jordberga, Sandåkra, Brönnestad och Klagstorp.²² Langsläktens första kända egendomsinnehav i Skåne har alltså ineburit en mindre förläning och »in Valby» anger närmast en mera blygsam verksamhet i stiftschefens tjänst. Blygsam ter sig även hans sociala miljö med hänsyn till att det lilla häradet vid Skånes sydkust enbart i 1398 års aktstycke uppvisar ytterligare fyra huvudgårdar för lågadelmännen (två bodde i Brönnestad). Vallby, Jordberga, Brönnestad och Klagstorp låg på ringa avstånd från varandra i Källstorps socken och numera Östra Klagstorps socken, ett exempel på de geografiskt begränsade utrymmen, som ofta varit lågadelns och som utgör en av förklaringarna till dennas starka tillbakagång under medeltidens slutskede. Nedan skall vi återkomma till den livliga vetenskapliga debatten härom och Langsläkten infogas i diskussionen.

Släktens äldsta kända ekonomiska infiltration på Bornholm är daterad den 29 december 1425. Då överlät en väpnare en gård i Ibskers församling till Jes Claussen Lang som likvid för en skuld, vari väpnarens framlidne broder häftat till Jes. Denne hade tydligen redan varit etablerad som jordägare på ön. Han var avliden 1448, då systemen Elseff Clausdatter, nu änka, och brodern Jeppe Lang skiftade arvet efter honom. Hon erhöll två gårdar i Virkie sn i Harjagers hd och en gård i Örja sn

i Rönneberga hd, medan brodern erhöll allt övrigt gods i Skåne och på Bornholm utan närmare ortsangivelse.²³ Om systerlotten blott bestod av de tre skånegårdarna, kan ej heller brorslotten ha varit imponerande, fastän den motsvarade dessa gårdars dubbla värde. Elseff skulle före årets utgång donera två av sina egendomar till Bosjö kloster i samband med att hennes dotter intogs i klostret.²⁴ Sonen, Anders Galen, har vi redan mött som ägare av gårdar i Öja socken vid Ystad.

Jepe eller Jakob – även stavat Jekhopp – Lang befann sig den 3 juli 1441 i Ystadstrakten, då en väpnare i Bussjö i Bromma socken förklarade honom »kvit for all gæld og tiltale jeg her til ham for en sag eller anden». Han befann sig i förnämligt sällskap, alldenstund uppgörelsen bevittnades av riddarna Jens Grim till Tosterup och Jon Bing till Smedstorp samt väpnaren Peder Brahe till Vittskövle.²⁵

1448 års arvskifte beseglades av Åge Nielsen (sparre) och härmed kommer ännu en Langsläktens anförvant in i bilden. Redan mot slutet av 1420-talet var han stiftschefens »aduocatus noster in castro nostro Hamarensi et terra Borndeholm». Av tvenne andra väpnare hade han som pant mottagit Stengården i Nexö och av en tredje ståndbroder Pärågården i Vestermarie socken. Den 15 mars 1451 kunde han förklara en arvsdebatt vara til fullo avslutad mellan honom själv och hans »foster-syster» Karine Pedersdotter (Giedde), Jepe Langs hustru. Hübertz tolkar med all rätt ordet fostersyster som styvdotter; Åge Nielsen har äktat modern som änka och moder till Karine.²⁶ Det kan härvidlag erinras om att moderns son i hennes andra gifte, Niels Ågesen (sparre), skulle kalla Karines och Jepe Langs son Peder för sin systerson.

Karine hade tydligen en läggning för egendomstransaktioner, som skulle gå i arv till hennes barn. Den yttrade sig 1453 i en uppgörelse med en annan kvinna på ön. Denna pantsatte till Karine en gård i Rispebjerg i S:t Pouls församling mot 2 lödiga mark och ett stycke »allest» av den finaste ullen; hon skulle få bo kvar på gården mot att här för årligen ge Karine en fjärding smör och en teja. Fyra år senare var Karine änka och erhöll då av Åge Nielsen Ragelundsgården i S:t Lars socken i utbyte mot en gård i Örja »hoos Landskronæ».²⁷ Sistnämnda gård kan ha ingått i henes makes eget arvegods eller i vad han erhållit i arv efter brodern Jes.

Peder Jepsen Lang hade 1469 nått myndig ålder. Ärkebiskopen bemyndigade slottsfogden, landsdomaren och dekanen på ön att avgöra hans tvist med en Peder Laurensen i S:t Jeps socken. Att Peder Lang av stiftschefen kallas »wor thiænære» och också hunnit bli invecklad i en tråta på Bornholm, röjer att han redan börjat vandra i fädernas spår och

att han på ärkebiskopens ö ännu haft sitt väsentliga hemvist.²⁸

Om Peder Langs egna direkta egendomsförvärv på Bornholm är underrättelserna knappa. 1490 förvärvade han tvenne gårdar i Rökirke sn, 1493 en gård i S:t Hans sn och 1497 en gård i S:t Laurentii sn. Alla fyra erlade landgillet i smör, den sistnämnda gården även i råg. Stiftschefen tog sig an sin officials sak vid en sammankomst i Nexö 1490. Det gällde ett köp, vari ofritt gods genom säljarens tidigare köp kommit att ingå och skapat problem; någon ortsangivning lämnas ej.²⁹

Ärkebiskopens välvilja visade sig även i att Peder Lang – vid icke känd tidpunkt – erhållit Svaneke i förläning. Niels Ågesen hade 1490 mot »pengar och värde» överlåtit på Peder Lang fyra gårdar (ej belägna på Bornholm, såsom Hübertz antagit, utan i Bjäre härad i Skåne, varom närmare nedan), och ett år senare lämnade Peder åt morbrodern och dennes maka för deras återstående livstid dels de två nyinköpta gårdarna i Rökirke socken, dels »Swanicke by mz all syn rettighedh och friihedh som iegh hannem haffver aff min herre och Lunds Cappittel». Gårdarna gav tillsammans en tunna och Svaneke två tunnor smör. Niels Ågesen var avliden den 18 november 1494, då föreståndaren för helgeandshuset i Malmö gav Peder kvittens å 12 lybska mark, som Niels och hans maka skänkt klostret och för vilka Didrik guldsmed i staden skulle tillverka en monstrans. Bröderna Lang hade ryckt in som morbroderns arvtagare, och ärkebiskop Jens visade dem sin uppskattning genom att den 22 juni 1495 förklara »alle theres bønder oc wortnede, som the haffue paa wort oc wor Lundedomkirkes land Bordenholm frii i alla maade wbeworne fore oss, wore fogede oc embitzmen wppaa wort oc wor kirkes slott Hammersshwss for all tynges, skatt, gesterii, koosmør eller smørskurd, som wy plege selffue aarlige wppatbære oc alle andre retzler hwad thet helst er, endog at the hertill soddan tynges hafft haffye». De skulle i allo ha samma ställning som de båda brödernas underlydande i Skåne och annorstädes i Danmark. Jep Lang får ärkebiskopens erkännande för att god vilja och kärlek, som han visat och som han utlovat även för framtiden. För broderns del blir motiveringen mera djuplodande; Peder tackas för den trogna tjänst som han dittills ägnat stiftschefen och Lunds domkyrka »oc her effther trolige gøræ maa oc scall saa lenge han leffuer». Stiftschefen uttalade till slut sin förhoppning, att de båda bröderna skulle bistå kyrkan med en extra hjälp, om så skulle påfordras i orostider.³⁰

För att Birger Gunnensen skulle kunna utlösa sitt stadfästelsebrev i Rom ställde domkapitlet till hans förfogande kyrkoklenoder, som pantsattes i Lübeck. Kapitlet erhöll för sin del som pant slottsloven på Ham-

mershus och herradömet över Bornholm. Det hela återgick till normala relationer redan 1501. För Peder Lang i hans egenskap av öns störste private jordägare har dessa arrangemang i samband med skiftet på ärkestolen knappast inneburit någon förändring. Att hans kontakter med stiftschefen vid denna tid varit goda, synes ju framgå av att denne haft nytta av honom, när det gällde att föra i hamn väpnaren Niels Olsens stora Hardebergadonation. Som ärkebiskopens sakförare agerade Peder gentemot riddaren Lage Brok i Barsebäck i en tvist om några ängar vid Lödde å. Men även om han ej spelat någon politisk roll i det stormiga skeendet kring sekelskiftet i dansk och nordisk politik, är han ofta med i bilden som vittne till vad som händer.³¹

Den 16 maj 1507 gav ärkebiskop Birger full bekräftelse på sin företrädares tolv år äldre brev om avgiftsfriheter för Peder Langs egendomar på Bornholm. Två år senare, den 13 augusti 1509, tillerkände honom konung Hans samma rättigheter beträffande Bornholmsgodset, som tillkom alla riddare och svenner annorstädes i riket.³² Avspeglas här en uppseende konflikt?

Ytterligare halvtannat år senare, den 23 februari 1511, var Peder Lang död. Hans svärson, Niels Nielsen Brahe, stod då redan mitt uppe i en kontrovers med ärkebiskopens hövitsman på Hammershus, väpnaren Sten Stensen (Laxmand), tidigare den lågättade ärkebiskopens fodermarsk och alltså icke obekant med sin herres antiaristokratiska inställning. Vid ett besök på Niels Brahes herregård Vanås förebråddes han sistnämnda dag för att ha tilltvingat sig smörintäkter från Bornholmsgodsets underlydande och dessutom bemäktigat sig tre gårdar på ön, som redan Niels Brahes hustrus föräldrar ägt. Väpnaren svarade fränt, att allt vad han gjort hade skett på hans herres order och att han själv hade lika litet att svara härför, som Niels Brahes tjänare hade att svara för vad de gjorde, när de utförde *sin* herres befallning.³³

Efter Kristian II:s tronbestigning kom Bornholmsgodset att infogas i tvekampen mellan konung och ärkebiskop. Tidens hårdhänta mellanhanden illustreras med att Niels Brahe 1513 mördade stiftschefens förutvarande fodermarsk Tord Jepsen. Denne tillhörde Sparresläkten i Skurup (senare Svaneholm) och ej samma ätt som Peder Langs morbror Åge.³⁴

Den 1 december 1515 redogjorde inför Skånes landsting en dess tvåmannadeputation för sin undersökning av de kontroversiella förhållandena på ön. De utskickade hade varit i sällskap med ett Niels Brahes ombud, som haft sammankomst i Fregnegården med godsets underlydande. Samtliga 29 gårdar hade brutalt tvingats att bl.a. erlægga biskops-tionde, vilket aldrig skett i Peder Langs tid; i några fall hade landgille

utkrävts, trots att ifrågavarande egendomar med rätta tillhörde Niels Brahe och ej vore förlänningar av ärkestolen, såsom motparten gjorde gällande. Ombudet agerade även på Bornholms landsting den 26 nästföljande januari, och den 21 mars 1516 gav konungen på Niels Brahes anmodan öns tingsdomare en tillhugning och befallning att inställa sig i Malmö och stå till svars för att han tillåtit sig att ingripa »udi en sag som wii haffde tagit til oss selff at høre tiil rette». Birger Gunnersen lät sig icke avskräckas. Då Niels Brahes kusin Axel Brahe och Jens Torbernsen (rosensparre) på konungens uppdrag förhandlade med stiftschefen, deklarerade denne att vad som avkrävts Niels Brahes tjänare var »sma ritzler som alle gode mentz thienere ther paa landit plightighe eere oc aarlighge gøre til Hammerhws hwilcket migh jcke tilstaar att giffwe eller igengiffwe thij thit eer ickij mit men erchebiscopens stool, som er først erchebispens tiende, skur, kosmør, retteretinghs penninge oc widh». Ärkebiskopen önskade visserligen förlikning men helt på sina egna villkor. Då riddaren Tönne Parsberg och väpnaren Claus Bille uppmanade honom att hålla löftet om förlikning, hänvisade han till att han tillställt motparten utkast till förläningsbrev och genbrev, som gick ut på att Niels Brahe skulle få besitta sex omdiskuterade gårdar som län under sin livstid. De skulle därefter återgå till biskopsstolen. Den 9 juni 1519 befallde konung Kristian, att allt vad som olagligt tagits från Niels Brahes bönder skulle återlämnas eller ersättas.

Döden hindrade Birger Gunnarsen att kämpa vidare. Tönne Parsberg tog på våren 1520 kontakt med utvalde stiftschefen Jörgen Skodborg och anmodade honom att rätta till det hela. Electus svarade, att han ej mottagit slottsloven på Hammershus och först måste invänta sin konfirmation i ämbetet. Till denna räknade han med att envar av Peder Langs bönder skulle ge en mark. Den 9 oktober 1521 kom ärkebiskopens order till fogden att återgiva bönderna vad som med orätt frånhänts dem.³⁵

En ännu större kamp stundade, kampen om makten i hela det dansk-norska kondominiet. Niels Brahe skulle ända till stupstocken kämpa på Kristian II:s sida. Det föll på hans makas lott att svara för sitt fädernearv på Bornholm.

Anne Lang har själv lämnat två egendomsförteckningar; en över »thet godtz som ieg haffner paa Borindholm» och en över vad ärkebiskap Birger »tug – – – fraa mynne bøunner paa Borindholm». De båda aktstyckena har av utgivaren daterats »1530?», men de torde ha tillkommit rätt så snart efter Birger Gunnersens frånfälle (1519). Året 1530

passar däremot väl, när det gäller att tidfästa en förteckning över vad Lübecks fogde Bernt Knop under åren 1527–1529 avpressat 10 av Annes underlydande i skatt.³⁶ Härtill kommer en förteckning, som redovisar alla hennes landgillesinkomster på ön och har en påskrift med årtalet 1528. Hennes son och ende arvtagare, Jörgen Nielsen Brahe, sålde 1553 ögodset till Peder Oxe. Denne – enligt Erik Arup »den højest begavede statsleder, det danske herremandsstand har fostret», – skulle i sin tur skiljas från godset genom ett byte med kronan. I Bornholms jordebok av den 1 maj 1599 möter gårdnamnen inom vad som »Kong. Maist. bekommet til magelæg af sal. Peder Oxe». 1528 års redovisning avsåg inalles över 10 tunnor smör och över 5 mark i »gordspennyng». Härtill kom skeppspenningar. Från denna avgift var ett par bönder befriade, eftersom de själva följde »offuer med landgilleth fraa Borringsholm och till Skonne, ther fore gaffue the icke skibspennyng». ³⁷ Troligen skedde smörtransporterna i regel till Simrishamn och »Peder Langs jord» därstädes.

Inalles omfattade godset på Bornholm som nämnt 29 gårdar. M. K. Zahrtmann har framhållit, att endast 2 av öns 15 landsbygdssocknar ej är med i godsförteckningarna.³⁸ Peder Langs godsbildning var öns största privata genom tiderna.

Medan godset på Bornholm är känt snart sagt i minsta detalj är källmaterialet sporadiskt rörande vad Peder Lang i övrigt ägde och förvärvade. Vi kan ana, att han liksom fastern haft fädernearv i blygsamt format i Landskronatrakten.

Hans första kända engagemang i syfte att åt sig säkra ett egendomsförvärv blev ett misslyckande. En väpnare Åge Trulssen i Ingelstorps sn i Ingelstads hd förde samma vapenbild som släkten Lang (tre ekblad) och var väl en dess anförvant även om släktskapen ej kan preciseras. En tredjedel av Ingelstorps huvudgård med 4 fästor hade pantsatts till hans svärfader av riddaren Anders Mortensen (Pæp); panten hade senare överlåtits på Peder Langs fader, och slutligen hade Åge och hans maka i god tro och i vittnens närvaro överlämnat pantebrevet till Peder. Detta skedde på sedvanligt villkor, nämligen att han lovade »os det pantebref igen at antvorde helt, som vi ham det finge». Makarna hade emellertid nu – den 29 september 1475 – uppburit av väpnaren Oluf Stigsen (Krogno) på Bollerup fullt värde och pengar för nämnda egendom och förklarade sig helt nöjda med uppgörelsen. Men icke nog härmed. Åge Trulssen och hans maka utställde nämnda dag även att köpebrev för Oluf Stigsens räkning. Det avsåg både vad de själva hade fritt och vad som var satt till pant, icke blott andelen i huvudgården

och annat gods i Ingelstorp utan även en gård i vardera Ullstorps och Övraby socknar i Ingelstads hd och en gård i Slogstorp i Hammarlunda sn i Frosta hd.³⁹

Saken var emellertid härmed ännu inte ur världen. Den 11 januari 1481, alltså mer än fem år senare, hölls en sammankomst i Ingelstorp för att »høre een lageheffd, som welburdighe men Jep Langh oc Per Langh brøthre gøre skulle om gotz, som ligghe i for:ne Ingelstorp». Oluf Stigsen och bröderna Lang sades ha varit i delo och träta under lång tid om andelen i huvudgården och om fästorna. Jep Lang avlade ed med broderns instämmande, att nämnda egendomar tillfallit dem i arv efter fadern. Men motparten bemötte detta med att edsavläggelsen inskränkts till att avse blott pant som gått i arv och ej tillika vad som varit i Langsläktens ägo »oc ganget fraa ollingh oc till ollingh for een eyedoms arff oc ey fore pant». Oluf Stigsen kunde jämväl åberopa vittnesmål av fem äldre dannemän från orten, som meddelat, att en adelsman redan på konung Kristoffers tid så när hade »deelt sig in i» egendomarna, men han nåddes dessförinnan av döden, »oc ther effter begynthe her Stig Olsen at deele po for:de gotz oc sidhen fru Barbara ther næsth». Bröderna Lang ställdes av motparten inför frågan om de ville hävda, att det härvidlag gällde deras äganderätt och icke enbart panterätt, alldenstund de ärvt panten efter sin fader. Oluf Stigsen konstaterade, att de ej velat svära sin laghävd till egendom.⁴⁰ Bollerups slottsherre hemförde segern. Han och Peder Lang skulle längre fram mötas i skilda sammanhang.

Peder ingick äktenskap med Kristine Eriksdotter Bille. Hon tillhörde en syskonskara på 4 bröder och 6 systrar, födda i faderns tvenne äktenskap. Hon var ännu ogift den 27 mars 1471, när hon jämte helsyskonen Karin, Jörgen och Jens och andra arvingar efter morbrodern, dekanen Truid Jensen (Due), donerade en dennes gård vid Adelgatan i Malmö till stadens helgeandshus. Arvingarna till fädernearvet var många, och W. Molerup framhåller, att när det skulle delas, »kunde hver enkelts Part ikke blive synderlig stor, og Svigersonnerne have ved Valget av deres respektive Aegtefæller vel taget mere Hensyn til et godt gammelt Navn end til Medgiften». En av Kristinas systrar gick i kloster; de övriga blev ingifta i respektive släkterna Grubbe, Present och Urne.⁴¹

Kristinas äktenskap omvittnas den 16 februari 1483. Då ägde en uppgörelse rum mellan å ena sidan henne och hennes make och å andra sidan hennes broder Jens Bille på Solbjergs huvudgård i socknen med samma namn i Löve härad på Själland. Jens sålde till systemen och svågern sin brorslott i det nära Köge bukt liggande godset. Andelen i huvudgården svarade blott för 4 1/2 pund och 2 skäppor korn, medan två

närliggande gårdar erlade vardera 1 öre korn, 1 pund och 5 skäppor råg, 1/2 svin, 2 gäss, 4 höns, 6 grot och 2 tunnor havre. I överenskommelsen ingick, att Jens under sin livstid skulle få disponera över både sin brorslott och Kristinas systerlott, vilken ju var hälften mot brorslotten och alltså ej synes ha varit av stort format. Samtidigt sålde Jens Bille till de båda anförvanterna flera gårdar i Skåne; i (Kyrk-)Heddinge sn i Bara hd 5 gårdar och en fästa, i Vallarum i Frenninge sn i Färs hd en gård samt i Villands hd 6 gårdar (2 i Viby, nuvarande Gustaf Adolfs sn och en i vardera Nymö, Gualövs, Ivetofta och nuvarande Trolle-Ljungby socknar) och 2 fästor (i Grödbby i Ivetofta sn). Härtill kom en öde fästa i Håslöv i Viby sn. Jämte penningavrader svarade 4 av gårdarna i Heddinge för teja och på ett undantag när gårdarna i Villands härad för korn. Den femte gården i Heddinge, som »ligger ud med aen», var öde och gav ingen avkastning medan den öde fästan i Håslövs socken svarade för 1 pund korn och 10 grot.⁴² Härtill kom så ytterligare dels hälften i Nockebro mölla nära Lund och dels en gård i Glimminge i Järrestads hd, vilka Niels Giordsen (Drefeld) i Gärsnäs hade i pant. En anteckning på köpebrevet – enligt utgivaren av »en anden men ikke meget yngre haand» – avser den en gård i Lidingaröd i Ivetofta sn, som ej erlade avrad i säd. En Jens Billes kusin, intressenten i Krognosgodsen Bent Bille, hade gjort gällande, att gården ifråga sålts till honom. Ärendet slutbehandlades den 22 februari 1484. Jens var avliden, och hans arvingar ålades nu att ordna med vederlag för gården. Den stannade hos Peder Lang, som enligt anteckningen lämnade i utbyte en gård i »Izsøwe», i Ishøj i Smörums sn i Löve hd vid Kögebukten.⁴³

Nio år senare, närmare angivet den 28 september 1492, skulle Peder skiljas från de två gårdarna i Kyrkheddinge. Det skedde genom mage-skifte med domkapitlet, varvid han erhöll Norregården i Lomma sn i Bara hd med 8 skilling grot i landgille. De båda Heddingegårdarna skulle nu presteras vardera en teja och fyra skilling grot minus 2 skilling; 1483 svarade de vardera för teja, 3 skäppor korn och 14 grot.⁴⁴

Man har Peder Lang i bakgrunden, fastän han ej direkt omnämnes, då Albo häradsting den 21 oktober 1483 behandlade spörsmålet om vem som var rätte ägare till två torp, liggande i Rugeröd och Lönshult i Andrarums socken. Redan den 1 september 1472 har frågan varit före på tinget, i det att fru Barbara (Brahe) och hennes son Oluf Stigsen (Krognos) på Bollerup hävdade gentemot Holger Henriksen (Ulvstand) på Glimminge, att torpen tillhörde dem och Lunds nunnekloster, vars andelar arrenderats av fru Barbara. Holger hade med orätt låtit bebygga två öde fästor. Ärendet hänsköts till förlikning inför landstinget men

gick i långdrag. På 1483 års häradsting hävdade ånyo vittnen, att torpen tillhörde Oluf Stigsens rätta fäderneärv »oc en deels høre til sancti Peters closter wti Lund». Den 25 oktober 1484 – sedan tvisten varit olöst under minst ett dussin år – upptogs vittnesmål i Rugeröd, och Peder Lang var nu med i bilden jämte bl.a. Torbern »off Skarolt». Flera bönder från Andrarums by och andra orter inom socknen avlade vittnesbörd, däribland i Andrarum en biskopens bonde samt i Illstorps by en Bent Billes bonde, en kronobonde och en kanikbonde. Per Arvastsen i Illstorp och Bure (utan farsnamn) i Andrarum presenterades båda som »Peder Langs bonde». Då i hithörande handlingar Andrarum genomgående avser byn med detta namn och ej socknen, torde de båda sistnämnda vittnena ej ha varit lundaklostrets underlydande utan ha varit bosatta på Peder Langs privata egendomar i Albo hd. Andrarums socken gränsade åt väster till Färs härad och vägen från Vallösa var kort. Att han haft att representera både egna och andras intressen anges i någon mån även genom att det sistnämnda aktstycket – som infogats i Bollerups slottsarkiv – på baksidan försågs med beskedet: »Dete breff skal tel Lvnd med Pær Longh».⁴⁵

Gregers Jepsen (Ulvstand) i Torup sålde den 18 maj 1493 till Peder Lang tvenne gårdar i Sandåkra i Skurups sn i Vemmenhögs hd. Men blott två år senare, närmare bestämt den 27 april 1495, var Peder redo att skiljas från gårdarna. De lämnades då till Oluf Jepsen (sparre) på Skurup mot att Peder i sin hemort Vallösa erhöll en gård och 4 fästor. Gården gav 2 skäppor smör och teja och fästorna vardera 15 grot och teja; tre hade namngivna innehavare, medan den fjärde var »öde».⁴⁶ De båda adelsmännen förbättrade sina positioner närmare respektive godscentrum.

Vägen var blott ett par mil lång mellan Vallösa och Harlösa sn i Frosta hd. En regest, daterad blott 1493, uppger att Oluf Stigsen (Krognos) gett mageskiftebrev till Peder Lang »wdi Harlosse paa en gorder samme stetz i Froste herrit». Repertoriets utgivare finner ortsangivelsen vara »sagtens skrivfejl for Vallose». Men då fråga är om en gård »därsammanstädes» i Frosta hd, medan Vallösa ligger i Färs hd, torde väl skäl saknas att förmoda skrivfel. Däremot kan man undra om överlåtelsen har samband med en uppgörelse av den 19 april 1490, då väpnaren Peder Stygge (Galen) i Legeved i Fjälkinge sn i Villands hd sålde en gård i Oppmanna sn i samma härad till Peder Lang. Vid köpebrevet är bunden en pergamentslapp med en delvis skadad anteckning, som omförmäler att Peder lämnat gården till Oluf Stigsen (Krognos) och mottagit – icke närmare angiven – egendom »i Hardlösse for vedherlaff».

Harlösa var ånyo aktuellt den 9 juli 1496, då Peder köpte en gård i Långeryd i Gudmuntorps sn och 3 gårdar i Hunneberga i Harlösa sn. Den förstnämnda gårdens avrad var 1 lödig mark. Den ena gården i Hunneberga svarade för 3 pund korn och de två andra för vardera 2 pund, alla tre dessutom för vardera 2 skilling grot. Köpesumman var 500 lybska mark i guld. Säljare var Gyde Kjeldsdatter (Dotting) i Kvidinge sn i Södra Åsbo hd och hennes son Axel Gødikesen (Gere). Man kan här ana ett av de många fall, där Danmarks lågadel i en hård ekonomisk tillvaro nödgades skiljas från egendom. Samtidigt har vi ett av de fall, där den lågadlige Peder Lang förstod att väl sköta sina affärer.⁴⁷

Tack vare hans ekonomiska mellanhavanden med Bollerups slottsherre har vi kännedom om ytterligare ett förvärv i Harlösa. Oluf Stigsen lämnade den 3 maj 1500 honom en fästa i Harlösa i utbyte mot en fästa i Flyinge i Södra Sandby sn, som Peder köpt av rikshovmästaren Poul Laxmand, som i sin tur förvärvat den två år tidigare av Antvorskovs johanniterkloster i Själland, vilket hade ekonomiska förankringar även östansunds.⁴⁸

Närmare uppgift om Peder Langs Harlösaegendomar ges i yngre källmaterial. Dottern, Anne Lang, hade pantsatt till riddaren Hans Skovgord – enligt vad denne meddelar den 21 november 1539 – 3 gårdar i Hunneberga i Harlösa sn. Tydligen var det samma 3 gårdar som 1496.⁴⁹

Harlösagårdarna var av särskild betydelse för herren till Vallösa vid hans färder till västra Skåne. Peders dotterson, Jörgen Brahe, sålde på nyåret 1553 även gods i Skåne till riddaren Peder Oxen. Detaljerna är ej kända, men fyra bönder »i Hanebjerg och Harløse och Wedplinge» skulle även framdeles, när så påkallades, härbärgera Jörgen Brahe och »dessliken flotte och fore honom saa thytt och offthe som handt ferdis emellem Lundt, Landzkrone, Malmo och Walløse frem og tilbage». Det »Wedplinge», som nämnes 1553 men ej 1555 och 1578, åsyftar Värpinge (vid nuvarande Trolleberg) vid vadstället över Höje å väster om Lund, och man kan undra, om officialen och klosterekonomidirektören Peder Lang även här haft en varudepå och/eller övernattningsplats.⁵⁰

I 1578 års jordebok över Peder Oxes väldiga godscomplex möter Frosta härad i trenne avsnitt, som tydligen avspeglar arvegods och förvärv från skilda håll (respektive fol. 48r–54v, fol. 59 r och v., fol. 61v–62r). I det mellersta avsnittet är Harlösa by representerad med en gård och Hunneberga med tre egendomar, av vilka dock den ena har liten avrad och kan vara den fästa, som var med i bilden år 1500.⁵¹

Peder Langs morbroder, Niels Ågesen (sparre), var även besutten i norra Halland, men härvidlag skulle systersonen blott agera som vittne

1488 vid Niels' uppgörelse med Karl Bengtsson av svenska Vinstorpa-ätten »på begges vore hustruers vegne». Karl Bengtsson var godssamlare av stora mått, bl.a. med gårdar i 14 härader i Västergötland, 3 i Småland, 2 i Halland och 3 i Skåne (Luggude, Södra Åsbo och Herrestads härader). Niels Ågesen erhöll en gård i Kvidinge sn i Södra Åsbo hd mot att avstå 2 gårdar och en mölla i Fjärås socken i norra Halland. Peder Lang var med som »min herre bispens officialis».⁵²

Däremot sålde morbrodern till Peder, »min kære sotersøn», 3 gårdar i Lillaryd och en gård i Mölhult i Västra Karups sn i Bjäre hd. Köpebrevet är skadat i fråga om dateringen men har tillkommit någon gång under åren 1489-1494. Den sistnämnda gården erlade blott en skilling grot, en Lillarydsgård 2 skånska mark, de båda andra vardera en halv tunna smör och den ena av dem dessutom 8 grot. I närheten ägde Peder en gård i Bassholma i Munka-Ljungby sn i Norra Åsbo hd, vilken han enligt en registanteckning mot sin levnads slut (»dat. 1510») skulle donera till Johannes Döparens altare i Lunds domkyrka.⁵³

Anne Lang skulle ihärdigt kämpa för att återfå vad som ingått i hennes fädernearv men som hennes make avyttrat genom pantsättningar. 1540 gällde det strögods, som Niels Brahe 1523 pantsatt till Mourids Jepsen (sparre till Skurup) och som nu innehades av dennes svärson Mogens Gyldenstjerne: i Södra Åbo hd en gård i Bastholm i Össjö sn samt i Bjäre hd 2 gårdar och en bebodd fästa i Killebäckstorp och en gård i Packemosse i Grevie sn, 3 gårdar i Lillaryd i Västra Karups sn och en öde gård i Muggarp i Hovs sn. Lillarydsgårdarna torde vara desamma som Peder köpt av morbrodern cirka ett halvsekel tidigare. På ett undantag när erlade 1540 alla frågavarande gårdar sitt landgille i smör.

Så långt var enbart fråga om Lang-gods, och fru Anne hade blott att i gångbart mynt inlösa panten, som sjuutton år tidigare belupit sig på 1.200 mark i klippingar. I pantebrevet hade emellertid även upptagits en gård i Krågarp i Västra Nöbbelövs sn i Ljunits hd. Denna skulle herr Mogens få behålla, tills Anne verkligen »kan bewisse, att samma for:ne gord er oc aff hennes arffue» och alltså ej ingått i Brahegodset.⁵⁴

Som förvärvare av strögods närmare Öresund möter Peder den 4 mars 1504, när väpnaren Jakob Gad till honom säljer en gård i Västra Karleby sn i Harjagers hd, som gav 24 skäppor korn och 3 skilling grot, och en fästa i Dyremosse i Allerums sn i Luggude hd, vilken svarade för 10 skilling.⁵⁵

Vi har redan sett hur Peder Langs dotterson slog vakt om färdeleder från Vallösa till Lund, Malmö och Landskrona. För egendomarna i nord-

östra Skåne och ärkebiskopslänet Björkeberga var Åhus en kommersiell centralort, och det är därför icke överraskande, att Peder Lang ägde en fastighet i denna stiftschefens stad. Han gav gården åt sin tjänare Oluf Mortensen för dennes trogna tjänst.⁵⁶

Även i Simrishamn hade Peder vad som kan kallas varudepå. Sten Bille på Gladsax donerade den 10 maj 1506 för själamässor en gård i staden till dess helgeandskapell. Tomtens angränsning angavs åt alla håll och härvid omnämndes även »Per Langhs jordh». På den donerade tomtens eller i dess närhet skulle kapellets föreståndare – mot att årligen få en lybsk mark i reda penningar – ordna med en fiskebod åt herr Stens tjänare, så länge höstmarknaden påginge. Tjänaren skulle »hanthere myt fiskerij» i boden, »som han wdhi lyger och fforsyner myth godz wdhi».⁵⁷ För Peder Langs del antyder denna notis i förbigående om hans jord i Skånemarknadens lilla stad på östkusten något engagemang i höstens stora sillfiske jämte varulagring för export och för transporter från och till Bornholm.

Simrishamn hade även att fungera som utskeppningsort för smör och andra varor från Peder Langs egendomar i sydöstra Skåne. På färdevägen till och från staden fanns en anhalt i en fästa i Grödstorp i Järrestads socken. Den utarrenderades åt honom den 14 oktober 1489 mot ett årligt landgille å 3 skilling grot. Fästan ägdes av prästgillet i Tommarp, som representerades av sockenprästerna i Stiby och Järrestad.⁵⁸

Peder Langs sista kända godsförvärv ägde rum den 19 mars 1506, då han för 600 mark förvärvade av väpnaren Anders Bille 7 gårdar på skilda håll i Skåne. Två av gårdarna låg i Tormestorp i Brönneby sn i Västra Göinge hd och gav vardera 2 pund smör, »en sida fläsk» och 26 grot. Peders ägor i Villands hd utökades med en gård i Västra Ljungby i (Trolle-)Ljungby sn och en gård i Gualövs sn och by; avraderna var här 2 pund korn, respektive 1 1/2 pund korn och 2 skilling grot. »Opmae» i Färs hd torde avse en fästa i Omna i Södra Åsums sn; den gav blott 2 skilling grot. En bonde i »Ossö» erlade 1/2 tunna smör, medan en hans yrkesbroder i »Wallebergh» svarade för 1 1/2 pund korn, 2 skilling grot och 8 grot för tejour. De båda ortsnamnens samband med socken och härad anges ej, men Valleberga anger – som nedan framgår – socknen i Ingelstads härad och »Ossö» Össjö sn i Norra Åsbo hd.⁵⁹

Här må erinras om att Peder Lang ju redan vid 1483 års uppgörelse med sin svåger Jens Bille fått en gård i Gualövs sn och en i Trolle-Ljungby sn samt att en gård i Össjö sn pantsatts 1523 av Niels Brahe till Mourids Jepsen (sparre).

Med oblida ögon hade väpnaren Ingvar Jensen (Drefelt) i Bussjö vid

Ystad bevittnat vissa Peder Langs åtgöranden. Ingvar mageskiftade den 2 september 1508 till ärkebiskop Birger en gård i Öja sn i Herrestads hd mot den gård i Klamby i Brandstads sn i Färs hd, som hans broder Niels, tidigare sockenpräst i Västra Nöbbelövs församling i Ljunits hd, hade donerat till kyrkan i Lundadomen. Efter Peder Langs frånfälle gav Ingvar Jensen – den 21 september 1511 – Oluf Jepsen (sparre) i Skurup fullmakt att från Peders arvingar återkräva 3 gårdar i Klamby, hvilket gods »Per Langh fik fra mig med urette og fra mine brødre».⁶⁰

Denna dom över död man sätter icke gräns för vår kännedom om Peder Langs verksamhet som godssamlare. Vi har även att beakta hans ekonomiska intressen väster om Öresund.

En inblick i vad Peder Lang ägde västansunds ger hans broders ekonomiska mellanhavanden. Medan Peder förbättrade sin sociala position genom att träda i tjänst hos Danmarks kyrkas främste ämbetsinnehavare, skulle Jep Lang skaffa sig tjänsteställning i en ännu förnämligare miljö. Han var 1486 »hoffsyndh oc thienere» hos den energiska änkedrottningen Dorothea. Den stora arvstvisten kring Bollerupsgodset höll just på att aktualiseras i Kalundborg i samband med ett konung Hans' besök på orten men måste bordläggas enär den ena parten uteblivit. Sannolikt var Jep redan nu hövitsman på Kalundborgs slott, till vilket änkedrottningen hade slottsloven. I oktober 1490 övertog han panträtt till en gård i stadsdelen Kordel, och i november samma år var han – »min naadige Frues embedsman paa Kalundeburg» – sigillant tillsammans med den höga damens page, hennes skrivare och en borgmästare i staden. Han var i full färd med att förvärva egendomar i Själland. Väpnaren Michel Anderssen (Jernskæg) på Ellinge (nu Lövenborg) i Merlöse härad klagade 1492 över att Jep Lang utan hans tillstånd låtit sig införa i, dvs. övertagit panten i tre gårdar i Särslöv i Skippinge härad; Michaels framlidna maka hade överlåtit pant i en fjärde gård därstädes till Jep. Nu krävdes, att samtliga fyra panter och ytterligare några, som hamnat hos andra adelspersoner, skulle överlätas på de rättmätiga arvingarna.⁶¹

Jep var ogift och brodern var hans enda arvtagare. Genom rättartingsdom av den 26 november 1547 tillerkändes Jeps brorsdotter, Anne Lang, 4 gårdar i Sönderöd i Reerslevs sn i Löve hd i process med väpnaren Hans Jakobsen Norby till Uggerlevs gård i Skams härad. Anne åberopade ett skötebrev från år 1495 som avsåg 4 gårdar i Sönderöd och ett från år 1496 som gällde 5 gårdar därstädes; några närmare dateringar angavs ej. I det senare utdraget uppgavs, att priset varit 150 gyllen och 400 mark och att Annes farbröder köpt gårdarna av Hans Norbys mor-

far väpnaren Bent Pedersen Bille till Uggerslev.⁶²

Enligt en registanteckning förvärvade Jep år 1500 en gård i Sandby i Kundby sn i Tuse hd. Hans levnadslopp var fullbordat eller nära sitt slut den 9 februari 1504, när vicarius perpetuus i Sancta Maria kyrka i Köpenhamn utlovade själamässor för honom och hans föräldrar i gengäld för hans donation av tvenne gårdar nära Kalundborg, närmare bestämt i Lille Fuglede by och sn i Ard hd.⁶³

Jep Lang hade förvärvat sig panterätt i en gård vid Köbmangerstråde i Köpenhamn. Pantebrevet är skadat i fråga om dateringen. Tidigare har det hänförts till september 1471 (»mcdlxxi») men har senare placerats bland odaterade brev 1481–1485 (»af aaret kan læses: mclxxx . . .»).⁶⁴ Som pant för lånet avstod borgaren Oluf Salman det korsvirkeshus – »sex bindingher langth» – som låg åt väster och norr i gården och som pantinnehavaren skulle bruka som stall och härbärge. Till ägarens förpliktelser hörde att alltjämt hålla byggnadens väggar och tak i gott skick. Om det slarvades härmed skulle Jep ersättas för vad han kostade på underhållet. Om gården skulle ytterligare avhändas genom köp eller pantsättning skulle han ha företrädesrätt. Uppgörelsen ägde rum i Lund och bevitnades av Holger Henriksen (Tott) till Alnarp, landsdomare i Skåne, och Peder Lang, föreståndare för nunneklostret i Lund. Texten har skadats beträffande namnet på en tredje medseglare, men motsvarande sigill anger härvidlag samhörighet med Danmark östansunds. Det företer tre rosor, rosensparrevapnet.

I själva verket måste uppgörelsen ha träffats före 1485. Den 11 november 1484 befann sig Oluf Salman tydligen i ännu större trångmål. Nu pantsattes gården, ej till Jep Lang utan till hans broder Peder, mot ett lån av 12+20 lybska mark samt en läst rågmjöl och 20 pund korn. Det var nu fråga om hela gården; att två belopp i lybska mark angavs, kan ha sin förklaring i att det ena avsåg vad Jep redan haft i pant och det andra gården i övrigt. Avtalet, som ej gav någon anvisning om inlösen av panten, ägde denna gång rum i Lund och bevitnades av bl.a. Torbern (rosensparre) i Skarhult och Anders Galen.⁶⁵

Anne Lang skulle även göra en framstöt i syfte att återvinna de faderns egendomar på Själland, som Niels Brahe pantsatt till riddaren Laurids Skinkel. Det gällde 1537 gården i Löve hd, 5 gårdar i Solbjergs sn och en i Rye i Görselevs sn.aktionen gav tydligen ej något resultat. Och alls ingen framgång hade Anne beträffande en gård i Vinde-Helsingby i Kirke-Helsingby sn i Löve hd. Hon krävde 1540 – tydligen inspirerad av den nya kyrkopolitiska situationen – att tillerkännas gården, som enligt hennes åsikt skänkts till sockenkyrkan av Peder Lang eller dennes

föräldrar. Gentemot denna uppfattning kunde sockenprästen hänvisa till ett brev från år 1475, enligt vilket en tolvmannanämnd intygat, att man aldrig hört eller sport annat, än att gården legat till Helsinge kyrka och sockenpräst. Trots att konungen sänt två gode män till fru Anne för att spörja om hon ville möta i rätten hade hon uteblivit, och hon drabbades alltså av en »uteblivelsesdom».⁶⁶

Med tanke på dessa egendomsintressen kunde man ställa frågan, om släkten Lang länge varit knuten till Själland och då närmast till Löve härad, även om gårdarna i Solbjergs socken närmast omvittnar Billeanknytningar.

En sammanfattning av Peder Langs genom bevarat källmaterial kända egendomar i Skåne lämnas nedan i tabell 1. Av gårdarna i Kyrkheddinge socken medtages ej de två, som lämnades i utbyte mot Norregården i Lomma. Ej heller två fästor, som blott kortare tid var i Peders ägo och sedan utbyttes mot tvenne andra, som ingår på var sitt håll i tabellen.

Härtill kommer andel i Nockemölla, »jord», i Simrishamn, fastigheter i Åhus och Köpenhamn, andelar i Solbjergs huvudgård i Löve härad på Själland jämte ett tiotal närliggande gårdar, de flesta i Reeslevs socken i samma härad, samt icke mindre än 29 egendomar på Bornholm.

Men även om vi härmed nått ett antal av cirka 80 gårdar måste ett stort tillägg konstateras. I det ovan anlitade källmaterialet har Färs härad blott varit på tal i samband med 5 gårdar och lika många fästor, Vollsjö socken med godsets centrum Vallösa allenast med en gård och 4 fästor.

Peder Langs dotterson, Jörgen Brahe, avled utan att efterlämna bröstarvingar och Vallösa övertogs av sonen till en av hans kusiner, Claus Lausen, som följdes av sin broder Johan. De tillhörde ätten Urne. Där-efter kom godset över i adelsmannen Henrik Lindenows ägo.⁶⁷ Att vinna närmare klarhet om vad som ingått i senmedeltidens Vallösa hindras redan av detta skäl, att godset vandrat mellan adelssläkter med vitt skilda anknytningar till andra ägokombinationer. Man torde ock kunna räkna med tvistigheter. Ett känt fall är, att Anne Lang 1541 skulle framgångsrikt kämpa mot Jakob Mouridssen Sparre till Svaneholm (Skurupsgodsets nyvordna centrum); han hade orätmätigt låtit nedriva ett gärde mellan Vallösa och Araskoga mark i Brandstads socken.⁶⁸

Lunds stifts landebok, som redovisar 1570-talets förhållanden, anger antalet tiondegivare i Vollsjö till 30. Socken saknade prästgård och klockaregård och var annex till Fränninge.⁶⁹

Decimantjordeboken av år 1651 låter hela socknen befolkas av Henrik

Tabell 1. Den geografiska fördelningen av Peder Langs kända egendomar i Skåne

Härad	Socken	By eller annan sockendel	Gårdar	Fästor		
Färs	Vollsjö	Vallösa	1	4		
	Frenninge	Vallarum	1			
	Brandstad	Klamby	3			
	Södra Åsum	Omma			1	
Frosta	Harlösa	Harlösa	1			
		Hunneberga	3			
		Långeryd	1			
Albo	Andrarum	Andrarum	1			
		Illstorp	1			
Järrestad	Bolshög	Glimminge	1			
		Järrestad	Grödstorp		1	
Ingelstad	Valleberga	Valleberga	1			
		Bara	Kyrkheddinge	3	1	
Harjager	Lomma	Norregården	1			
		Västra Karleby	Västra Karleby	1		
Luggude	Allerum	Dyremosse		1		
Bjäre	Västra Karup	Lillaryd	3			
		Möllhult	3			
		Killebäckstorp	2	1		
		Packemosse	1			
		Hov	Muggarp		1 ^a	
		Norra Asbo	Munka-Ljungby	Bassholma	1	
Västra Göinge	Össjö	Össjö	2			
		Villands	Brönnestad	Tormestorp	2	
Villands	Viby ^b	Viby	2			
		Håslöv		1		
		Nymö	Nymö	1		
		Ljungby ^c	Västra Ljungby	1		
			Östra Ljungby	1		
			Gualöv	Gualöv	2	
			Ivetofta	Ivetofta	1	
				Lidingaröd	1	
				Grödby		2
			Oppmanna	Oppmanna	1	
			43	13		

a) En »öde jord».

b) Nuvarande Gustaf Adolfs socken.

c) Nuvarande Trolle-Ljungby socken.

Lindenows »tjänare». ⁷⁰ Tabell 2 redovisar vad som anges tillhöra honom inom Skåne och i Bräkne härad i Blekinge.

Tabell 2. Egendomar, tillhörande Henrik Lindenow enligt decimantjordeboken 1651

Härad	Socken	By eller annan sockendel	Hela gårdar och därav »öde»		Halva gårdar och därav »öde»	
Färs	Vollsjö	Vollsjö	13	–	13	2
		Fränninge	12	2	2	–
	Brandstad	Mölleröd	1	–	–	–
		Vallarum	1	–	–	–
		Brandstad	3	–	5	2
		Araskoga	2	–	–	–
		Klamby	2	–	–	–
	Tolånga	Tolånga	3	–	–	–
		Björkeryd ^a	1	–	–	–
		Näsby	4	–	3	–
		Eggelstad	–	–	1	–
	Långaröd	Jönstorp	1	–	–	–
	Vanstad	Vanstad	7	–	5	–
	Östra Kärrstorp	Alestad	9	3	1	–
		Ekstorp	–	–	2 ^b	–
	Östraby	Bränslöv	8	2	–	–
		Magnaröd	1	–	–	–
		Sälljeröd	3	–	–	–
		Oderup	–	–	3	–
	Ilstorp	Sandbäck (?)	3	–	–	–
	Södra Åsum	Åsum	21	–	5	–
		Sandbäck	4	–	–	–
		Sjöbo	4	–	2	–
		Omma	2	–	–	–
		Björka	Björka	5	–	2
	Vomb	Skarrie	1	–	–	–
		Vomb	17	4	12 ^c	3
	Öved	Torp	3	–	5	–
		Öved	13 ^d	3	–	–
		Vresset	8	1	2	–
		Askeröd	–	–	2	1
		(Skartofta ^e)	Skartofta	5	1	–
Järrestad		Tommarp	1	–	–	–
		Vranarp	1	1	–	–
Ingelstad	Hannas	Hannas ^f	–	–	–	
	Valleberga	Vallebergas	–	–	–	
Västra Göinge	Norra Mellby	»Skogsry»	1	–	–	
Östra Göinge	Hästveda	Perstorp	–	–	1	
Gärds	Västra Vram	Tollarp	–	–	1	
	Djurröd	Öllestorp	1	–	–	
	Vä	Vä	1	–	–	
	Degeberga	Ebbaröd	–	–	1	
Bräkne	Breinge	–	–	1	–	
	Asarum	Asarum	1	–	–	
			163	17	69	8

a) »Bierkeryd» nära Björkeryd i Vanstads socken. b) Dessutom en fästa.

c) Dessutom 3 bol. d) Dessutom 6 gatehus och en liten mölla.

e) Egen församling till 1806. f) Fjärdedels-gård. g) Fjärdedels-gård (»ehr ödde»).

Värdefullast för vår kännedom om ägosituationen innemot halvtannat sekel tidigare är givetvis decimantjordebokens notiser om Vollsjö, Fränninge och Brandstads socknar. Här torde man väl ha rätt att öka uppgifterna i tabell 1 – med dess inalles blott 5 gårdar – med allra minst ett tjog egendomar (jordeboken har ju 34 hela och 20 halva gårdar). Decimantjordebokens avvikelser från det tidiga 1500-talets situation är även i övrigt påfallande. De stora slutsummorna måste sålunda strax reduceras med vad som ingick i Södra Åsums, Björka, Vombs och Öveds socknar (med reservation för Omma!), alltså cirka 75 hela och 30 halva gårdar. På Peder Langs tid har de väsentligen tillhört klostret i Öved. Bland klostergodsets ägare efter reformationen återfinnes även Otte Lindenow och det gick i arv till sonen Henrik, som efter Roskildefreden skulle avyttra sina egendomar östansunds. Hans ägofördelning mellan Vallösa och Övedskloster förklaras av tillfälliga arbetsarrangemang o.d. Med bortfall av egendomarna i de fyra nämnda socknarna kommer man för Vallösagodsets räkning ned i omkring 80 hela och 40 halva skånegårdar, även det i högsta laget för Peder Langs del. Man måste emellertid beakta, att decimantförteckningen av år 1651 upptager blott ett tiotal Lindenowgårdar utanför Färs härad. Sålunda är i Frosta härad intet angivet.

Med all försiktighet må ännu en yngre jordebok indragas i diskussionen. Ägaren lät sitt Vallösa ingå i Bornholms vederlagsods, som förtecknades 1660 och 1661; här följes den yngre redovisningen, som är ensam om att angiva hemmanens storlek.⁷¹

Södra Åsums, Björka, Vombs och Öveds socknar var ej med i förteckningen utan hade återgått till Övedsklosters slottsherre. För övriga socknar i Färs härad redovisades inalles 86 hela och 37 halva gårdar, vilket ju stämmer rätt så väl med decimantjordebokens 79+35 egendomar. Utanför häradet hade emellertid 1661 års källmaterial vida mera att uppvisa än den tio år äldre jordeboken. I det stora intressenternas spel, som vederlagsförteckningarna på sitt särskilda sätt avspeglar och som varit mångsidigt, har även en del äldre Vallösa-egendomar återgått till godset. Dettas omfattning i »vederlagets» tid angavs i en tabell som här återges.

Intet av det strögods, som år 1661 faller utanför Färs härad gränser, ger någon anknytning till vad som varit i Peder Langs ägo utöver vad decimantjordeboken redan givit vid handen. Omvittnar ett halvt hemman i Slogstorp i Hammarlunda sn i Frosta hd, att väpnaren och officialen en gång för längesedan varit i verksamhet här i samband med att han utbyggt sina positioner i den invidliggande socknen Harlösa? Även i övrigt står i riklig måtto fältet fritt för gissningar!

Tabell 3. Vollsjögården i 1661 års förteckning över Bornholms vederlagsgods

	Egendomar under huvudgården	Utsocknes
Hela hemman	14	119
Halva hemman	15	33
Fjärdedelshemman	4	1
Åttondelshemman	1	1
Kvarn	1	–
Gatehus	8	3

Peder Lang omnämnes av Erik Ulsig (1968) blott i samband med mellanhavandet med Oluf Stigsen (Krogno) i Ingelstorps sn i Ingelstads hd. Peder får dock i samband härmed vitsordet, att »denne Lunde-kirkens tjener af en ellers ukendt slægt var en energisk godssamler», men nämnde forskare har ej Vallösa med i sin förteckning över godstyperna i Skåne. Peder Lang inräknas däremot av Svend Aage Hansen (1966) rentav bland inflytelserika män i spetsen för den danska högadeln.⁷² Vi återkommer till dessa ställningstaganden, då vi – i nästa kapitel – möter den godsorganisation, som tillhörde Peder Langs svärson, Niels Nielsen Brahe.

Vittskövle

Vid mitten av augusti 1525 var riksrådet samlat i Köpenhamn. Den skånska högadeln hade under riksmarsken Tyge Krabbes ledarskap slutfört kampen mot Sören Norrby och Niels Brahe och deras gerillaförband.¹ Konung Fredrik I:s militära planering för den närmaste framtiden tog sikte på insatser av de privilegierade stånden, så att icke »fremmett krigsfolck bordtfører guld oc pendinge her aff riigett». Förordningen härom utfärdades den 18 augusti och kunde i och för sig icke vara kärkommen för de skånska adelsmän, som fått gods och egendomar skövlade under inbördeskriget. Föregående dag hade förrädaren Niels Brahe, som fört avog sköld mot sitt fädernerike, dömts förlustig hals, liv och ära, och riksrådet dömde samtidigt »hans arff och eye, pantegodtzs och købegodtzs, møllegodtzs och andet, hwore thet findes herr uti riiget, szom hannum tillhører, att bliffue under kronenn till ewiig tiidt». Rid-daren Hans Bille erhöll redan den 16 augusti förläningsbrev på Niels Brahes själländska egendomar, och fram till och med den 1 september skulle ett dussin egendomsbrev tillerkännas skånska adelsmän.²

Niels Brahes kusin och mest hätske motståndare, riksmarsken Tyge Krabbe, ledde i fråga om antal föredragningar inför monarken rörande det stora bytets fördelning, även om rikshovmästaren Mogens Gjõe fungerade som relator i ett fall redan den 19 augusti. Herr Tyges framskjutna roll förklaras av att han i kampen mot Kristian II, som fråntagit honom Hälsingborgs län med dess underliggande 9 härader, var den, »i hvem samtiden saa oprørernes egentlige fører» (Erik Arup).^{3b} Han hade varit med om att den 26 mars besegla Fredrik I:s handfästning och då blivit rikets marsk. Sjävfallet återfick han snart Hälsingborgs län.

En »jordebok» avser Niels Brahes egendomar väsentligen i Skåne.³ Den stora förteckningen har tillkommit i samband med distributionen av dessa egendomar. Handstilen är genomgående en och densamma på de sidor som tagits i bruk (s. 1–18, 21 och 22; första bladet är tomt och opaginerat). Den har tillhört någon i monarkens tjänst, vilket ej ute-

sluter, att han ibland befunnit sig på annan ort än sin herre och väl därför är osäker om huruvida ett definitivt avgörande redan träffats. Ett närmare ställningstagande i fråga om »jordebokens» tillkomst och användning må anstå, tills dess innehåll i skiftande sammanhang analyserats (varvid hänvisningar till sidor i handskriften anges inom parentes).

Den första anteckningen (s. 3) avser Vittskövle gård med »gorde oc gordfester» i kyrkbyn. Förteckningen upptager 7 gårdar och 6 fästor. De sistnämnda var »bygt paa godsens iordt» och innehavarna var alltså husmän med arbete jämväl och väl främst på huvudgården. Härtill kom en mölla, som »liger wden for gorden oc wore endnw aldrj sat langille paa som Niels Brahe lodt selff byge». Allt överlämnades åt kusinen Axel Brahe. Notisen avslutas med att denne erhöll vad som i avkastning motsvarade en läst korn och att han i övrigt skulle erlægga 1.500 danska mark. Det hithörande skötebrevet av den 21 juni 1526 meddelar, att herr Axel tillerkänts sädesräntan för den skada, som tillfogats honom under den senaste fejden i Skåne. En jämförelse mellan de båda skriftliga källornas personalbestånd ger som man kunde vänta vid handen, att jordeboken representerar en något äldre situation. Dess bönder, som i landgille gav var sin fjärding ål, var

Nis Mortensen
Poell mollere
Encken
Anders Persen
Erick Olsen
Per Nafferen(?)
Swend Persen.

Fästeinnehavare var

Swend sudor
Holgert
Oluff
Kerstin Hans Olsens
Ion Tuesen
Bent.

De fyra förstnämnda svarade vardera för 1 skilling grot, de två sistnämnda för respektive 4 och 2 skilling grot.

Den 21 juni 1526 skulle situationen te sig som följer.⁴ Av gårdarna, som nu var 9, beboddes 7 av respektive

Erich Ollsszenn
Per Magennsszenn
Per Hermindsszen
Oluff (?) Ericsszenn
Ion Twesszenn
Swendt Persszen
Kyrstine Hans Olsszenns.

Två gårdar, som var öde, hade tidigare bebotts av

Iess Matsszen
Powell Moller.

Svend Persen och Kerstin undslapp med 1 åtting ål, medan övriga 7 – även de båda öde gårdarna – stod för vardera 1 fjärding ål.

Fästorna var även nu 6 och gav vardera 1 skilling grot i landsgille. Fem av dem innehades av

Niels screder
Matis sudor
Bent Rasmussen
Swenddt sudor
Berithe Anders Perssens.

Det sjätte fallet var »et øde, som Per Mogensszenn sidst paaboede». Ödebegreppet med dess skiftande innebörd skall ej här men i annat sammanhang diskuteras. *Här* rör det hela sig om en uppskattning av Vittskövle-godsets värde ur avradssynpunkt och alltså utan att hänsyn tagits till aktuella och i och för sig värdeminskande situationer. Av intresse är, att Per Mogensen avancerat från fästeinnehavare till gårdsinnehavare och att Hans Olsens änka fått följa exemplet (efterträdde hon den icke namngivna änkan i jordeboken). Om Oluf är densamme som Oluff Fredericssen föreligger här ett tredje fall. Skräddare och skomakare (sutores) var husmän, mjölnaren frälsebonde.

Den nybyggda möllan är med i bilden, men oklart är vem som svarar för den. Till skillnad från jordeboken upptar konungabrevet av den 21 juni 1526 även ett gatehus, »som Gunduer Beling iboer, giver aarlig 1 mark for al afgift».

Axel Brahe får bekräftelse på en läst korns ränta och på att han har att erlægga 1.500 danska mark för »al goedsets rette tilliggelse og de fem

aaledrætter, som Niels Bragde havde til gaarden». Av beloppet skulle Tyge Krabbe, som var föredragande i ärendet, på konungens vägnar erhålla 500 mark, magistern Anders Glob 200 och Otte Holgersen Ulvstands arvingar 700 mark. Glob var anställd i det kungliga kansliet.

Henry Bruun, som ingående utforskat Vittskövlegodsets säregna senmedeltida historia, finner det överraskande, att Axel Brahe förbundit sig att betala icke mindre än 1.500 mark för endast 9 gårdar + 6 fästor + ett gatehus + en mölla, som tillsammans gav allenast 2 tunnor ål, 6 skilling grot och 1 mark. Känslökäl måste ha spelat in. Att han varit villig att erlægga så mycket »for disse beskedne herligheder, kan næppe forklares anderledes, end at han fra sin pure ungdom var kommet til at se det som et livsmål at få den gamle slægtsejendom samlet påny».° För att man skall kunna få ett närmare grepp om vad som tillhört Vittskövlegodset måste Bruuns forskningsresultat refereras.

Den förste bäraren av namnet Brahe med anknytning till Vittskövle hade sonen Peder Axelsen och fyra döttrar, av vilka Margrete blev gift med Peder Bille till Lyngbygård (nuvarande Trolle-Ljungby). Vid arvskiftet efter fadern, vars tidigast tänkbara dödsår är 1425, tillerkändes Peder Axelsen en tredjedel av godset och systrarna var sin sjättedel. Peder dog i sin bästa ålder c:a 1441 och änkan Berete Bondesdotter (Tott) äktade den lågadlige Follert van Knobe, som avled 1452, och därefter – senast 1456 – riksrådet Johan Oxe. Den 5 juli träffades en uppörelse mellan denne och fru Berete å ena sidan och sönerna i hennes två tidigare äktenskap å den andra. Sonen Axel Brahe var tydligen den ende av sönerna som nått mogen ålder, och han förde talan jämväl för sina syskon Niels Brahe och Otte och Laurens van Knobe. Han försäkrade att intet fanns att invända mot modern och styvfadern »hwerken for Wetskoffle eller opbørsel eller boskab». Nämnde forskare finner detta omvittna, att Peder Oxe omhänderhaft godsets skötsel. Redan efter tre år inföll nästa arvskifte, som berörde godset. Margrete Brahe och hennes make, Peder Bille, hade båda avlidit, och den 28 juli 1465 förrättades skiftet mellan deras son Axel Bille och dennes svågrar Sten Pedersen till Ingelstad och hövitsmannen på Haraldsborgs slott Kjeld Nielsen (Algudsen). Den sistnämndes hustru, Birgitte Bille, hade avlidit, och maken tillerkändes nu för sina arvingars räkning »al vor rettighed i Vedskowle hoffgordh for 1 læst korn, pant og ejendom». Pantebrevet, som avsåg hela den sjättedel i godset som varit Margrete Brahes, löd på 300 rhenska gyllen och 100 lybska mark. Enligt Bruun måste de fyra systerlotterna alltifrån början ha varit panter, som efter hand skulle inlösas av Brahe-

släktens manslinje, och en passus, att vid kommande uppgörelser värdesättning skulle ske av vad »Kjeld Nielsen bygger paa garden», ger vid handen, att pantningen medförde full bruksrätt.⁶ Denna torde dock föga ha utnyttjats av kommandanten på Haraldsborg. Han omnämnes 1468 för sista gången, och det blir i stället hans dotter som kommer i förgrunden.

Dorothea Kjeldsdotter äktade den lågadlige Christiern van Hafn, som tillhörde ärkebiskopens tjänstemannagrupp. Peder Brahes söner Axel och Niels synes ej ha varit trakterade av att ha honom som delägare i godset. Brahefamiljens tredjedel förefaller närmast ha tillhört Niels, som ofta skriver sig till Vittskövle, och efter hans bortgång kallar sig hans änka – den 9 oktober 1487 – »Magdalene i Witzkole, her Niels Brahes effterleeveske». Närmast var det emellertid Axel Brahe som nu måste sköta spelet kring godsparterna. Den 2 februari sistnämnda år träffade han ett avtal med Christiern van Hafn, som på sin hustrus vägnar avstod från »een siettedel udi Widskioffles hoidgard oc fong i aghor oc eng, i skoffue ok fiskevatn i then skoff som kallis Egeside thz fiskevatn oc uden hvert thz helst er eller neffnes kan een siettedel i barfredet oc i all husen». I gengäld lämnades en gård i Everöds sn och by i Gärds hd, vilken i årligt landgille lämnade 1 pund korn, 1 pund råg och 1 lödig mark.⁷ Men även Axel Brahes dagar var räknade. Han avled före utgången av samma år, och uppgörelsen effektuerades inte. Först efter tolv år, närmare bestämt den 17 oktober 1499, lyckades hans söner Tyge och Axel avtvinga Christiern van Hafn och hans Dorothea ett kontrakt, att därest makarna avled utan bröstarringar skulle sjättedelen i fråga utan vidare tillfalla de båda bröderna. Henry Bruun har övertygande visat, hur man har att sätta in spelet kring godset i det större sammanhang, som präglades av den lågättade ärkebiskopen Birger Gunnersens energiska kamp mot högadliga intressen. En herredagsdom har tydligen föregått 1499 års uppgörelse med dess bakslag för stiftschefens tjänsteman. Detta omvittnas tillika av att dennes motpart som beseglare av avtalet förvärvat den skånska riksrådskretsens främsta ledamöter, riksmarsken Eskil Gjoe och rikshovmästaren Poul Laxmand.

Uppgörelsen utslöt ej Christiern van Hafn från fortsatt andel i godset. Den 25 september 1503 kunde Dorothea Kjeldsdatter på sin makes befallning och med hans fullmakt låta ärkebiskopen för 300 rhenska gyllen inlösa det pantsatta »Vidzskofflæ læen». Det kan ej här vara fråga om Dorotheas mödernearv utan om en annan av de fyra ursprungliga systerlotterna, som på okända vägar hamnat i ärkestiftets ägo. De båda makarnas dagar var snart räknade, men 1499 års uppgörelse

trädde ej i kraft efter deras bortgång. De efterlämnade en arvinge, dottern Karine.

Enligt Bruuns uppfattning är det Axel Brahe, som mest intensivt strävat efter att bli herre i Vittskövle (där nedan så erfordras för undvikande av förväxlingar med fäderna kommer Axel Brahe att kallas Axel Brahe d.y. och kusinen Niels att kallas Niels Brahe d.y.). Niels Brahe blott skymtar ett par gånger i samband med godset: ena gången är det fråga om pantsättning av en gård till sockenkyrkan i Vittskövle, andra gången (1509) donation av en gård till Esrums kloster i norra Själland.⁸ Det må emellertid beaktas, att även Nils Brahes moder var med i 1490-talets maktspel kring Vittskövlegodset. Liksom maken, Niels Brahe d.ä., skrev hon sig ju till Vittskövle, och nämnde forskare har berikat den vetenskapliga diskussionen även med att hänvisa till ett brev av den 16 maj 1528 från biskopen Niels Stygge i Borglum till ärkebiskopen Åge Jensen (sparre). Här omtalas hur Chrstiern van Hafn haft att agera »emod frue Magdalena Oluffsdatter, som holte for:ne Christiern Weskult gardt fore medt woldt oc macht emodt ridemendt».

Magdalenas son har också hävdad sina intressen. Det framgår av den stora uppgörelse, som den 21 juli 1520 – alltså i lugnet före den stora politiska stormen – träffades i Vittskövle. Electus Jörgen Skodborg och riddaren Niels Brahe på Vittskövle hade efter samråd utfärdat kallelser till den sammankomst, som ägt rum på ort och ställe under den närmast föregående veckan. Mötesdeltagarna var förnämliga både ur kyrklig och högadlig synpunkt. Skånes förre landsdomare Sten Bille, domdekanen Torbern Bille, riddaren Tønne Parsberg på Örtofta och innehavarna av respektive Hälsingborgs och Sköldenäs' län Tyge Krabbe och Sten Bille, ärkedjåknen Niels Kortsen, kaniken Age Jepsen (sparre),⁹ tjänstgörande landsdomaren Lage Urne, stiftschefens »ämbetsman» Niels Hack på Lindholm, väpnaren Arvid Madsen i Lövestad och slutligen Hans Mik-kelsen, här ej i funktion som borgmästare i Malmö utan som föreståndare för Börringe kloster. Hithörande aktstycke förtjänar att ingående relateras även med hänsyn till sina upplysningar om en godsorganisations odlingsförhållanden o.d.¹⁰

De inbjudna hade tilldelats fullmakt att »atskilie then trette», som rätt mellan de båda godsintressenterna beträffande skog, åker, äng och fiskevatten. De kommitterade beslöt att i fråga om åkerjorden skulle de båda kontrahenterna åtnjuta vad de hittills haft i hävd. Detsamma gällde för åker och äng, som i allmänningen blivit »indtäpt och upryth». Vad som ännu ej tagits i bruk inom någon inhägnad finge röjas men inga helt nya inhägnader för odling förekomma. Niels Brahe och hans arving-

ar tillerkändes rätt till vissa ängsmarker, däribland en mosse med möllan och dammen. Råmärken sattes, bl.a. i form av stenar; en av dem kallas Billesten. Även i fråga om fisket preciserades båda parternas områden, och bådas bönder skulle ha tillgång till »byrck och alt andet bygge till gærdzell, jldebrand och alt andet theres nytte wthen eegh, bogh och ask». Vardera parten skulle tillsätta en skogsfogde med särskild uppgift att ge anvisning på var avverkning av sistnämnda träsorter finge ske, om någon bonde behövde virke till byggnad eller vagn eller plog. För större inhägnade skogspartier begagnades termen »have». Niels Brahe tillerkändes jakträtt i fem dylika områden. Om electus eller hans efterträdare ville jaga på »Vittskövle fång» och inhängna nya »haver», så kunde detta ske, dock aldrig närmare än ett pilskott från någon motpartens jaktmark.

Så till slut ollongälden. Den skulle erläggas av utomstående bönder, som vid goda ollonår tilläts hålla svin inom godsets skogar. De båda intressenternas ämbetsmän, alltså närmast de båda skogsfogdarna, skulle dela inkomsten så, »ath her electus och kirken fangher ther aff two parthe fore skwdgardhen och Niels Brahe och hans arffuinghe then tredie parth fore sin hoffuetgaard».

Herr Jörgen electus och herr Niels Brahe och »wi andre» beseglade uppgörelsens kontrakt. Att ärkestiftets skudgård erhöll två tredjedelar och Brahegrenens huvudgård blott en tredjedel av ollongälden måste avspegla generella äganderättsförhållanden. Henry Bruun har funnit att intet tyder på att Niels Brahes andel i Vittskövle gods har varit större än föräldrarnas. Bestämmelsen om ollongälden visar till full evidens, att han måst nöja sig med vad som varit föräldrarnas. Och detta bestyrkes jämväl av den s.k. Palteboken.

Den ingående forskning, som Gösta Johannesson ägnat Palteboken, har givit till resultat, att denna omfattar sådant ärkebiskopsgods, som lydde direkt under stiftschefens egna tjänstemän vid tiden för bokens uppläggning och alltså ej tillika de län som då varit bortförlånade. Terminus post quem utgör år 1506 och terminus ante quem år 1517. Troligen har Palteboken tillkommit något av åren 1513-1516.¹¹

Enligt Palteboken lämnar skudgårdens i Vittskövle ärkebiskopslän som landgille 4 lödiga mark. »Udi for:ne schudgaard ehr fire parter.» För den ena parten redovisas utsäde i åkerslotter inom 21 åkrar (inalles 75 skäppor), och därefter meddelas:

»De iij parter ehr lige saa meget jort som forschreffuit staar, och hver ager saa ved sit naffn, som schreffnit staar.» »Item de andre iij parter haffue och lige saa megit, hver wed sin naffn, som foreschreffuit staar.»¹²

Ingen tvekan synes mig kunna råda om att man här möter ett resultat av det arvsskifte, som en gång – cirka 80 år före Paltebokens uppläggnings – träffades mellan Peder Axelsen (Brahe) och hans fyra systrar:

Johanne, gift 1) med Lasse Due, 2) med Peder Nielsen Ulfelt,
Ose, gift med Oluf Truidsen (Has),
Margrete, gift med Peder Bille till Lungbygård,
Ellen, gift med Jon Gädde till Gedsholm.^{12b}

Under ärkebiskopen hörde alltså 1520 två tredjedelar av godset (=de fyra systerlotterna) och under Niels Brahe en tredjedel (=farfaderns brorslott). Vi har sett, hur Henry Bruuns forskning har kastat ljus över skeendet kring Margrete Brahes sjättedel och klargjort att hennes dotter Dorothea även haft hand om en av de tre övriga systerlotterna. Vi vet ej vilken av dessa tre det varit fråga om utan kan blott ana, att spelet om parterna varit mångfacetterat. Att Margretes svärson, Christiern van Hafn, den 18 februari 1501 hade egen fogde i Vittskövle, synes tyda på att ärkestiftets förvärv direkt eller indirekt avancerat.¹³ Som Christierns motpart har vi tidigare mött Niels Brahe d.ä.:s maka, Magdalene Olufsdatter (Skanke), och det är ej överraskande att brodern Axel Brahe d.ä.:s änka, Maren Tygesdatter (Lunge) till Krageholm, och hennes son Tyge Brahe till Tosterup nämnda datum år 1501 också är med i spelet kring Vittskövle.¹⁴ Ärkebiskopens hövitsman Oluf Griis på Åhus' slott – som ju tidigare varit i stiftschefens tjänst som officialis – åtalar då en viss Per Hiorth och hans son på Hjortholm för att de stått bakom sju bönders olaga huggning under två års tid av ollonskog och bränsleskog i Vittskövle och Olseröds skog.¹⁵ Bönderna åberopade att de fått tillstånd till trädfällningen av fru Marine och hennes son, och Peder Hiorth är väl närmast att betrakta som deras fogde på någon arvslott, som tydligen haft sitt centrum i Hjortholm. Detta torde även framgå därav, att Hjortholm särskilt nämnes 1545 (varom strax nedan).

Vid 1520 års uppgörelse var Niels Brahe d.y. ensam om att vara privat innehavare inom godset. Men detta behöver långt ifrån innebära, att han skulle ha varit nöjd med situationen. Ärkebiskop Birger, som avlidit året innan, hade även i detta sammanhang hemfört en stor seger genom att alla fyra systerlotterna blivit kyrkans. I ett till större delen illa medfaret pergamentsbrev, som bl.a. förlorat sin datering men torde ha tillkommit efter 1513, överlåter Mads Eriksen (Bille) i Tureby till ett altare i Roskilde domkyrka 3 gårdar i Fölleslev (»i Ffelles . . .») i nordvästra Själland; gårdarna disponerades av honom jämlikt ett pantebrev, som

överlåtits på honom av Karine, Niels Grubbes maka. Brevet hade lämnats henne »aff Niels Bradhæ paa Vandh/o/ssen i Skone».¹⁶ Man måste här undra om herren till Vanås varit ute för att påbättra sina positioner i Vittskövlevärlden genom att ge avkall på tillgångar västansunds.

Fru Karine skulle bli den enda Vittskövleintressent, som vid sidan om Axel Brahe d.y. kom med i bilden, då efter reformationens genombrött den stora fördelningen av det danska kyrkogodset ägde rum. Hon var numera gift med byfogden Peder Rud i Århus. Herr Axel, som nu framstår som den skånska aristokratiens ledare, köpte 1539 hennes andel i godset och hade ordnat en väsentlig förutsättning för att hans son Lage Brahe den 13 juni 1545 på Skånes landsting erhöll laghävd på Vittskövle gård och gods, varvid Hjortholm särskilt nämndes.¹⁷

Vi låter även i fortsättningen jordeboken anknyta till tidigare transaktioner. Bokens alla blad har övre högra hörnet avrivet med påföljd att en del notiser är ofullständiga. Detta gäller bl.a. närmast följande annotation (s. 2), som avser 8 gårdar inom Gärds härad. Först meddelas, att de pantsatts av riddaren Lage Brok till Niels Brahes moder, fru Magdalene, för ett belopp varom anteckningen skadats. Senare hade de för 250 mark övertagits av »her Tiige», tydligen Niels Brahes kusin Tyge Brahe, och de inlöstes därefter av dennes broder och Lage Broks svärson Axel Brahe (i förnamnet är blott sista bokstaven bevarad). Därest »vår nådige herre» skulle finna lösesumman för liten skulle ny uppgörelse träffas. Uppgifterna om gårdarna har följande utseende:

item iiij gorde y Magellolt

item ij gorde y Arit

    i gordt ytij Brødt

    ij gorde y Løgrøt.

De tre gårdarna i Maglehult och de två i Årröd låg i Djurröds sn, gården i Brødt i Träne sn och de båda gårdarna i Lökaröd i Degeberga (eller Hörröds) sn, samtliga alltså i Gärds hd. Som synes saknas vad som i regel möter i jordebokens förteckningar; socknarnas namn och gårdsinnehavarnas namn och avraderna. Här avklaras det hela med att det gäller 8 eller 9 mark »ij alle honde rente».

De nämnda gårdarna ingår hundra år tidigare i följande namnrad och alltså utan presentation av landgillen och med ett namn skadat: »Salskog, Bruth, Magolt, Arryth, Skoffelyunga, Grindelstatha, Lokaryth, Litlaheem, Tottorp, /Li?/arum, Kyklingaryth.» Citatet är hämtat från

ett arvsskifte av den 4 oktober 1419. Dessa gårdar tillföll då Axel Jepsen (Tott) och hans syster Christencia.¹⁸ Egendomarna ingick i den gods- massa, som övertogs av Niels Jensen (Galen) av Hammar i Villands hä- rad. Han dog utan bröstarringar och hans maka, Else Poulsdatter (Lax- mand), ingick äktenskap med Lage Brok, vars stora godskomplex häri- genom ytterligare ökades.¹⁹

De nämnda gårdarna i 1419 års skifte tillhörde självfallet inte någon av syskonlotterna i 1462 och 1465 års uppgörelser. Efter Lave Broks från- fälle träffades den 5 september 1509 ett avtal mellan kusinerna Niels Brahe d.y. och Axel Brahe d.y., den senare talesman för sin hustru, Anne Lagesdatter Brok. Niels Brahe erhöll av henne »tre garde i Magelhalt, two garde i Løgerødh, en gardt i Broodt och en gardh i Aarødh», vilka svarade för 3 marks ränta. I gengäld överlät han på kusinen sina egen- domar i Gudmes by och härad på Fyn, nämligen Storkhave gård, »item en gard i samme by, Per bonde iboer, item end en øde iord i sammestetz, som Hans Mattssen haffuer inde met segh». Detta icke blott motsvarande 3 marks ränta, utan herr Axel gottgjordes jämväl för 200 mark danska penningar, »som han mech aff ett wenlicht laan lenth haffuer». Uppgörel- sen beseglades bl.a. av Tyge Krabbe och Tyge Brahe.²⁰

Det kan tänkas, att man i detta sammanhang har att söka *en* av förklaringarna till den stora lösensumma, som Axel Brahe förpliktigade sig att erlägga jämlikt skötebrevet av den 21 juni 1526 och som H. Bruun funnit obegripligt stor.²¹ Det fanns ej skäl att gå häftigt fram i fråga om egendomar, som kunde visa sig vara odiskutable tillhörigheter till en av den nyvordne konungens främsta vapendragare. I all synnerhet som han i överkant betalade för vad han formellt tilldömdes i Vittskövle- godset. De nämnda gårdarna skulle aldrig mera figurera i spelet kring vad som frändömdes Niels Brahe. Det må ock beaktas, att Axel Brahe d.y. hade 1509 genom hustruns stora arv efter sin fader inringat kusinens innehav i Vittskövle med omnejd. På Anne Broks del kom bl.a. Ham- mars gård i Villands hd med dödsboets alla »godz og møller» i Villands, Göinge och Frosta härader samt 3 gårdar i Gärds hd, »som er Mosslund i Gringelsted og i Skeffdelyng»; vi igenkänner från 1419 års arvsskifte Gringelstad i Gärds-Köpinge och Skettilljunga i Västra Vram. Slutsatsen kan knappast vara annan, än att de snart nog och utan vidare resonemang infogades i Vittskövlegodset. De återfinnes i en jordebok från år 1542 över godset, som då under Axel Brahes tillsyn befann sig i sonen Lages ägo. Denna »Landgilles bogh paa alth Wedskøille godz oc rente» har med bland alla dem, som svarar för avrader och gästning, 2 frälsbönder i Lökaröd, 2 i Arröd, 1 i Bröd och 1 i Maglehult.²²

En annan notis, som ej aktualiseras i någon samtida handling, avser följande icke närmare preciserade egendomar:

Item y Karlleby
y Swinnebierge
oc wtij Borby.

Rubriken är »Albo h/erret/» och närmast denna meddelas (överst å s. 5), att någon – namnet är helt borta! – har framfört krav på dessa egendomar. Han har att inför konungen och riksrådet framlägga bevisen för sin äganderätt till dem eller återlämna dem med vederbörlig ränta. Rubriken »Albo härad» är riktig i fråga om Svinaberga i Södra Mellby sn, men ej beträffande Östra Karleby i Östra Vemmarlövs sn i Järrestads hd och Borrby, som vanligen räknades till Järestads hd men i ärkestiftets räkenskaper fördes till Ingelstads hd. Sammanställningen av de tre orterna leder tillbaka ända till den stora uppgörelsen av den 5 juli 1462 mellan riddaren Johan Oxe och hans maka Berete Bondesdotter (Tott) å ena sidan och å den andra hennes söner i två tidigare äktenskap, Axel och Niels Brahe och Otte och Laurens Knob (denna namnform undanträngde efterhand van Knobe). Vi har tidigare sett, hur bröderna Brahe tillerkändes ensamrätt till släktandelen i Vittskövle. Bröderna Knob erhöll Vemmerlöv och Gyllebo som enemärke och herresäte, »saa langt det kan række». Reservationen sammanhängde med styvfaderns strävan att bliva ensam ägare till Torsjö gård i Vemmenhögs hd. Axel Brahe, som står för hela redogörelsen för arvsskiftet, ställer avgörandet på framtiden: »Og naar Thorsøø vorder løst, skal herr Johan Oxe og min moder det beholde for enemærke og herresæde, og mine brødre Otte og Laurentz skal da beholde Wedhemme hø for enemærke, og foreskrevne smaa gods med andet, hvad da paa færde vorder, skal da gange til skifte, som det sig bør.»²³ Den slutliga uppgörelsen skulle länge låta vänta på sig. Trätan mellan Johan Oxe och hans tre styvsöner Axel och Niels Brahe och Laurens Knob blev intensiv efter moderns och brodern Otte Knobs bortgång; 1476 var den under debatt inför stiftschef och skånsk högadel, 1477 aktuell på konungens rättareting. Först på rättareting den 29 juli 1495 träffades en definitiv överenskommelse mellan Laurens Knob, »vor embedsmand på Lyckea», och den ende kvarlevande av 1462 års direkta arvsintressenter. Johan Oxes son Peder redogjorde för de ekonomiska situationer, som anknöt till å ena sidan Vemmerlöv och Gyllebo och å den andra sidan Torsjö gård och by, Särslöv och Kallsjö i Vemmenhögs hd. Den 12 januari förklarade sig Laurens helt nöjd med uppgörelsen, som

för hans del avsåg egendomar »i Karllaby, Boreby og i Swinebiergh».²⁴

Vem är det som inför konung och rikets råd skall bevisa att han har rätt till egendom i dessa tre orter enligt jordebokens skadade text (å s. 5)? Därest »hand icke thet kan, tha skall hand antuorde thet igenn oc alt thet hawer ieg hans opnne . . . lit breff paa». Den som här åsyftas måste vara Laurens Laurensen Knob till Gyllebo, 1523 hövitsman på Nykjöbingsslott, som han överlämnade till den nye monarken. Då resten i ärendet är tystnad måste han med framgång ha hänvisat till 1495 års överenskommelse. Vem »ieg» är skall nedan diskuteras jämte andra problem i samband med jordebokens tillkomst.

Det mellanliggande avsnittet i jordeboken avser till en början (s. 2 f.) överlåtelser till Knud Bille, 1504 förlänad med Gladsax och 1523 av Fredrik I upphöjd till riksråd.²⁵ Texten avser (nedtill å s. 2) gårdar i Gärds hd: 3 i Gaderöd och 1 i Killingaröd i Degeberga sn med tillsammans 5 1/2 skäppor smör, en gård i Sönnarslövs sn med 36 skäppor korn och 1 tunna havre. Härefter följer (å s. 3 med delvis skadad text):

en gord i Løgerøt . . .
1 skilling grot
oc i mølle giuer ij (?) . . .
mell
Trulsrødt y Trulsrøt
oc halvdelen i Lillehiems
mølle giuer i pund mel
Tiisse for:ne gorde oc mølle f/ick/
Knut Bille for sin skade
oc forderffue.

Det kungliga egendomsbrevet daterades den 1 augusti 1526 och överensstämde i detalj med jordeboken i fråga om gårdarna i Degeberga sn och Sönnarslövs sn (med 36 skäppor korn utbytta mot 1 1/2 pund). Men sedan saknas gården i Lökaröd i Degeberga sn och den närmast efterföljande möllan. Truseröd anges ligga i Maglehems sn och ge 1 skilling grot och Lilleholms mölla (ej halvdelen) 1 pund mjöl. De två utslutna posterna ger vid handen, att diskussion ägt rum innan det slutliga avgörandet träffades. Härom vittnar även, att de fem gårdarna i Degeberga och Sönnarlöv är – både i jordeboken och skötebrevet – ensamma om att ha namn på innehavarna. Namnen är identiska. Tyge Krabbe var

relator inför monarken i Knud Billes liksom i det vida övervägande flertalet andra fall.

Jordeboken sysslar i ett par ronder med vad som föll på riksmarskens egen lott. Vad som här måste källkritiskt beaktas, är att jordeboksnotiserna (å s. 3 f.) ej kommer i samma följd som data i kungabreven. Först redovisas här de sistnämndas innehåll:

a) Redan den 19 augusti 1525 tilldelades Tyge Krabbe en gård i Allarp och en i Pårup i Torrlösa sn i Onsjö hd, vilka gav vardera 2 skålpund smör. Dessutom erhöll han 5 gårdar och en mölla i Aska sn och by i samma härad. Fyra av gårdarna gav $21+15+15+19=70$ skilling och möllan 4 skilling grot. Vidare gav den femte gården 3 lödiga mark samt »en gaard som kaldes Agerød» (=Ageröd i Hallaröds sn i Onsjö hd) 12 skilling.

b) Ett år senare, den 11 september 1526, återkallades tilldelningen av gårdarna i Allarp och »Sørup» i Torrlösa sn som vardera gav 2 skålpund smör. De tillhörde den dödsdömdes maka, Anne Lang, och återlämnades på konungens order till henne. Som ersättning erhöll riksmarsken 5 gårdar av Niels Brahes gods i Örmatofta i Vä sn i Gärds hd; 3 gav vardera 2 mark 6 penningar och en gav $1/2$ lödig mark, medan »Bente» erlade blott 2 skilling grot och troligen bodde i ett gatehus.

c) Den 23 november 1526 erhöll herr Tyge till evig tid 2 Niels-Braheegendomar i Salskog i Träne sn i Gärds hd, vardera med en avrad å 3 skilling grot.²⁶

Jordeboken, som ju städse saknar dateringar, har ifrågavarande överlåtelser i följd b–c–a.

b) Intet nämnes om gårdarna i Pårup och Allarp och alltså ej att de skulle återgå till Anne Lang. De fem gårdarna i Örmatofta i Vä sn har samma personnamn och avrader som i det ifrågavarande kungabrevet (s. 3).

c) Så är även fallet med de båda förvärven i Salskog i Träne sn.

a) Ej heller här upptager jordeboken Pårup och Allarp utan blott (å s. 3 nederst och s. 4 överst) vad som i övrigt berördes i kungabrevet av den 19 augusti 1525. Även härvidlag råder samstämmighet mellan de båda källskrifterna beträffande bondenamn och avrader i de fyra först nämnda gårdarna och möllan i Aska socken: fästeavgifterna är inalles 70 skilling för gårdarna och 4 skilling grot för möllan. Annotationen om den femte gården i Aska och gården i Ageröd har i jordeboken skadats men avradsuppgifterna är oskadade. De avviker emellertid från kungabrevets och är respektive 1 lödig mark och 15 skilling (ej 3 lödiga mark

och 12 skilling). Det hela avslutas med att herr Tyge fått alltsammans »for sin skade» och notisen:

Sidan paa for:ne godz
xxij mark vi skilling.

Ordet »sidan» är avslöjande ur textsynpunkt. Sammanfattningen avser ej *en* sida i jordeboken utan vad som där råkat hamna och uppdelas på två sidor (s. 3 och 4). Här skymtar en förlaga av en typ av räkenskaper, som redovisar allt i nedsummering per sida och som är känd från många räkenskaper (som exempel må här blott nämnas Vittskövlegodsets jordebok för år 1542). Denna förlaga har utformats och kommit i bruk, då godsfordelningen var under diskussion i de högadliga skånekretsar, som skulle tillägna sig det mesta av den dödsdömdes gods. Förlagan har kompletterats med uppgifter om var egendomarna hamnat, mestadels i enlighet med Tyge Krabbes föredragning. Anledning har då saknats att omredigera det hela i datumföljd. De gårdar, som återlämnades till Anne Lang, har självfallet också varit på tal men försvunnit ur bilden, då riksmarsken själv var part i målet; det hela avlöpte före den 11 september 1526 till fru Annes förmån. Tyge Krabbes nyförvärv skulle emellertid visa sig inte begränsade till vad som framgår av här berörda kungabrev från 1525 och 1526 (varom närmare nedan).

Redan jordebokens närmaste avsnitt (s. 4) bär vittnesbörd om vad som var i görningen till högadliga intressenters fromma. Det avser Tyge Krabbes svärson, Börje Jensen (Ulvstand). Han var son till Glimmingehus' slottsherre, riksamiralen Jens Holgersen, i dennes äktenskap med Margareta Arvidsdotter (Trolle). Inbördeskriget – med belägringarna av Köpenhamn och Malmö som väsentliga inslag – krävde medel, och bland konung Fredriks långivare befann sig Börje Jensen, tillika som hovsinde i monarkens direkta tjänst.

Jens Holgersen hade avlidit i februari 1523, alltså när den stora maktkampen inom det danska riket stod inför sin start. På Tyge Krabbes föredragning utökades den 27 juli 1523 den avlidnes pant i Villands härad med 1.000 mark danska hvider, och redan den 9 september samma år kom ett nytt pantebrev, gällande till alla delar för sex år framåt. Det stod i samband med belopp, som Börje Jensen och hans medarvingar lånat konungen, och omfattade:

- 1) Villands hd i enlighet med det tidigare brevet,
- 2) »Gnestad»(?) i Göinge hd, vars pantesumma till rikets nytta och behov utökats med 500 danska mark,
- 3) kronans län Hyby i Bara hd, där pantesumman höjts med 100 mark i danska hvider, 300 lod silver och 10 rhenska gyllen,
- 4) kronans län Borsjö (=Marsvinsholm) i Ljunits hd i sex år »og siden indtil indløses for slig en sum som deres pantebrev derpaa udviser».²⁷

Dessa överenskommelser från år 1523 berör ju ej Vittskövlegodset men är av intresse redan genom att de omvittnar, hur riksamiralens arvingar deltagit i finansieringen av den nya regimen. Deras och främst Börje Jensens position i samarbetet med den nye konungen måste anses ha varit stark redan ett par år innan fördelningen av Niels Brahes gods vidtog.

Härnäst meddelar jordeboken (å s. 4), att Niels Johannesen i Eskilstorp – utan att socknen (Vittskövle) angives – svarar för 3 pund »ru» (=råg i skånsk språkform). Därpå följer en gård i Truedstorp i Kviinge sn i Göinge hd med 4 pund smör.²⁸ En bonde i Östra Ollinge i Gryts sn i samma härad hade givit landgille till kyrkan och en teja till Niels Brahe. Dessa tre gårdar gavs åt Börje Jensen »for iij ars tienst hans node war honom skildug».

Så följer en gård i Kviinge sn utan närmare adress. Den presterade en hel rad naturapersedlar: 26 skäppor råg, 27 skäppor korn, 1 tunna havre, 4 pund smör samt 20 skilling. En gård i Holm i Knisslinge sn gav 1 lödig mark. Dessa »ij gorde gaff woor nodige herre Børij Jensen for sind skade».

Så långt jordeboken. Hur ter sig de hithörande kungabrevens innehåll?

Den 1 augusti 1526 daterades ett köpebrev och ett skötebrev.²⁹ Truedstorpsgården såldes till Börje Jensen jämte en annan gård för sammanlagt 104 danska mark. Den andra gården låg emellertid ej i Östra Ollinge i Gryts sn utan i Holm i Knisslinge sn, men bonden heter i båda fallen Peder Torstensen och ger nu kyrkan landgillet och ger köparen som fri egendom »den anden bede, høns, gjæss, lam, forsvar og anden smaa-redsel, som Niels Bragde plejede at faa af samme gaard». Köpehandlingen har självfallet vitsord framför jordeboken. Men man får nog ej utesluta möjligheten att jordeboken till stor del vilar på tidigare annotationer och att något marginaltillägg kunnat hamna på fel ställe i den slutliga texten.

Egendomsbrevet av den 1 augusti överlät på Börje Jensen gården i Kviinge med alla dess naturprodukter och den åtföljande gården i

Holm, som gav 1 lödig mark. Det bör väl framhållas att »Qwitting» ej avser Kvidinge sn i Stora Åsbo hd, då läget anges vara i Göinge härad. Full överensstämmelse råder med jordeboken i fråga om intäkter och gårdsinnehavarens namn.

Däremot blev ju gården i Eskilstorp bortglömd eller bortresonerad vid augustiuppgörelsen. Men det dröjde blott till den 23 november 1526, innan Börje Jensen bebrevades gården som Niels Johannesen bebodde. Överlåtelsen motiverades med att gården gav sina 3 pund korn »til aarlig skyld for 255 mark danske, som kongen var ham skyldig for hans løn, som han har fortjent».³⁰

Börje Jensen skulle ej försvinna ur bilden efter dessa resultat av överläggningar om vad som skulle bliva hans i egenskap av hovfunktionär och som långivare åt monarken.

Jordeboken lämnar härnäst (å s. 5) redovisning för riddaren Claus Billes tilldelning av Vanås gård och by i Gryts sn. Texten ansluter sig i detalj helt till egendomsbrevet av den 8 december om denna Niels Brahes huvudgård i Göinge-häradet.

Herregården räknades för en halv läst korn. Tre gårdar – däribland Tegelgården – gav tillsammans 12 pund smör och Spånga mölla 4 pund mjöl; en fjärde bonde erlade 6 pund smör och 20 skilling. Claus Bille hade tidigare tilldelats ytterligare en halv läst korn, och då intäkterna nu visade sig överstiga det beräknade värdet med 2 pund smör och 20 skilling hade konungen att motse 84 mark i redovisning.³¹ Enligt jordeboken skulle detta ske i Åhus, »i Ousee ij herredagenne».

I själva verket kan det ej här vara fråga om all egendom under Niels Brahes Vanås. Till detta har även hört vad som gått till andra adelsmän vid den stora godssprängningen.

Redan i slutet av augusti och början av september 1525 ägde en större fördelning av Niels-Brahe-gods rum på en herredag i Köpenhamn. Jordeboken avspeglar händelseförloppet. Närmast möter (å s. 6) just andra egendomar i Gryts sn eller i dess närhet.

Laurens Knob d.y. erhöll en gård i Västra Ollinge (registranten har blott Ollinge) med en avkastning på 8 pund smör och 20 skilling.

Tvenne andra gårdar därstädes, den ena med en avrad å 12 pund smör och 30 skilling och den andra med 8 pund smör, gavs åt riddaren Claus Podebusk.

Magnus Olsen (Krogos) tilldelades en gård i Ollinge med 10 pund smör, som erlades av två bröder, vilka »boede ij en gord», samt en gård i Gryts sn med 10 grot och en teja.

En gård i Holm i Knisslinge sn gav »wor nodig herre (nederst å s. 6) åt Åge Knudsen (Drage) till Gedsholm. Landgillet var 12 pund smör.

Tidsföljden i hithörande kungabrev följde ej jordebokens förteckning. Gården i Holm synes ha krävt mindre överläggning. Den överläts åt Åge Knudsen den 26 augusti 1525, medan de tre övriga herrarna och flera andra fick vänta till den 1 september.

Jordebokens två nästföljande sidor är skadade men avser till en början (s. 7) en gård i »Togeröt» med förlorad uppgift om avrad och en plats med namn på -torp, som ger 4 pund (smör?). Notisen anger ej någon ny ägare men jordebokssidan i övrigt avser vad riddaren Axel Ugerup tilldelades, närmast i enlighet med ett snarlikt kungabrev, även det av den 26 augusti 1525.³³ Enligt jordeboken ger två bönder i Hanaskog i Kviinge sn vardera 10 pund smör, medan en yrkesbroder lämnar sitt landgille till kyrkan. Härefter nämnes utan presentation av avraden »en gord i Røager», varefter »Tormestorp give vj pund smör». Allt detta stämmer med konungabrevet med undantag av att Røagergården saknas och Tormestrup heter Trudstrup. I jordeboken tillägges, att herr Axel var skyldig hans nåde 10 punds smörränta samt 204 mark 4 skilling, men så följer tillägget, att detta »bleff quitted for then kost och thering han gjorde then tiidt hann drog fra Landskrone oc op tiill Bleginde met wor nodigstes herres folck og iacht oc for fetalie hand köpte tiill samma iacht». I debatten om värdering av krigsinsatserna har Røager kommit bort, lika så »Togeröt» och orten med namnet på -torp.

Ännu några dagar tidigare, den 23 augusti, belönades riddaren Jakob Trolle med gods i Göinge, närmare bestämt en gård i vardera Nävlinge sn, Simmerstorp och Axeltorp i Hjersås sn samt Kvistelånga i Stoby sn.³⁴ I jordeboken (s. 7) möter namn i följande ordning: Axeltorp, »Togrödt», Kvistelånga och Nävlinge. Simmerstorp är borta och »Togrödt», som ju även stod på jordebokens föregående sida, saknar avradsuppgift. De tre övriga gårdarna svarar för $9+8+8=25$, medan skötebrevet uppger $8+4+4+8=24$ pund smör.

Härnäst motsvarar jordebokstexten det egendomsbrev åt Kjell Bing, vilket utställdes den 1 september 1525. Enligt jordeboken (s. 8 f.) erhöll han för skada »oc forderffue»: i Hjersås sn av en bonde i respektive Torup, Ingerup och Eberup $4+1+4=9$ pund smör, av en bonde i Östra Strö sn i Frosta hd 1 lödig mark och av var och en av övriga tre bönder därstädes $14\frac{1}{2}$ skilling, i Lillasäte i Höörs sn av Inger 2 skäppor

smör och i Färs hd 3 skilling grot av två bönder och av en tredje bonde 10 skilling. Bynamnet är bortrivet i fråga om de tre sistnämnda bönderna, men då kungabrevet har med jordeboken identiska uppgifter i fråga om personnamn och landgillen saknas anledning att betvivla, att avradsgivarna hörde hemma i Ylvsjö i Färs härad. Kungabrevet avviker blott beträffande egendomar i Östra Strö socken. Endast *en* gård nämnes med avrad å 14 1/2 skilling, en gård är öde och en är helt borta ur bilden. Men i stället tilldelas Kjell Bing en gård i Vittsjö sn i Östra Göinge hd, vilken »ingen iboer» men som ger 6 pund smör, samt en gård i Maglehult i Matteredöds sn i samma härad.³⁵ Man kan undra, om gårdarna i Östra Strö under inbördeskriget åsamkats skador, som måste kompenseras. Hur nära jordebok och kungliga beslut har stått varandra, omvittnas bl.a. av att de tre gårdarna i Hjäsås sn på båda håll anges med ortnamn men ej deras innehavares namn.

Så åter till riksmarsken själv! En viss Sven Persen i Kvidinge hade haft 5 gårdar i Glimåkra sn i Östra Göinge hd i pant av Niels Brahe för 580 mark (jordeboken »vjf marker xx mindre»). Man möter nu en speciell skogsbygdprodukt. Jordeboken (s. 9) talar om fat tråd (»traa»). I Östrots by i Glimåkra erlägger enligt jordeboken tre bönder 8+2+4=inalles 15 pund smör och vardera ett halvt fat tråd; en bonde i Nellerup och en i Gularp svarar för vardera 4 pund smör och ett halvt fat tråd samt slutligen en bonde i Stolperöd för 5 pund smör och ett »sticke traa». Det åt Tyge Krabbe den 26 juni 1526 givna brevet har i samtliga fall termen kringel bast, men smöravraden avviker i Östrots by och uppgår där till 8+3+6=17 pund. De tre bönderna i denna by heter i jordeboken Iahen, Hogenn och Age, medan gårdarna 1526 anges vara »iboede av Troels, Aaghe og af ingen».³⁶

Förändringen har alltså ägt rum efter uppläggnings av jordebokens tidigare avsnitt. Detta synes även omvittnat av närmast följande annotation i jordeboken (nederst å s. 9), som ansluter till ett kungabrev av den 1 september 1525. Riddaren Eske Bille hade pantsatt till Niels Brahe en gård i Asks sn i Onsjö hd. Den innehades enligt jordeboken av »Ies Matszen i Billinge», som gav 3 skilling grot och höll fodernöt. Skötebrevet meddelar, att Eske Bille fått en gård i Billinge och en i Allarp i Asks sn med 3 respektive 2 skilling grot. Eftersom gårdarna svarade för högre avkastning än vad som angivits vid pantsättningen, skulle närmare beslut om vad herr Eske hade att ytterligare erlägga fattas »efter her Tyggi Krabbis og andre gode mænds tykke, som kongen tilskikker der-

til». ³⁷ Båda gårdarnas innehavare bar namnet Niels Matzsen och var väl identisk med Jens Madsen.

Redan den 19 augusti 1525 erhöll väpnaren Jens Torbernsen (Rosensparre) i Skarhult 3 av Niels Brahes egendomar i Östra Strö, enligt jordeboken (s. 10) en gård i Jeppstorp med avraden 4 skilling grot och 2 gårdar i Bältinge i Skarhults sn; fastän den ena var »öde gord» gav båda 3 skilling. Jens och hans arvingar tilldelades gårdarna med samma avradsbelopp, men egendomarna i Bältinge – även den »öde» – hade dessutom att vardera svara för ytterligare 3 skilling för dagsverken. ³⁸ Att väpnaren i Skarhult var med i den stora godssprängningen torde ha haft – som vi sett ovan i första kapitlet – en anledning i att han två veckor senare måste finna sig i att förläningen av Halmstads härad skulle överflyttas på Holger Gregersen (Ulvstand), som redan hade Laholms län. Den 1 september gavs enligt registranten åt Henrik Ågesen (sparre) till Klågerup och Holger Gregersen 5 gårdar i Ebberöd i Maglehems sn i Albo hd (numera i Gärds hd) och 4 gårdar i Bunkeflo sn i Oxie hd, samtliga å 3 skilling grot samt en gård i Holmby i Frosta hd å 2 skilling grot och dessutom en fjärding smör. Blott 2 skilling grot gav Peder Ring i »Briinge»; enligt Ulsig är en så låg avgift utmärkande för en husman. Ytterligare erhöll i särskilt skötebrev Holger hälften i Nockebro mölla i Bara sn och hd, vilken visserligen tillhörde Niels Brahes maka men tilldömts konungen »for løøssøre».

I jordeboken är däremot Holger Gregersen med allenast i samband med Nockebro mölla, som han delar med Henrik Ågesen. I övrigt »formoder ieg, at voor nodige herre hawer givit her Hendrick eyendom paa fornemde godz» (s. 11). Jordeboken uppvisar samma bondenamn och avrader som konungabrevet med undantag av att de tre första namnen ej fått med avraden, 3 skilling grot, som blott angives i det fjärde och sista fallet. Då Tyge Krabbe den 1 september var föredragande vid denna och andra transaktioner i samband med det förbrutna godset, kan det ej vara han, som »förmodar» att Henrik Ågesen erhållit egendomsbrev. Han visste ju då, att även Holger Gregersen var med i sammanhanget. Tydligt avspeglar jordeboken även här ett tidigare diskussionsstadium. Att större delen av sidan (s. 11) saknar text, kan förklaras av att plats lämnats för komplettering vid en tidpunkt, då skrivarens förmodan kunde följas av mera säkra besked.

Det förefaller vidare troligt, att registranten – för ovanlighetens skull – är felaktig och att Holger Gregersen endast varit med i fråga om halva

Tabell 1. Niels Brahes pantsättningar till familjen Ulvstand på Glimmingehus

Härad	Socken	By	Antal egen- domar	Pantesumma
1. Harjager (Rönneberga?)	Norrvidinge	Norrvidinge	1	500 mark
	Tyrup	Tarstad	2=3	
2. Ingelstad	Löderup	Hagestad	1	150 mark
	Ullstorp	Torup	1=2	
3. Järrestad Lister	Bollshög	Ö. Glimminge	2	50 mark+ 200 rhenska gyllen
	Borrby	Borrby	1	
	Ysane	Norie	1=4	
4. Ingelstad	Löderup	Hagestad	11=11	500 mark
5. Villands Albo Oxie	Nymö	Nymö	1	500 mark ⁴¹
	Södra Rörum	Södra Rörum	1	
	Bunkeflo	Bunkeflo	1=3	

Nockebro mölla. Texten i registranten »har oversprunget en linje, som nu tildels kan læses» i en av avskriftena.³⁹

Om alltså Holger Gregersens andel i den stora godsfordelningen varit obetydlig, var tilldelningen så mycket större till familjegruppen Ulvstand på Glimmingehus. Jordeboken sysslar därmed på 3 1/2 sidor (s. 12 ff.). Härvidlag har debatten varit mångfasetterad och det slutliga avgörandet skulle nås först den 15 oktober 1528. Niels Brahe och hans moder hade till riksamiralen pantsatt gods, varpå nu utfärdades egendomsbrev till dennes arvingar: Börje, Arvid, Gert och Gregers och – på deras hustrurs vägnar – svärsönerna Claus Bille, Knud Gyldenstjerne och Tönne Tønnesen Viffert.⁴⁰ Att pantsättningen försiggått i etapper med skiftande belopp anges ej i kungabrevet men väl i jordeboksförteckningen. Efter uppgifterna i denna numreras här i tabell 1 pantsättningarna.

Så långt sidorna 12–14 i jordeboken. Nederst å sistnämnda sida kommer – med samma handstil som tidigare men med något ljusare bläckfärg – avskrift av följande kungliga meddelande: »These ffornemde godz som stor paa tiisse neste iij fornemde siider haffuer wij giwit her Iens Holgersens arfwinge eyendomen paa.» Men aktstycket av den 15 oktober 1528 upptager ytterligare 2 gårdar och dessa anges – med samma bläckfärg som tidigare etapper – närmast efter i jordeboken (s. 15, här nedan i enlighet med spaltrubrikerna ovan i tabellen för 1–5):

Intäkterna uppgick enligt de samstämmiga källuppgifterna till inalles 5 tunnor råg, över 9 tunnor korn, 1 lödig mark, 86 skilling grot, 34 1/2 skilling och 1 teja.⁴²

6. Albo	Brösarp	Brösarp	2	150 mark
7. Östra Göinge	Araslöv	Araslöv	1	50 mark + 70 rhenska gyllen

De sju pantsättningarna omvittnar, hur Niels Brahes ekonomiska situation blivit alltmera prekär och även hur Glimmingehus slottsherre förstått att utnyttja lämpliga situationer. För denne måste pantförvärvet av 11 egendomar i Hagestads by ha varit en synnerligen god affär, och den markanta överensställningen i detalj mellan jordeboken och 1528 års slutuppgörelse tyder på att Glimmingehusklanens positioner från början varit starka. Redan Börje Jensens lånegivning till den nyvordne monarken hörde hemma i detta sammanhang.

För Axel Brahes vidkommande rörde sig däremot debatten mera i etapper efter det inledande Vittskövle-förvärvet. Först den 8 juni 1529 skulle den resultera i en överlåtelse med ett tjugotal poster, 4 på Fyn och de övriga i Skåne.⁴³ Att vägen till slutuppgörelsen varit lång, röjes redan därav, att man i jordeboken allenast möter (nedtill å s. 15 samt å s. 18) vad man skulle kunna kalla två förhandsmeddelanden. I ena fallet meddelas, att herr Axel har i pant för 200 mark en gård i Håslöv i Viby (numera Gustaf Adolfs) sn i Villands hd och en i Korestad i Västra Vrams sn i Gärds hd; den ena gav 1 pund korn och 10 grot, den andra 1 1/2 pund smör. Den andra uppgiften (s. 18) omvittnar i korthet, att herr Axel har i pant av kusinen 3 gårdar i Hammenhögs sn i Ingelstads hd, »ij bygt oc j øde gordt». »Item hawer her Axell Brade oc ij garde ij pant ij Fyen wtij Nyborgs len aff Niels Brade oc wiidt ieg icke huat thij hede.»

Kungabrevet utställdes ju först den 8 juni 1529 och bär på sitt sätt budskap om Axel Brahes alltmera framgångsrika färd inom den danska inrikespolitiken. Hans väg framåt omvittnas jämväl av ett följbrev halvannan månad senare, den 17 juli 1529, som gav herren på Krageholm i förläning Ystads stad, samtidigt som han tillerkändes tullvrak och »annan kunglig tunga» från Sandhammaren och Kåseberga.⁴⁴

De fyra poster, som avse ovan angivna egendomar i Håslöv och Korrestad och på Fyn, är placerade allra sist i skötebrevet av den 8 juni 1529. Debatten har nalkats sitt slutstadium i samband med dem. Att överläggningarna vajat fram och åter omvittnas även t.ex. av att Viby (numera Gustaf Adolfs) sn i Villands hd möter i trenne ronder, se tabell 2.

Av Skåneegendomarna i 1529 års skötebrev erlade gårdarna i Frosta

Tabell 2. Till Axel Brahe överlämnade gårdar, som tillhört hans kusin Niels Brahe

Härad	Socken	By	Antal egendomar
Gärds	Vittskövle	Vittskövle	9 ^a
Gärds ^b	Djurröd	Maglehult	3
		Årröd	2
	Träne	Bröd	1
	Degeberga	Lökaröd	2
Oxie ^c	Hyllie	Hyllie	1
Frosta	Östra Sallerup	Gummarp	2
Färs	Långaröd	Rugerup	1
Frosta	Svensköp	Elmhult	1
Ingelstad	Hammenhög	Hammenhög	3 ^d
Villand	Viby ^e	Viby	1
	Ivetofta	Grödby	1
	Ljungby ^f	Tosteberga	1
Oxie	Bunkeflo	Naffentorp	1
Vemmenhög	Källstorp	Källstorp	4 ^g
Gärds	Östra Vram	Östra Vram	1
Villand	Viby ^e	Viby	1
Ingelstad	Smedstorp	Tunby	1
Villand	Viby ^e	Håslöv	1
Gärds	Västra Vram	Korrestad	1
Vends	Indslev	Vejrup	2
Gudum	Gudum	Gudum	2
			42

a) +6 fästor, 1 gatehus och en nybyggd mölla (se ovan s. 48).

b) Med undantag av den ena gården i Årröd tillbytte sig Nils Brahe 1509 gårdarna i Djurröds, Träne och Degeberga socknar av kusinen Axel Brahe (se ovan s. 53 f.).

c) Från och med denna post återfinnes allt – i samma följd – i skötebrevet av den 8 juni 1529.

d) Bland dem en ödegård med 24 skäppor byg och 1 skilling grot.

e) Numera Gustaf Adolfs församling.

f) Numera Trolle-Ljungby församling.

g) Bland dem en husman med 1 skilling grot.

och Färs häradser landgillet väsentligen i form av smör, 2 à 6 skäppor; gårdarna i Villands och Vemmenhögs häradser och i Hammenhögs socken i form av korn, 24 skäppor à 4 pund; övriga i form av penningavrad.

De fyra hemmanen på Fyn svarade vardera för 3 pund korn, de båda frälsebönderna i Gudum dessutom för »andre smaa beder».

Abboten i Herrevadskloster kommer med i bilden (s. 16) i samband med en gård i Allarp i Asks sn i Onsjö hd, som Eske Bille haft i pant och

som i avrad gav 3 skilling grot. Som vi redan sett hade han den 1 september 1525 bebrejvats med två smärre egendomar, en i Billinge och en i Allarp i nämnda socken, vilka tillsammans gav blott 5 skilling grot.⁴⁵ Både i jordeboken och i registranten är den ene innehavarens namn Niels Matssen och fråga är alltså om en och samma egendom. Tyge Krabbe och andra gode män skulle ju 1525 granska avraderna, och höjningen för Allarpsgården från 2 till jordebokens 3 skilling grot kan förklarar vara följden av en syneförrättnings omvärdering.

Närmast härefter bjuder jordeboken på skribentens bekännelser om sina bristande kunskaper. Detta visar han bl.a. med att gårdsinnehavarens namn möter blott i ett par fall på jordebokens fem sista blad.

En gård i Halland med tillhörande gods hade den själländske adelsmannen Erik Daa – vars fader var kusin till Niels Brahe – fått som pant för 1.500 mark, »oc wiid ieg icke huat godset heder» (s. 16). På nämnda gods hade emellertid Henrik Krummedige fått nådigt egendomsbrev, »saasom her Hendrick sieger for meg». Vidare är »meg sagt», att Erik Daa skulle ha något gods i Frosta härad i pant, »som ieg skal endnu lade forfare».⁴⁶

Erik Daa synes emellertid aldrig i några kungabrev. Men Henrik Krummedige hade underdånigt inberättat, att »nogle gaarde og gods» i Perstorps by i Åsby sn i Höks hd, vilka tillhört Niels Brahe och av denne pantsatts till kusinen Tyge Brahe, låg nära intill hans egen herregård Vallen. Konung Fredrik tillmötesgick den 22 juli 1528 hans önskemål att få av Tyge Brahes arvingar övertaga och inlösa panten. En nämnd – med bl.a. Skånes landsdomare Lage Urne och Jens Torbernsen i Skarhult som ledamöter – skulle undersöka om panten helt motsvarade egendomarnas värde. Den 29 februari 1529 var det hela ordnat. Herr Henrik eller hans arvingar skulle inlösa gårdarna jämlikt pantebrevets belopp.

I registranten tillägges vid den 28 juli 1528 beträffande herr Henrik: »Siden fik han brev at maatte indløse gaarden Suenrødt, som Iuer iboer, giver 1/2 td. smør. Fflensborg, sönd. post Calixti» (=18 oktober). Här föreligger vad som troligen från början varit en anteckning i en marginal och alluderar på vad som skulle nå sin epilög den 11 februari 1529, då Henrik Krummedige tillerkändes de gårdar som tidigare varit Niels Brahes i Perstorps by »og en gaard i Swensrødt, som skylder 1/2 td. smør». Svensrød är den riktiga namnformen, ej Svenstrup.⁴⁷ Vad har jordeboken att omförmäla i hithörande sammanhang? Vi citerar: »Item hawer her Tiige Brades børn diisse efter:ne gorde i pant aff Niels Brade ij Halland

Tabell 3. Niels Brahes pantsättningar till Bäckaskogs kloster, överlåtna på Tyge Krabbe

Härad	Socken	By	Antal egen- domar	Pant- summa (mark)
1. Lister	Mjällby	Siretorp	2	
		Ysie	1=3	240
2. Lister	Mjällby	Ysie	2	140
3. Villand	Ivetofta	Grödby	1	60
4. Villand		Ledingaröd	1	100
5. Villand	Fjälkestad	Torseke	1	80
6. Lister	Mörnum	Galleryda	1	40
7. Gärds	Västra Vram	Ullarp	1	330
			10	990

v gaarde i Perstrup oc noget godz ij Suenstrup, wiid ieg icke huat thet renter oc stor for v^c marker» (s. 16). Jordeboken avspeglar ett tidigare stadium i diskussionen om gårdarnas definitiva överlåtelse till Henrik Krummedige.

Ett köpebrev av den 17 juli 1528 gav riksmarsken Tyge Krabbe 10 av Niels Brahes gårdar i nordöstra Skåne och västra Blekinge.⁴⁸ Jordeboken upptager (å s. 17 och 18) ej gårdsinnehavarnas namn men redovisar med en skillnad på allenast 1 skilling grot samma landgillen som kungabrevet: 1 tunna smör från gården i Västra Vram, i övrigt 5 pund och 28 skäppor korn, 11 (eller 12) skilling grot, 20 grot och 6 skilling. Jordeboken är emellertid ensam om att lämna uppgifter om att pantsättning ägt rum av alla egendomarna och att den uppdelats på sju ronder. Panterna hade lämnats till abboten i Bäckaskog, som överlätit dem på Tyge Krabbe. Att klostret inte ens skymtar i 1529 års överlåtelse av gårdarna till riksmarsken, är ytterligare ett vittnesbörd om att högadeln efter 1520-talets mitt förstod att till egen favör vinna fastare grepp om klostrens ekonomi (jfr ovan om Herrevadskloster).⁴⁹ Att man däremot tidigare i Bäckaskogsklostret haft säkert grepp om Niels Brahe i ekonomiskt hänseende, omvittnas av de många pantsättningarna, se tabell 3.

Överraskande nog meddelar köpebrevet, att Tyge Krabbe köpt alla dessa gårdar för allenast 300 mark, men han har väl även haft att svara för pantlösningar. De skånska klostrens dagar var ännu ej räknade, även om herremännens inflytande gjorde sig alltmera kännbart.⁴⁹

Enligt jordeboken (nedtill å s. 18) hade Jep Falk till (Östra) Ingelstad som pant av Niels Brahe mottagit en gård i Ullstorps sn i Ingelstads hd. Den återkommer ej i något egendomsbrev.

Men Tyge Krabbe återkommer! Det sker i ett kungabrev av den 13 oktober 1528 (i jordeboken å s. 21 och 22, efter det obegagnade bladet s. 19 och 20).⁵⁰ Den i jordeboken skadade rubriken har angett, att egendomen ännu var osåld («wsolt»). Vi befinner oss åter i närheten av Vittskövle. Och nu möter vi – till sistone – ett otvetydigt vittnesbörd om att registranten direkt ansluter till jordeboken. När denna (å s. 21) har övre högra hörnet avrivit invid »Gers heret Deibierga sogenn», lämnar registranten plats öppen för angivande av bynamn, och detsamma blir fallet beträffande en gård i Kvidinge socken (på översta raden å s. 22). Frälseböndernas namn annoteras i två samsämmiga källställen och på båda håll möter man vid »öde»-gårdar reservationen, att avraden lämnades om stället var bebyggt.

Redan i Gälds härad, alltså i Vittskövleherrgårdens eget härad, gjorde alltså Tyge Krabbe en rad inbrytningar, och man kan ej undgå synpunkten, att hans kusin Axel Brahe här upplevt svikna förväntningar med tanke på den stora penningssumma, som han en gång satsat på godset och som H. Bruun funnit oförklarligt hög. Efter allt att döma har olika synpunkter på vem som skulle hugnas med framtida äganderätt brottats med varandra under ett par tre års tid. På längre sikt måste man bortse från att den aktuella situationen till en del präglades av skador och ödeläggelser som följd av inbördeskriget.

Det hela slutade nämnda dag, den 13 oktober 1528, med att Tyge Krabbe övertog i Eskilstorp, alltså i själva Vittskövle socken, 3 gårdar som alla – alltså även en öde gård – erlade 3 pund råg; en av dessa egendommar kan vara den som utan närmare utplacering nå någon högadlig ägare nämndes redan på ett av jordebokens första avsnitt. I Degeberga sn svarade en gård för 3 skilling grot och en mölla för 4 pund mjöl, »then tiidt hun word bygt». En ödegård i Gälds Nöbbelöv gav 1 pund råg («oc 1 pund byg», som ej kommit med i registranten). En öde fästa i Västra Vram skulle sannolikt svara för 1 skilling grot: »wiidt ieg icke andit end hwn giuer 1 skilling grot nor hwn er bygt.» I Sönnarlövs sn och by gav 3 öde bol vardera 15 skilling, när de var bebodda. I fråga om en gård i Kviinge sn i Östra Göinge hd ger registranten blott besked om 10 pund smör och lämnar därefter tomrum i texten. Jordeboken kan därutöver meddela, att en fru Kerstin har livstidsbrev på gården, som efter hennes död »kommer wor nodige herre oc konung tiill». Den sista posten är 3 skilling grot från någon egendom i Tullstorps sn och by i Ingelstads hd. Tvenne härefter inpressade rader upplyser om att nämnda gårdar och gods givits åt Tyge Krabbe.

Jordebokens allra sista notis (s. 22) hör även samman med Tyge

Krabbe, fastän han ej omnämnes. Fråga är om förläningar åt en viss Jörgen Stensen: en gård i Nävlinge sn och en i Angseröds by i Hjærtås sn i Östra Göinge hd med respektive 3 och 5 pund smör i landgille samt en gård i Sönnarlövs sn i Gärds hd med 1 pund råg, 1 pund korn och 1 teja och en mindre egendom därstädes med 3 skilling grot.

Mouridz Jensen (Sparre) hade den 25 juli 1528 anført klagomål över att Tyge Krabbe frånhänt honom en gård som han inköpt av Kristian II. Med anledning härav tillerkändes han nu 3 gårdar i Göinge härad, »som Iyrgenn Steenszen har i forlening og som kaldes Amsrødt». Värdering skulle ske för att klarhet skulle vinnas om godset ifråga var mera värt än den gård, som Mouridz Jensen berövats.⁵¹ Utredningen var verkställd den 28 januari 1529. Herr Mourids tillerkändes en av Niels Brahe ägd gård i Angseröd, vilken gav 5 pund smör i stället för »gaarden Torstrup, som Morten iboer og giver 3 skilling grot aarlig, hvilken herr Tyggi Krabbe, ridder, vor mand, raad og Danmarcks riges marskalk, fravundet ham i rettergang». Posten med 3 skilling i både jordebok och kungabrev avser tvivelsutan en och samma egendom, även om innehavaren på ena textstället bär namnet Anders Laurensen och på det andra Jens Olsen; det är här fråga om en mindre avrad, som kan antyda en mera rörlig arbetskraft. Ytterligare erhöll Mourids av Niels Brahes gods i Gryts sn i Östra Göinge hd en gård med landgille å 4 pund smör, i Nävlinge kyrkby i samma härad en gård med 3 pund smör till landgille och 13 1/2 skilling i skatt samt i Sönnarlövs kyrkby i Gärds härad 2 egendomar med respektive 2 pund korn och 3 skilling grot i avrad samt 2 bol därstädes, som årligen erlägger vardera 15 skilling, »naar de er bygte».⁵² Ingen tvekan kan råda om att Tyge Krabbe fått avstå från några av de egendomar, som han inräknat som sina nyförvärv ännu vid tillkomsten av jordebokens sista annotationer. Gerillastriderna hade säkerligen ökat antalet »öde bol» och andra obebodda eller obebyggda egendomar jämväl i Gärds härad, och för riksmarsken kunde en och annan reträtt i fråga om nyförvärv ej ha varit i sak av någon större betydelse. Detta hindrade ej, att han kämpat hårt i samband med de egna intressena.

Det något över ett 40-tal egendomar, som blev hans, måste betecknas som strögods. Överraskande förefaller det faktum, att gott och väl hälften av dem låg i Vittskövle-godsets eget härad, Gärds härad, och där fördelade på flera socknar.

I västra Skåne erhöll Tyge Krabbe 6 egendomar i Onsjö härad. Om vi bortser från vad som var en fästa nere i Ingelstads härad var nyförvärven i övrigt att finna i nordöstra Skåne och västra Blekinge, närmare bestämt i Gärds, Östra Göinge, Villands och Listers härad.

Blott i ett enda fall har vi funnit jordeboken beröra vad Niels Brahe ägde västansunds (s. 18). Det var i samband med det skötebrev av den 8 juni 1521, som omsider bragte Axel Brahes skörd i ladorna. Han tilldömdes härvid jämväl 2 gårdar i Vejrups sn i Vends hd och 2 i Gusums sn och hd på Fyn (se ovan de två sista posterna i tabell 2).

Det mesta av vad som på Fyn ingått i Niels Brahes arvegods efter modern, Magdalene Olufsdatter (Skanke), hade varit aktuellt redan den 1 september 1527. Riddaren och ledamoten av rikets råd Peder Lykke till Funnerup, som från första början deltagit i kampen mot Kristian II, bebrevedes med sammanlagt 9 gårdar i Rorslevs, Asperups och Brenderups socknar i Vends härad »mot selv at indløse det fra panthaverne». Han hade själv tre av egendomarna i pant för 500 mark.⁵³

En efterdyning kom den 10 februari 1530, då konungens sekreterare Morten Skinkel gavs till evinnerlig egendom vad hans fader och moder haft »i pant af fru Magdalene, her Niels Bragdis, som var Niels Bragdis moder». På ön erhöll han 2 gårdar i Hårby sn i Bågs hd och en gård i Mörreby i Klinte sn i Skams hd.⁵⁴

Det konfiskerade ögodset omfattade alltså inalles 16 gårdar.

Morten Skinkel erhöll dessutom två gårdar i Nings hd i Östjylland. Även här var det fråga om en mera obetydlig slutrond. Ett odaterat »Registrum paa frwu Magdalenes gotz» upptager:

6 gårdar + 1 bol (uppdelade på 3 byar) i Vedslets sn i Voers hd,
1 bol i Astrups sn i Nings hd,
4 gårdar i Vitveds sn i Hjemlevs hd,
1 gård i Torrilds sn i Hads hd och
2 gårdar i Oens by i Ölstedes sn i Hattings hd.⁵⁵

Med Morten Skinkels 2 gårdar inräknade blev summan av Niels Brahes jylländska egendomar 17.

Redan den 16 augusti 1525 hade riddaren och riksrådsledamoten Hans Bille – även han från början tillhörande den närmaste kretsen kring konung Fredrik – fått förläningsbrev ad gratiam på det gods på *Sjælland*, som tillhört Niels Brahe och hans maka. Då överlåtelsen aldrig skymtar i senare sammanhang, torde det även härvidlag vara fråga om vad som Anne Lang hävdade som sitt arvegods. En ersättning gavs väl herr Hans genom att han knappt ett år senare erhöll Skjöldenäs slottslän utan all avgift; han skulle dock bl.a. sörja för slottets underhåll »og ej sælge tjenerne, som ere fødte paa godset».⁵⁶

I sitt stora verk över Danmarks medeltida adelsgoods har Erik Ulsig ej haft skäl att behandla söndertrasandet av Niels Brahes gods. I tvenne godsöversikter i tabellform har han beaktat det här ovan utnyttjade källmaterialet. I en förteckning över gods och godsägare efter c:a år 1440 möter ännu »Niels Brahe 1525». En uppdelning av egendomarna mellan Vanås och Vittskövle huvudgårdar sker på det väl enkla sättet, att till Vanås föras besittningarna i Göinge, Villands och Listers (=55 gårdar och 3 andra egendommar), medan Vittskövle tilldelas återstoden (i Skåne 99 gårdar + 18 hus och »øde bol» – varav i Gärds härad 41 gårdar, 14 hus och »øde bol») – och i Halland åtminstone 3 samt i Jylland och på Fyn inalles 33 gårdar. För gårdarna blir den totala slutsumman 190.⁵⁷

I en annan tabell indelar Ulsig de danska godskomplexen efter storleken i tre grupper. Bland de 9 storgodsen inräknas två skånska: Bolrerup med inalles 199 egendommar (omkring år 1460) och Örtofta med 298 (1499). Till de 6 mellanstora godsen hör Krageholm (omkring år 1445) och Karsholm (cirka 1460) med respektive 131 och 94. Av 17 »mindre godser» är sju skånska: Markie (omkring 1504), Barsebäck (1509), Dybeck (1495), Krapperup (cirka 1460), Färlöv (cirka 1506) samt Vanås och Vittskövle (1525). Störst var Krapperup med 75 gårdar. För Vanås och Vittskövle anges den sammanlagda summan 154 (99 + 55).⁵⁸

Man kan finna det något överraskande, att Ulsig inräknar Niels Brahes gods i den minsta godstypen genom att åtskilja Vittskövle och Vanås. I realiteten hade de ju sammankopplats genom Margarete Olufsdatters (Skanke) äktenskap med Nils Brahe d.ä. och godsunionen ägde bestånd under mera än ett halvt århundrade.

Härtill kommer, att deras son och enda arvtagare ingick äktenskap med Peder Langs dotter och enda arvtagare. Även om man räknar med att under Vollsjögodset löd blott ett 50-tal egendommar i Skåne (och bortser från de 29 gårdarna på Bornholm och några egendommar på Själland), måste dock det ekonomiska samarbetet mellan de båda sistnämnda markarna haft ekonomisk vidd, som formellt kan synas ha varit av de största godsens typ. Men nog blott *formellt* sett. Svend Aage Hansen ger åt Peder Lang en alltför förnämlig social position genom att inräkna honom bland »indflydelse-rike mænd i spidsen for den danske højadel». ⁵⁹ Peder agerar i många högadliga sammanhang blott som sigillant och vittne, vilket ej kan tolkas som vittnesbörd om att han tillhört rikets inflytserika män. ⁶⁰ Erling Ladewig Petersen har påvisat, hur egendomsförvärv bl.a. skett via pantsättning av jord som efterhand konverterades till fast egendom. ⁶¹ Källmaterialet ger alltför många belägg för att Niels Brahe

d.y. sett sig nödsakad att pantsätta egendomar, för att totalbilden av hans och hans makas godsinnhav skulle realiter motivera deras samfällda inplacering i allra främsta ledet av östdanska storgods.

Noter

Noter till Kap. 1. Skarhult

¹ C. Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen, 2, Kbhvn 1899, s. 422-432 (omnämmande av gillet i samma verk, 1, s. 223).

² P. Meyer, Landbystyre, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 10, sp. 224 f.

³ Scriptores rerum Danicarum, IV, s. 333; Nyrop, a.a., 1, s. 216 f.; O. Smith, Bornholmske sognegilder, i Bornholmske samlinger, 16, Rønne 1925, s. 169 ff.; Sofus Larsen, Endnu en gång »Liden Kirsten og prins Buris» i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, II: 12, 1897, s. 369 ff.; P. Meyer, Danske bylag, Kbhvn 1949, s. 49.

⁴ P. G. Grandjean, Danmarks gilders segl fra middelalderen, Kbhvn 1948, s. 34 f. och 22. Om Sneseresigillet se Nyrop, a.a., 1, s. 101; om Förslövssigillet även K. Hanell, Äldre sigillstamplar, i Meddelanden från Lunds universitets historiska museum, Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1934-5, V, s. 19.

⁵ Nyrop, a.a., 2, s. 422; C. Henrichsen, Peder Syv, »den danske sprogforsknings fader», i Aarboeg for Historisk Samfund for Præstø Amt, 9, 1920, s. 53 ff.

⁶ Nyrop, a.a., 1, s. 169-177 resp. P. Bjerger og T. Søegaard, Danske vider og vedtægter eller gamle landsbylove og byskraaer, Kbhvn 1904 f., s. 118-125. R. Berg, Middelalderlige gilder og lav i Præstø Amt, i Historisk Samfund for Præstø Amt, Ny Række: 2, s. 275 f.; om sockengillen inom ärkestiftet se även B. Ejder, i Lunds stifts Landebok, (Skånsk senmedeltid och renässans, Skriftserie utg. av VSL, 6), s. 93 och ortnamnsförteckningen med »gillesåker», a.a., s. 296.

⁷ Nyrop, a.a., 1, s. 101-106.

⁸ I samband med 700-årsminnet diskuterades Skanörssynodens alla beslut av L. Weibull, Sankt Knuts gille, Malmö 1956, s. 30 f. och S. Kraft, S:t Knutssynoden i Skanör den 7 september 1256, i Skrifter, utgivna av Ystads fornminnesförening, VII, Ystad 1956, s. 13 ff.

⁹ Meyer, Danske bylag, s. 47 f. och förteckningen s. 460 ff.; S. Ljung, Byordningarna från V. Göinge härad, i Sveriges byordningar, utg. av S. Erixon och S. Ljung, II: 1, Sthlm 1955; sistnämnda två författare, Svenska byordningar, i Folkliv 1953-54, s. 84 ff.; B. A. Person, Tillkomsten av byordningar i Skåne under senare hälften av 1700-talet, i Folkliv 1960-61, s. 53 f. och där å s. 63 angiven litteratur.

¹⁰ Meyer, a.a., s. 49 ff.; S. Aakjær, Vider og vedtægter, i Dansk udbud, 3, Kolding 1923, s. 9 ff.

¹¹ Nyrop, a.a., 1, s. 101 f., Meyer, a.a., s. 49.

¹² Nyrop, a.a., 2, s. 429 ff.

¹³ Alborgsgillet's handlingar är tryckta hos Nyrop, 1, s. 613-706, dock utan angivande av olika handstilar. Originalhandlingarna utgöres av dels av ett band in quarto med »Artikkler for Guds legems lav 1441-1454», dels av här ifrågavarande folio-

band med »Fortegnelse over gildesbrødre i Guds legems lav». Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

¹⁴ I närmast föregående not omnämnda Fortegnelse, fol. 4 a; Nyrop, a.a., 1, s. 655.

¹⁵ Rep, 2, 393; DAA, 1885, s. 34. Astrid Friis, Mogens Gjøe, i DBL, 8, 1936, s. 141 f.

¹⁶ DAA, 1899, s. 371 ff.; 1906, s. 499. A. Fabritius, Rosensparre i DBL, 20, s. 137. Jfr F. R. Friis, Historiske Efterretninger om den danske Adelsfamilie Rosensparre, Kbhvn 1872, s. 1-7.

¹⁷ Rep, 1, 3613 (sigillet var »Jacobi Jenssen dicti Scarolte»), 6313.

¹⁸ Rep, 1, 6437; jfr 1, 5920 (17/6 1421: »Nils Jeypsen af Skarolta a.w.» och »S. IOH ... IACOBJ»). Att han i en avskrift kallas »de Swenstorp» torde vara felskrivning (ibidem 5926, den 5 juli 1421); såväl dessförrinnan som ännu tio år efteråt angavs han vara herre till Skarhult (ibidem, 6322, 6380, 6437, 6553). Källmaterialet anger visserligen från och med 1446 ej Skarhult utan blott landstingstiteln (Rep, 1, 7637-8, 7730; Rep, 2, 219, 546), men efter sitt fränfälle omnänes Torbern som »i Skarhult a.w.» (Rep, 2, 3291).

¹⁹ A. Thiset, Danske adelige Sigiller fra det XV, XVI og XVII Aarhundrede, Kbhvn 1905, C XLIII 1 (s. 15); Rep, 1, 6523 (Truid Jepsen); Rep, 2, bl.a. 940, 2951, 3577, 3691, 4032, 4626, 6164-5, 6211, 7911, 8265 (1496); Fru Eline Gjøes jordebog, udg. af A. Thiset, Kbhvn 1892, s. 156; J. P. Trap, 5. Udgave, Maribo Amt, Bind IV, 3, Kbhvn 1955, s. 197. Om Niels Skaves släktingar se Ulsig, a.a., s. 270; om Evert Truidsen se H. J. Helms, Næstved kloster, Næstved 1940, s. 468 f.

²⁰ Rep, 2, 893, 3291; LÄU, 3, 418 f.

²¹ Rep, 2, 1159, 3607, 4044, 4231, 4304, 5178, 5246, 5494, 6051, 6157 (1487 års hyllningsakt), 6355, 6578 (egendomarna i Fjärås socken).

²² Rep, 2, 9113.

²³ LÄU, 5, s. 168, 192, 189, 214. Om priorns befattning se G. Clemensson, Bosjö klostera historia, i Archivistica et mediævistica Ernesto Nygren oblata, Sthlm 1956, s. 109. Lejestadstvisterna blott omnämnas av G. Björkelund, Frosta härads historia, Lund 1944, s. 41 och 50; samme förf., Bosjöklostera historia, Lund 1945, s. 28.

²⁴ LÄU, 6, s. 57, 59 f., 63 f. (LÄU har i innehållsredogörelsen för sistnämnda brev oriktigt Rosenvinge i stället för Rosensparre).

²⁵ Ibidem, s. 103.

²⁶ Skarhults socken, kartorna n. 2 (1766) och 5 (1845), Lantmäterikontoret, Malmö.

²⁷ Torbern Billes centrala roll i den stora kyrkopolitiska kampen har ingående belysts av G. Johannesson, Den skånska kyrkan och reformationen, se sidhänvisningarna å s. 434. Om systemens länsinnehav se samma arbete, s. 97, 260, 296, 406.

²⁸ Bosjö klostera breff, i Skånebrevsförteckningen, n. 232, B 29, SRA.

²⁹ LÄU, 6, s. 125. Erik Jensens innehav av officialisbefattningen är känd för åren 1505-1508 (G. Johannesson, Kring Birger Gunnersens Paltebok, i VLA, 1950, s. 124, not 11).

³⁰ Om länsfördelningen och länsinnehavarna i Halland se närmare G. Olsson, Hallands politiska historia, i Hallands historia, Halmstad 1954, s. 295 f. och 305 ff.

³¹ FIR, s. 49.

³² Ibidem, s. 76.

³³ Ibidem, s. 90, 103, 116, 126.

³⁴ Ibidem, s. 167, 162 f., 263, 305 f.

³⁵ DAA, 1899, s. 372.

³⁶ För identifikationerna av ortnamn står jag i tacksamhetsskuld till arkivarie Ingemar Ingers.

³⁷ Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1561-65, udg. ved L. Laursen, Kbhvn 1898 f., s. 317.

³⁸ Decimantjordeboken för år 1651, Landsarkivet, Lund.

³⁹ Skånska reduktions- och indelningskommissionen, Bihang 2, Jordebok över Bornholms vederlagsgoods, 1661, SRA.

⁴⁰ Hithörande problem intager en framskjuten plats i den aktuella historieforskningen i Danmark. Jag skall återkomma härtill i en undersökning om ödegårdsbeteckningarna.

⁴¹ Sockenbeskrivningar från Frosta härad författade av häradets präster 1746-47, utg. av G. Carlquist, Lund 1928, s. 128. A. Campbell, Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet, Etnologiska studier över den skånska almogens äldre odlingar, hägnader och byggnader, Uppsala 1928, s. 14; samme förf., Mellan skogen och plogen, i Svenska kulturbilder, 4, Sthlm 1931, s. 91 f.; S. Dahl, Torna och Bara, Lund 1942, s. 153 f.; S. Gissel, Landgille og udsæd på Sjælland, Kbhvn 1968, s. 215 och där anförd litteratur.

⁴² Svend Aage Hansen, Adelsvældens grundlag, Studier fra Københavns universitets økonomiske institut, 6, Kbhvn 1964, speciellt kapitlet om den senmedeltida agrarkrisen, s. 43-74; Erik Ulsig, Danske adelsgodser i middelalderen, Skrifter udg. af det Historiske institut ved Københavns universitet, II, Kbhvn 1968, s. 288; Troels Dahlerup, Lavadelns krise i dansk senmiddelalder, i DHT, 12 R.: 4, 1969, sammanfattningen s. 34-41.

⁴³ P. Colding, Sten Rosensparre, i DBL, 20, s. 138 f. och där anförd litteratur.

Exkurs

⁴⁴ Ny kgl. Samling 8°, Nr 298 d, Kongl. Biblioteket, Köpenhamn. Nyrop, a.a., s. 101-106.

⁴⁵ Frederiksborgs amts stednavne, udg. af Stednavnsudvalget, Danmarks Stednavne nr 2, Kbhvn 1929, s. 107. Danmarks Instituts for navneforskning bestyrer, professor Anders Bjerrum, har haft vänligheten diskutera namnproblemet med mig och har härvid framhållit, att även andra ord i stadgan visar mot Skåne.

⁴⁶ Det faller utom ramen för min forskningsuppgift att här taga upp spörsmålet om tidpunkten för Skarhultsgillet upplösning. Jag återkommer härtill i en undersökning om de senmedeltida nordiska Knuts-gillena. Här må blott konstateras, att gilletts definitiva undergång var i sikte 1556, då dess medel i enlighet med reformationens principer till större delen brukats til anskaffning av »stoole oc en predickestoole» (Nyrop, a.a., 2, s. 438).

Noter till Kap. 2. Vallösa

¹ Rep, 2, 6173. E. Ulsig, Danske adelsgodser i middelalderen, Skrifter udg. af det Historiske institut ved Københavns universitet, II, s. 286 f.

² Rep, 2, 6124.

³ Det kan synas överraskande, att i kapitelrubriken möter namnet Vallösa, då godset ifråga i vår tid heter *Vollsjö*. Ingemar Ingers har visat, att intet av de båda namnen har med någon sjö att skaffa. Båda innehåller sammandragna former av ändelsen -lösa, som anger något slags ängsmark, och en nutida dialektform är Vällse (nämnde förf., Förvanskade ortnamn i Skåne, i Skånes hembygdsförenings årsskrift, 1934, s. 29). Här användes i texten samma namn som i allt hithörande källmaterial. Det brukades även efter Peder Langs tid.

⁴ Rep, 2, 6170. Två av gårdarna »ligger øde»; de hade i Peder Langs närvaro tidigare pantsatts till kusinen (ibidem, 6027) och skulle 1498, likaledes i Peders närvaro, doneras till Johannes evangelistens altare i domkyrkan (LÄU, 5, s. 362 f.).

⁵ Ibidem, 6321. Om Bollerupsgodset se Ulsig, a.a., speciellt s. 246–250, 348 och 425–428 (=Bilag 18).

⁶ Rep, 2, 6355.

⁷ LÄU, 5, s. 77.

⁸ LÄU, 5, s. 21 f.

⁹ Rep, 2, 4452, 4504, 4524, 4722, 8618, 8639; LÄU, 5, s. 375 f., 418 ff., 436 ff.; 6, s. 9 f. G. Carlsson, Lunds ärkesäte och domkyrka 1289–1536, i Lunds domkyrkas historia, 1, Sthlm 1946, s. 536 f.; Ulsig, a.a., s. 250 och 288.

¹⁰ Rep, 2, 4044 och 4231 (Hardeberga); 5527 (gården i Lund), 5415, 5832, 6124, 7018, 7051, 7129, 7850 och 12985 (Oxe-egendomar). Om Hardeberga se Ulsig, a.a., s. 250; om Johan Oxen samme förf., s. 271 ff., 284 och 295 (»man får en stærk mistanke om, at Johan Oxes godsrigdomme især skyldtes hårde forretningsmetoder vid de indviklede arveforhold ved hans første hustrus tre ægteskaber og overfor hans moders lollandske slægt»).

¹¹ Rep, 2, 6351 och 6362 (1488); LÄU, 5, s. 136 och 154 (1491). Om officialämbetet och dess funktioner se G. Johannesson, Kring Birger Gunnersens Paltebok, VSL:s årsbok 1950, s. 121 f. och T. Dahlerup, Studier i senmiddelalderlig dansk kirkeorganisation, i Kirkehistoriske studier, 2, R: 18, Kbhvn 1963, s. 88 (medan officiales i stiftens västansunds tillika var prästmän, var deras senmedeltida kollega i ärkestiftet »meget ofte verdslig»).

¹² Rep, 2, 5616 och 5708 (Christiern Glob); LÄU, 5, s. 323, 400 och 414 (Oluf Griis). Att Christierns tjänstgöring i Lund blev kortvarig, kan ha berott på att han snart sökt sig åter till Viborgs stift, vars chef, Niels Glob, var hans farbror; Christiern övertog där ett biskopslän efter sin fader (DAA, 1891, s. 133 f.).

¹³ LÄU, 4, 146, 253 och 260.

¹⁴ LÄU, 5, 437 ff. och 6, s. 4 f. Förteckning över fodermarskarna hos G. Johannesson, a.a., s. 125, not 14. I förteckningen över innehavare av officialbefattningen (a.a., s. 124, not 11) omnämnes ej Niels Olsen och Christian Glob, medan Peder Lang upptages blott vid år 1491.

¹⁵ LÄU, 5, s. 135 f.

¹⁶ Ibidem, s. 405 och 323. Om Birger Gunnersens förnämliga karriär, bl.a. som kansler hos drottningarna Dorothea och Kristina, se G. Carlsson, a.a., s. 527 ff.

¹⁷ LÄU, 5, s. 77. Johannesson, a.a., s. 141 och 139.

¹⁸ Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid medeltidens slut, utg. av G. Johannesson, i Skånsk senmedeltid och renässans, 7, Lund och Kbhvn 1953, s. 306–311.

¹⁹ Grethe Ilsøe, Dansk herremandshandel med hansekøbmændene, i Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen, Kbhvn 1966, s. 315 och 325, H. Bruun, Bent Bille, i DBL, 3, s. 13 f.

²⁰ B. Wilhsson, Skeviaborg – en medeltida skånsk befästning, i Skånes hembygdsförbunds årsbok, Lund 1950, s. 56. Att färdevägen tidigt anlåtats i stiftets ärenden synes framgå därav, att Björkeberga ingick i ett kanikprebende redan 1145 (L. Weibull, Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274, i Lunds domkyrkas historia 1145–1945, 1, s. 181). I original bevarad handling, daterad den 5 mars 1501, är medbesegrad av »Per Langh af Yffueøø». Arkivarien Jan Liedgren, som haft vänligheten att åt mig granska ortnamnets stavning, bestyrker dess riktiga återgivande i tryck (Rep, 2, 9319). Då man ej vill tro att här skulle föreligga en icke observerad felskrivning vid handlingens tillkomst, inställer sig frågan, om Peder Lang även haft något – tillfälligt? – uppdrag, knutet till ärkebiskopsborgen Ivö.

En populärskildring av Peder Langs dotters, Anne Langs, levnad ges av A. Nilsson, Anna – Per Langs dotter, Scaniabiblioteket, 15, Tomelilla 1933, s. 8–24. Författaren har haft begränsad tillgång till källmaterial och har låtit fantasien löpa fritt. Björkeberga ingår sålunda med en kärleksidyll mellan Anne och hennes blivande make;

troligen har inspiration givits av Lars Wivallius' kända romans med Gertrud Grijp på Björkeberga. Anledning saknas att här skänka utrymme åt korrigerig av skriftens innehåll.

²¹ J. R. Hübertz, *Aktstykker til Bornholms historie 1327-1525*, Kbhvn 1851, n. 11. Om dekanatet se T. Dahlerup, a.a. i *Kirkehistoriske studier 2 R.*: 18, s. 28, 37 f. och 60 ff., om Hartvig Lang s. 37 och 70.

²² Rep, 1, 4077-78, 3864 och 4219; *Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods*, s. 534. Om den här ifrågavarande släkten Lang se DAA, 1901, s. 234-5; om släkten Galen DDA, 1893, s. 161 ff.; om Ture Galen, som blev riddare redan 1345, se H. Bruun, i DBL, 7, Kbhvn 1935, s. 576 f.

²³ Hübertz, n. 13 och 17.

²⁴ Rep, 1, 7823 och 7825.

²⁵ *Ibidem*, 7174.

²⁶ Hübertz, n. 14, 15 och 19 (om släktförhållandet s. 20, noten); LÄU, 3, s. 84, 97 och 107. Om Sparre- och Langfamiljerna på Bornholm se M. K. Zahrtmann, *Billeder fra Bornholms historie i tilknytning til middelalderens kapeller*, i *Bornholmske samlinger*, 8, Rønne 1913, s. 171 ff.

²⁷ Hübertz, n. 20 och 22 (i Rep, 2, 730 rättas Hübertz' läsning »Jep Laursens efftherleuere» till »Jep Longis efftherleuere»).

²⁸ Uppdraget dateras hos Hübertz n. 24 »1469. 1 Febr. (?)», i LÄU, 4, s. 109 den 1 februari 1469 och i Rep, 2, 2556 »Febr. 1 ell. Okt. 7». Tvekan kan ej råda om att »die sponse Birgitte» avser den 7 oktober, den dag då »Kristi brud» Birgitta helgonförklarats.

²⁹ Hübertz, n. 28, 26 (felaktig datering till 1490, rättelse i Rep, 2, 7442 till år 1493), 27 och 35.

³⁰ Hübertz, n. 29-31 och 33.

³¹ LÄU, 6, s. 24 f., 31 f., 53 och 55. Se närmare H. Bruun, Poul Laxmand og Birger Gunnensen, Kbhvn 1959, s. 41, 44 f., 50 f., 65 och 124 f.

³² Hübertz, n. 33 (tillägget överst å s. 33) och 41.

³³ *Ibidem*, n. 43.

³⁴ DAA, 1917, s. 515. Om konflikten mellan konung DAA och ärkebiskop se G. Carlsson, a.a., s. 534 f.

³⁵ Hübertz, n. 43 och 46-60.

³⁶ *Ibidem*, n. 77, 75, 76 och 73.

³⁷ *Ibidem*, n. 73. I 1599 års jordebok var skeppspenningarna utbytta mot eller kanske rättare sagt erlagda i torkad torsk (n. 379, s. 540 ff.) Arupscitatet efter Danmarks historie, 2, Kbhvn 1932, s. 581.

³⁸ M. K. Zahrtmann, a.a., i *Bornholmske samlinger*, 8, s. 134 f., samme förf., *Borningsholms historie*, 1, Rønne 1934, s. 104 f.

³⁹ Rep, 2, 3705-06; ytterligare en gård i Ullstorp sålde makarna till Oluf Stigsen den 3 januari 1476 (*ibidem*, 3787). Om det stora Pæpgodset och dess tidigare innehavare se Ulsig, a.a., s. 172, 240 och 282 ff.

⁴⁰ H. Matzen, *den danske panterets historie indtil Christian V:s lov*, Kbhvn 1869, n. 55 och 56 (s. 499 ff.). Stig Olsens seger omvittnas indirekt av att Åge Trulsen i fortsättningen ej skrev sig till Ingelstorp utan till Salarp i Vallby socken, alltså nära Glimmingehusgodsets centrum; det är som medbeseglare av aktstycken, utställda av slottsherrarna, som han senare skyntar i bevarat källmaterial (Rep, 2, 5755, 7479, 7727, 8111 och 10156).

⁴¹ DAA, 1890, s. 61.

⁴² I en särskild undersökning skall jag återkomma till ödegårdsproblemen, som på senare år stått i forskningens blickpunkt; se närmare C. A. Christensen och L.-A. Norborg om respektive Danmark och Sverige i *Ødegårder og ny bosetning i de nordiske*

land i senmedeltiden, Problemer i nordisk historieforskning, Bergen 1964, s. 7-24 respektive 61-77, och L.-O. Larsson, Kronans jordeböcker från 1500-talet och den senmedeltida ödegårdsprocessen, i SHT 1970, s. 24-44. Begreppet »öde» har haft skiftande kameral användning även i varandra till tiden närstående sammanhang.

⁴³ Rep, 2, 5178; om gårdar i Lidingaröd dessutom 5295, 5308 och 5411. Se närmare Mollerup, a.a., I: 2, s. 160 f.

⁴⁴ LÄU, 5, 182 f.

⁴⁵ LÄU, 4, s. 150 ff., 399 f. och 417 ff. Om byarna i Andrarums socken se B. Ejder, Skånes ortnamn, ser. A: del 1, Albo härad, Lund 1958, s. 18 ff.

⁴⁶ Rep, 2, 7426 och 7888. Om Sandåkra och Oluf Jepsens Skurupsgods se L.-O. Larsson, i Skurups och Hassle-Bösarps historia från äldsta tid till våra dagar, Lund 1969, s. 35 ff.

⁴⁷ Rep, 2, 7552, 6712 och 8174.

⁴⁸ Ibidem, 9064-65 och 8567, de tre handlingarna är sammanbundna.

⁴⁹ Privatarbiver, Niels Nielsen Brahe, DRA. Den ena gården svarade för 3 pund korn och de båda andra för vardera 2 pund, varjämte alla tre erlade vardera 3 skilling grot, och det är alltså fråga om samma tre gårdar som 1496.

⁵⁰ Privatarbiver, Jørgen Nielsen Brahe, DRA. I oktober 1555 avstod Jörgen från förmånen, samtidigt som han förklarade sig ha fått full ersättning för Bornholmsgodset (Privatarbiver, Peder Oxe, F, Originale Dokumenter 1541-1587, DRA). Om Värpinges läge ur trafiksynpunkt se S. Dahl, Torna och Bara, Studier i Skånes bebyggelse och näringsgeografi före 1860, Lund 1942, s. 35. I konflikten med Valdemar Atterdag beslöt hanseaterna den 29 september 1368 »de capitaneis in castris Copmannehaune, Schonöre, Ellenboghe, Werpinge et in aliis sistendis». Orterna hade erövrats på sommaren samma år. C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3 uppl., Sthlm 1911, s. 71 med not 5; S. Tägil, Valdemar Aterdag och Europa, Bibliotheca historica Lundensis, IX, Lund 1962, s. 320.

⁵¹ Privatarbiver, Peder Oxe, G, DRA.

⁵² Rep, 2, 6362. Om Karl Bengtsson se närmare K. G. Lundholm, Vinstorpaätten och släkter med denna ätts vapen, i Äldre svenska frälseätter, Ättartavlor, utg. av Ridarhusdirektionen genom F. Wernstedt, h. 1, Sthlm 1957, s. 92 och 105.

⁵³ Hübertz, n. 29; Rep, 2, 12925. Enligt Ulsig, a.a., s. 343 motsvarande 1 skilling grot vad som erlades av en husman. Här ifrågavarande gård kan vara identisk med 1662 års halva frälsehemman (B. Pamp, Skånes ortnamn, ser. A: del 3, Bjäre härad och Ängelholms stad, Lund 1964, s. 166). Om Bassholma se LÄU, 6, s. 321.

⁵⁴ Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid, 1, utg. ved T. Dahlerup, Kbhvn 1959, s. 361 f., 388 f. och 840 ff. En av gårdarna i Killebäckstorp beboddes av Sven Lang och Jon Lang (föreligger här ett exempel på att tjänstefolk ofta tog herrskapets tillnamn?).

⁵⁵ Rep, 2, 10033. Fästans läge är ej närmare angivet, men 1542 låg Anne Lang i tvist med Jakob Mouridsen (sparre) om »en gaardt ligendes vdi Kwlden i Alrum sogen, kaldes Dyremose» (Det kgl. rettertings domme - -, 2, s. 403).

⁵⁶ Rep, 2, 9735 (dateringen till den 28 december 1502 osäker).

⁵⁷ LÄU, 6, s. 213 f.

⁵⁸ LÄU, 5, s. 107 (Rep, 2, 6585). De båda prästernas brev ansluter nära till texten i Peder Langs - icke bevarade - genbrev. Det heter, att laget skall umgälla viss eventuell skada »och icke iagh», medan den särskilda skada, som kan uppstå genom slarv med arrendets erläggande, »skal iagh» svara för. På slutet erkänner Peder Lang sig sakna rätt till arrende, om han ej håller överenskommelsen; »iagh megh» har här ändrats till »hand segh».

I annat sammanhang skall jag upptaga de nordiska Knutsgillena till diskussion och därvid återkomma till prästgillet i Tommarp eller rättare i Järrestads härad. Det var

troligen ett S:t Knuts gille och försvann – så när som på sigillet! – i samband med reformationen. Att ett gille, helgat hertig Knut Lavard och/eller dennes farbroder konung Knut, ej behövde vara i första hand förknippat med yrkeslivet i en köpstad, exemplifieras ju sedan av gillet i Knudskers socken på Bornholm. Om prästgillen, »herredskalente», se närmare T. Dahlerup, Studier i senmiddelalderlig dansk kirkeorganisation, i Kirkehistoriske studier, 2 R.: 18, Kbhvn 1963, s. 48 f.

⁵⁹ Rep, 2, 10333.

⁶⁰ Rep, 2, 11920. Ingvar Jensen bevittnade jämte Ystads två borgmästare, att Axel Brahe d.y. till Krageholm gav sina systrar sin anpart i Ystads pant mot att få deras anpart i en mölla (Heise, a.a., diplomatariet s. 22 f.=Rep, 2, 11039).

⁶¹ Rep, 2, 11920.

⁶² Rep, 2, 5892, 6791, 6796, 7123. Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid.

⁶³ Rep, 2, 9258.

⁶⁴ Københavns Diplomatorium, 4, 282; 2, 127; Rep, 2, 12955.

⁶⁵ Københavns diplomatorium, 2, 149.

⁶⁶ Det kgl. rettertings domme – –, 1, s. 572, 350 f.

⁶⁷ Sven T. Kjellberg, Slott och herresäten i Sverige, Skåne: 2, Malmö 1966, s. 372.

⁶⁸ Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger – –, 2, s. 224, 391 f. och 394 f.

⁶⁹ Lunds stift landebok, 1, s. 217.

⁷⁰ Decimantjordeboken 1651, Lunds domkapitlets arkiv, G VI, Landsarkivet, Lund.

⁷¹ Skånska reduktions- och indelningskommissionen, Bihang 2, Jordebok över Bornholms vederlagsgods, SRA.

⁷² Ulsig, a.a., s. 249; S. A. Hansen, a.a., s. 57 och 59.

Noter till Kap. 3. Vittskövle

¹ Se närmare härom G. Johannesson, Den skånska kyrkan och reformationen, i Skånsk medeltid och renässans, 1, Lund och Kbhvn 1947, speciellt s. 60 ff.; Lars J. Larsson, Sören Norbys skånska uppror, i Scandia 1964, s. 243; J. Hvidtfeldt, i Danmarks historie, under redaktion af J. Danstrup och H. Koch, 5, Kbhvn 1963, s. 468 f.

² FIR, s. 71 f., 76, 78, 80 f., 84, 89 f.

^{2b} Danmarks historie, 2, Kbhvn 1932, s. 386.

³ Jordebøger fra Skåne, Halland og Blekinge, Reg. 108a, nr 69, DRA.

⁴ FIR, s. 100.

⁵ H. Bruun, Vittskövles ejendomshistorie ca. 1400–1555, i Afhandlinger tilegnede riksarkivar Axel Linvald, Kbhvn 1956, s. 83.

⁶ Ibidem, s. 79 ff.

⁷ De la Gardiska arkivet, 3, utg. av P. Wieselgren, Lund 1832, s. 110 f.; LÄU, 5, s. 36. Bruun, a.a., s. 79.

⁸ Bruun, a.a., s. 82; om släkten Brahe se släkttavlan ibidem s. 90 och samme förf., De danske Braher, i Ale, Historisk tidskrift för Skåneland, 1969, h. 3, s. 12 och släkttavlan s. 26.

⁹ Senare archielectus (se ovan i texten). Hans inställning gentemot Niels Brahe kan ej ha varit god, alldenstund denne dödat kanikens broder.

¹⁰ Privatarkiver, Niels Brahe, DRA. Bruun, a.a., s. 83.

¹¹ G. Johannesson, Kring Birger Gunnersens Paltebok, i Vetenskaps-Societeten i Lund årsbok 1950, s. f.; samme förf., Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut, i Skånsk medeltid och renässans, 7, Lund 1953, inledningen s. 4.

- ¹² Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods (se närmast föregående not), 7, s. 362 f.
- ^{12b} H. Bruun, släkttavlan i Ale, 1969, s. 90.
- ¹³ LÄU, 6, s. 12 f.
- ¹⁴ Tosterup hade kommit i Brahesläktens ägo genom Berete Bondesdotter (Tott), moder till Peder Axelsen och hans fyra systrar. Hon hade ärvt godset efter sin morbror riddaren Jens Grim, till vars politiska verksamhet jag i annat sammanhang skall återkomma (en summarisk framställning hos S. Kraft, Jens Grim och folksågnen om prästmordet i Löderups kyrka, i Föreningens för fornminnes- och hembygdsvärd i sydöstra Skåne skrifter, 2, Ystad 1926, s. 69 f.).
- ¹⁵ Olseröd hörde närmast till ärkebiskopens slott i Åhus.
- ¹⁶ Rep, 2, 12900.
- ¹⁷ Bruun, a.a., s. 85.
- ¹⁸ Svenskt diplomatarium från och med år 1401, III, n. 2696. E. Ulsig, Danske adels-godser i middelalderen, s. 283, 416 f. (Bilag 10).
- ¹⁹ Ulsig, a.a., s. 286, 417.
- ²⁰ A. Heise, Familjen Rosenkrantz's historie i det 16de aarhundrede, Kbhvn 1882, diplomatariet, s. 25 f.
- ²¹ Bruun, ut supra.
- ²² Privatarbiver, Axel Axelsen Brahes († 1551) och Hustru Sophie Holgersdatter Rosenkrantz († 1558) 1501-43, fol. 5, DRA. Till skillnad från Brahe-jordeboken upp-tog 1509 års jordabyte blott en gård i Arröd. Detta kan förklaras av att den andra gården varit »öde» genom att den ej varit bebodd och/eller haft starkt reducerad drift.
- ²³ Rep, 2, 1486. Att Vemmerlöv nämnes ensamt i slutronden, kan ej få tolkas som att godsets centrum först legat där och senare i Gyllebo. Johan Oxe var en av sin tids stora godssamlare (se Ulsig, a.a., s. 271 ff., 283 f., 297 ff.).
- ²⁴ Rep, 2, 3915, 4083, 7943, 8073. Ulsig, a.a., s. 423 (Bilag 10).
- ²⁵ H. Bruun, i DBL, 3, s. 40.
- ²⁶ FIR, s. 76, 113, 121.
- ²⁷ Ibidem, s. 14, 21 f.
- ²⁸ Först år 1637 uppdelades Göinge i två härader. För bättre överblick anges här socknarnas läge i respektive Östra och Västra Göinge.
- ²⁹ FIR, s. 106.
- ³⁰ Ibidem, s. 121.
- ³¹ Ibidem, s. 93.
- ³² Ibidem, s. 80, 89 f.
- ³³ Ibidem, s. 80.
- ³⁴ Ibidem, s. 78.
- ³⁵ Ibidem, s. 90.
- ³⁶ Ibidem, s. 101. Om bastbygderna och bast som skattepersedel se N.-A. Bringéus, Skånska bastrep, i Skånes hembygdsförenings årsbok 1962, s. 70 ff.
- ³⁷ FIR, s. 89.
- ³⁸ Ibidem, s. 76.
- ³⁹ Ibidem, s. 89 med not 3.
- ⁴⁰ Ibidem, s. 183.
- ⁴¹ Texten är skadad. Säkerligen har någon tusentalssiffra föregått v^c.
- ⁴² Sammanräkningen av alla mått i enlighet med S. Aakjær, Maal, vægt og taxter i Danmark, i Nordisk kultur, Maal og vægt, 1936, s. 203 f.
- ⁴³ FIR, s. 211 f.
- ⁴⁴ I Ystads historia, 1, Ystad 1956, s. 88 har jag tecknat hans relationer till staden; han var »tidigt redo att draga nytta av de lutherska tankarna, städse beredd att gå konungamaktens ärenden, ofta inhöstande ersättning för sitt välförhållande» (a.a., s. 92 och där åberopad litteratur).

- ⁴⁵ FIR, s. 89.
- ⁴⁶ Erik Daa var officialis på Lundagård 1526 (DAA, 1892, s. 122).
- ⁴⁷ Ibidem, s. 169 f., 196 f.
- ⁴⁸ Ibidem, s. 165.
- ⁴⁹ Johannesson, Den skånska kyrkan och reformationen, s. 224 f., s. 260 f.
- ⁵⁰ FIR, s. 183.
- ⁵¹ Ibidem, s. 171 f.
- ⁵² Ibidem, s. 196.
- ⁵³ Ibidem, s. 142, 148.
- ⁵⁴ Ibidem, s. 244.
- ⁵⁵ Ibidem, s. 147 f.
- ⁵⁶ Ibidem, s. 71, 104.
- ⁵⁷ Ulsig, a.a., s. 401 (Bilag 1).
- ⁵⁸ A.a., s. 308 f.
- ⁵⁹ S. Å. Hansen, a.a., s. 57, 59.
- ⁶⁰ I samband med Krognosättens Bollerup möter Peder Lang i Rep, 2, 6321, 6940, 8214, 10780, 10782, 10803, 12985, i samband med Oxe-ättens Torsjö i 5415, 5494, 5710, 5832, 6088, 6124, 6351, 6952, 7018, 7185, 7235, 7850; om ifrågavarande gods se Ulsig, a.a., enligt stedregistret s. 499 och 513.
- ⁶¹ E. Ladewig Petersen, Jordprisforhold i dansk senmiddelalder, i *Middelalderstudier* tilegnede Aksel E. Christensen, Kbhvn 1966, s. 222 f.

Förkortningar

- hd =härad.
sn =socken.
DAA =Danmarks adels aarbog.
DHT =[Dansk] Historisk tidsskrift.
DRA =Rigsarkivet, Köpenhamn.
FIR =Kong Frederik den Førstes danske registranter, udg. ved K. Erslev och
W. Mollerup, Kbhvn 1879.
LÄU =Lunds ärkestifts urkundsbok, 3-6, utg. av L. Weibull, Lund 1900-1939.
Rep 1 resp. 2=Repertorium diplomaticum regni Daciæ mediævales, 1. Række, udg. ved
K. Erslev, Kbhvn 1894-1912, resp. 2. Række, udg. ved W. Christensen,
Kbhvn 1928-1939.
SHT =[Svensk] Historisk tidsskrift.
SRA =Riksarkivet, Stockholm.
VSL =Vetenskaps-Societeten i Lund.

ZUSAMMENFASSUNG

Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters

Im Spätmittelalter existierten in Dänemark viele sog. Gilden. Die meisten Organisationen dieser Art, deren Statuten der Nachwelt bewahrt worden sind, waren an die Handwerks- und Handelstätigkeit der Städte geknüpft. Aber auch in Dänemark gab es auf dem Lande viele ähnliche Verbände, die meisten doch bloss durch Erwähnung bekannt. Unter den wenigen, die im ganzen bewahrt worden sind, ist der, der aus dem Jahre 1488 stammt und an den Ort Skarhult im mittleren Schonen knüpft.

Die betreffende Gilde wird im *Kapitel 1. Skarhult* behandelt. Die Vorschriften des Statuts werden von ungefähr 400 Aufzeichnungen begleitet mit Angaben von Personen, die für eigene Rechnung und oft auch für die Rechnung der Nahestehenden Gebühren für Seelenmessen bezahlt haben. Die zuerst eingetragenen Namen zeigen, dass hier Mitglieder des Adelsgeschlechts agiert haben, das später laut seines Wappenschildes den Stammmamen Rosensparre annehmen sollte. Man stösst ferner auf Namen von Ausübern typischer Provinzberufe: Schmiede, Schuhmacher, Zimmerleute, Müller. Die Existenz einer Gutsorganisation zeigt sich am deutlichsten dadurch, dass der Wohnort in mehreren Fällen angegeben wird: Bältinge, Hundsäng, Attarp usw. Diese Ortsnamen vom Ende der katholischen Zeit stimmen fast durchgehend mit den Namen überein, die in einem Zehntenregister aus der Mitte des 17. Jahrhunderts, genau gesagt 1651 (Siehe die Tabellen 1 und 2), angegeben werden. Hiermit wird jeder Zweifel entfernt, dass das Gildenregister eine Gutsorganisation, an den Herrensitz Skarhult geknüpft, abspiegelt.

Die Besitzer von Skarhult gehörten zum niederen Adel des dänischen Reiches. Der Kampf dieses Adels um seine Existenz ist ein beachtetes Problem in der modernen dänischen Geschichtsforschung. (Siehe Hinweise im Kapitel 1, Fussnote 42 auf die in den sechziger Jahren von Erik Ulsig, Svend Aage Hansen und Troels Dahlerup veröffentlichten Werke.) Unter den Richtlinien, nach denen der niedere Adel versuchte sich wirt-

schaftlich und sozial aufrecht zu halten, war u.a. Einheirat in eine hochadlige Familie und Tätigkeit im Dienst des Staates oder der Bischöfe. Das Rosensparre-Geschlecht gibt Beispiele staatlicher Amtsfunktionen. Im *Kapitel 2. Vallösa* stösst man auf ein Mitglied des niederen Adels, namens Peder Lang, der seine soziale Position behauptete, und zwar durch Arbeit unter der katholischen Bistumsleitung als Inhaber eines grösseren Kirchenbezirks, der vornehmsten administrativen Stellung des Bistums und der wirtschaftlichen Leitung eines Klosters im Zentrum des Bistums, der Stadt Lund. Auf der Insel Bornholm, die auch als weltliches Lehen dem Erzbischof unterstellt war, sammelte Peder Lang ein Gutskomplex von 29 Höfen – das grösste der Insel, das es je gegeben hat. Hierzu kommen auch Anteile an einem Haupthofe auf Seeland, samt etwa 10 angrenzenden Höfen und auch Besitztümer in Kopenhagen, Åhus und Simrishamn, die letztgenannten von grosser Bedeutung für den Absatz der Naturalprodukte, anscheinend vorwiegend Butter. Vereinzelt Quellennotizen lassen auf ungefähr 50 Besitztümer in Schonen schliessen, aber ein Vergleich mit Quellenmaterial aus späterer Zeit (Siehe die Tabellen 1–3) deutet darauf hin, dass die Anzahl der Besitztümer im Zentrum des Gutes mit mindestens etwa 20 erhöht werden muss.

Peder Langs Tochter, Anen Lang, war in das hochadlige Brahe-Geschlecht eingeheiratet. Ihr Gatte, Niels Nielsen Brahe, und sie selbst wurden mit dem aus dem niederen Adel stammenden Erzbischof Birger Gunnarsen in einen Konflikt über die Besitzverhältnisse auf Bornholm verwickelt. Niels Brahe besorgte zu lange die Geschäfte des entthronten Königs, Kristian II, wurde gefangengenommen und im Jahre 1529 hingerichtet. Schon vier Jahre früher war er als Hochverräter von Leib und Gut verurteilt worden.

Hiermit wurde eine Gutssprengung ohnegleichen eingeleitet. Die Besitztümer sind in einem „jordebok“, das oft an aktuelle Situationen anknüpft, verzeichnet (*Kapitel 3. Vittskövle*). Das Zentrum des Gutes, der Herrensitz Vittskövle im östlichen Schonen, war früher auf mehrere Erbteile aufgeteilt worden und die katholische Bistumsleitung hatte einige von ihnen in ihren Besitz gebracht; dieses komplizierte Spiel ist von dem dänischen Geschichtsforscher Henry Bruun klargestellt worden. Der neue Monarch, Fredrik I, verteilte Niels Brahes Besitztümer grösstenteils auf Adelige, die ihm im Kampf um das Reich beigestanden hatten, unter ihnen auch nahe Verwandte des zum Tode Verurteilten. Oft handelte es sich um Pfändungen, die von Niels Brahe gemacht worden waren. Die Erben des Reichsadmirals von Dänemark, Jens Holgersen (Ulvstand) auf

Glimmingehus, konnten also nicht weniger als sieben Pfändungen von insgesamt 26 Besitztümern ausnützen. Dem Kloster Bäckaskog hatte Niels Brahe gleichfalls bei sieben Gelegenheiten 10 Höfe zum Pfand gegeben; sie wurden von seinem Vetter, dem Reichsmarschall Tyge Krabbe, zugleich seinem erbittertsten Gegner, übernommen (Kapitel 3, Tabellen 1 und 3). Ein anderer Vetter, Axel Axelsen Brahe, erhielt 42 Besitztümer, von denen 4 auf der Insel Fyn lagen und die übrigen innerhalb von acht Kreisen in Schonen (Tabelle 2). Auf Fyn dürfte die Summe von Niels Brahes Besitztümern 16 und im östlichen Jütland 17 gewesen sein. Erik Ulsig hat eine Gesamtsumme von 154 Besitztümern für das Gut in Schonen erreicht, aber er hat sie auf zwei Haupthöfe, Vittskövle und Vanås, aufgeteilt und er hat beide unter dem Titel kleinere Güter rubriziert. Dagegen könnte man einwenden, dass die beiden Haupthöfe lange einen gemeinsamen Besitzer gehabt haben und als eine Einheit zählen sollen und man könnte hinzufügen, dass Peder Langs alle Besitztümer von der Tochter Anne geerbt worden sind und dass hiermit das Gut Vallösa (Kapitel 2) in naher Zusammenarbeit mit dem Gut ihres Gatten verwaltet worden ist. Aber trotzdem kann man Niels Brahes Vittskövle wegen seiner angestregten wirtschaftlichen Angelegenheiten nur formal zu den Grossgrundbesitzen in Schonen zählen.

I skriftserien

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

har utkommit:

1. Gösta Johannesson: *Den skånska kyrkan och reformationen*. 1947.
2. Nils Gösta Sandblad: *Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658*. 1949.
3. Karl F. Hansson: *Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658*. Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950.
4. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: *Lunds stifts landebok*. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950.
5. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: *Lunds stifts landebok*. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952.
6. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: *Lunds stifts landebok*. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965.
7. Gösta Johannesson: *Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut*. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953.
8. Wilhelm Norlind: *Tycho Brahe*. En levnadsteckning. Med nya bidrag belysande hans liv och verk. 1970.
9. Salomon Kraft: *Tre senmedeltida godsorganisationer*. 1971.

Närmast under förberedelse är arbeten om 1500-talets skånska jordeböcker och deras avgifter, om böcker och boktryckare samt en utgåva av Sanctuarium Birgerianum.